

ISSN 2414 9217

<https://www.gospravacheloveka.tnu.tj>

**ДАВЛАТШИНОСӢ
ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН**

Маҷаллаи илмӣ

**ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ
И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА**

Научный журнал

**№ 3 (35)
2024**

ДАВЛАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН
Маҷаллаи илмӣ

№ 3 (35)
2024

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 372/МҚ-97 аз 12
августии соли 2024 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии
аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Маҷалла соли 2016 таъсис дода шуда, дар як сол чор маротиба чоп мегардад.

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ

Сармуҳаррир: Азиззода У.А. – д. и. х., профессор
Муовини сармуҳаррир: Диноршоҳ А.М. – д. и. х., профессор
Котиби масъул: Мирализода И.Қ. – д. и. х., дотсент

Ҳайати таҳририя:

Насриддинзода Э.С.	д. и. х., профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Маҳмудзода М.А.	академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, д. и. х., профессор
Ализода З.М.	д. и. х., профессор
Зоир Қ.М.	д. и. х., профессор
Шарипов Т.Ш.	д. и. х., профессор
Сафарзода А.И.	д. и. х., профессор
Шарофзода Р.Ш.	д. и. х., профессор
Ғаюрзода Ш.К.	д. и. х., профессор
Сафарзода Б.А.	д. и. х., профессор
Раҳмон Д.С.	д. и. х., профессор
Искандаров З.Ҳ.	д. и. х., профессор
Мирзозода П.З.	д. и. х., дотсент
Камолзода И.И.	д. и. х., дотсент
Маҳмудов И.Т.	н. и. х., дотсент
Сулаймонов Ф.С.	н. и. х., дотсент
Сулаймонзода М.С.	н. и. х., дотсент
Қодиров Н.А.	н. и. х., дотсент

Мухаррирони илмӣ ва мусаххехон:

Саъдизода Қ., Шоев Ф.М., Азимов С.Ш., Бобозода У.Э.

ISSN 2414 9217

ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
Научный журнал

№ 3 (35)
2024

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан за № 372/МЧ-97 от 12 августа 2024 года.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Журнал учреждён в 2016 года, публикуется 4 раза в год.

Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет

Главный редактор:	Азиззода У.А. – д. ю. н., профессор
Заместитель главного редактора:	Диноршох А.М. – д. ю. н., профессор
Ответственный секретарь:	Мирализода И.Қ. – д. ю. н., доцент

Члены редколлегии:

Насриддинзода Э.С.	д. ю. н., профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана
Махмудзода М.А.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ю. н., профессор
Ализода З.М.	д. ю. н., профессор
Зоир Дж.М.	д. ю. н., профессор
Шарипов Т.Ш.	д. ю. н., профессор
Сафарзода А.И.	д. ю. н., профессор
Шарофзода Р.Ш.	д. ю. н., профессор
Гаюрзода Ш.К.	д. ю. н., профессор
Сафарзода Б.А.	д. ю. н., профессор
Рахмон Д.С.	д. ю. н., профессор
Искандаров З.Х.	д. ю. н., профессор
Мирзозода П.З.	д. ю. н., доцент
Камолзода И.И.	д. ю. н., доцент
Махмудов И.Т.	к. ю. н., доцент
Сулаймонов Ф.С.	к. ю. н., доцент
Сулаймонзода М.С.	к. ю. н., доцент
Кодиров Н.А.	к. ю. н., доцент

Научное редактирование и корректура:

Саъдизода Дж., Шоев Ф.М., Азимов С.Ш., Бобозода У.Э.

ISSN 2414 9217

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТ ДАР БОРАИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ (ИХТИСОС: 12.00.01) – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.01)

Холикзода А.Ғ., Маҳмудзода М.А.	Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳнои ҳамоиши арзишҳои миллӣ ва башарӣ	6
Азиззода У.А., Сафарова Ш.И.	Баъзе ҷанбаҳои мафҳуми принципи қонуниятӣ ҷавобгарии ҳуқуқӣ	16
Шарифзода С.Ш.	Народный, национальный и государственный суверенитет: соотношение и его правовая природа	31
Фарҳодзода В.	Воспитательная функция конституционно-правовой ответственности	42
Аминҷонов А.Х.	Танзими ҳуқуқи фарзандхонӣ тибқи қонунгузори Тоҷикистони шуравӣ	49
Рустамзода М.Р.	Правовое просвещение молодежи и её роль в укреплении правового порядка в государстве	56
Амирзода Ф.А.	Асосҳои ҳуқуқи ташкил ва ҷаъолияти ассотсиатсияҳо тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон	65

ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МУРОФИАИ СУДИИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МАҚМОТИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ВА ХУДИДОРАКУНӢ (ИХТИСОС: 12.00.02) – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС; МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И САМОУПРАВЛЕНИЯ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.02)

Раҳмон Д.С.	Мафҳум ва хусусиятҳои асосии санадҳои Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон	76
Қурбонова М.С.	Вижагиҳои мафҳуми ҷаъолияти бонкӣ ҳамчун мавзӯи танзими ҳуқуқӣ-маъмури	88

ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ (ИХТИСОС: 12.00.03) – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.03)

Мирзоев А.М.	Хусусиятҳои муайяннамоии ҳуқуқи татбиқшаванда аз ҷониби арбитражҳои байналмилалӣ тичоратӣ	98
Пӯлодзода Ш.П.	Сӯиистифодаи субъекти хоҷагидор аз мавқеи ҳуқумфармой дар бозор	108

**ҲУҚУҚИ ҚИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҚРОИ ҚАЗОИ
ҚИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.08) – УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ;
УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.08)**

Шоинбеков О.	Экстремизм ва терроризм ҳамчун таҳдид ба амнияти миллӣ	126
Сабуров А.	Принсипи гунаҳгорӣ дар низоми принсипҳои ҳуқуқи қиноятӣ	134

ҲУҚУҚИ МУРОФИАИ ҚИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.09) – УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.09)

Маҳмудов И.Т., Ғайратзода Р.Д.	Таҷрибаи байналмилалии пешбурди таҳқиқ дар муурофияи қиноятӣ	144
---	--	------------

**ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПОӢ (12.00.10) –
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ:
12.00.10)**

Сафарзода Н.Ф., Бурхонова А.И.	Центральная Азия: трансграничное сотрудничество и водная безопасность	165
Талабот ба мақолаҳое, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон» пешниҳод мешаванд		175
Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствование и права человека»		176

**НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ
ТАЪЛИМОТ ДАР БОРАИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ (ИХТИСОС:
12.00.01) – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА;
ИСТОРИЯ УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.01)**

**КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ПАҲНОИ
ҲАМОИШИ АРЗИШҶОИ МИЛЛӢ ВА БАШАРӢ**

Маҳмудзода Маҳкам Аъзам

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, д.и.х.,
профессори кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносӣ .

Тел.: (+992) 907-33-74-00

Холиқзода Абдурахим Ғафор,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, д.и.х.,
профессори кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносӣ

Тел.: (+992) 93-802-05-68

Email: halim2006@yandex.ru

Фишурда: Дар мақола масъалаи Конститутсия ҳамчун арзиши муҳим дар миёни арзишҳои миллӣ ва башарӣ мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудааст. Зеро, Конститутсия мисли як рӯкни комили миллати давлатсоз тамоми нуқтаҳои зарурии эҳтиёҷоти иттиҳоди сиёсиро дар худ таҷассум кардааст. Конститутсия асоси ҳаракат яъне амалишавии меъёрӣ ва муқарраротӣ дар фазои ҳуқуқӣ ба мисли як раванди томи маърифатӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқию сиёсӣ мазмун ва муҳтавои ҳама сарчашмаҳои дигари ҳуқуқиро муайян менамояд, онҳоро таҳти тобеият ба принципҳои муайян ва ҳимояи арзишҳои аслии зиндагӣ ба ташкили ҳаёти иҷтимоӣ сафарбар мекунад.

Калидвожаҳо: Конститутсия, арзишҳои миллӣ, арзишҳои башарӣ, меъёри ҳуқуқ, сарчашмаи ҳуқуқ, фазои ҳуқуқӣ, рӯкни давлатсозӣ.

**КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН КАК ТОЧКА
ОБЪЕДИНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ
ЦЕННОСТЕЙ**

Маҳмудзода Маҳкам Аъзам

Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
профессор кафедры прав человека и

сравнительного правоведение, доктор
юридических наук
Тел.: (+992) 907-33-74-00

Холикзода Абдурахим Гафор,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
профессор кафедры прав человека и
сравнительного правоведение, доктор
юридических наук
Тел.: (+992) 93-802-05-68
Email: halim2006@yandex.ru

Аннотация: В статье научному анализу подлежит вопрос Конституции как важной ценности среди национальных и общечеловеческих ценностей. Потому что, как полноценная опора государственного строительства, Конституция воплощает в себе все необходимые пункты политического союза. Конституция является средством движения, т. е. реализации норм и правил в правовом пространстве, как целостный познавательный, правовой, этический и политический процесс, определяет содержание и содержание всех других источников права, мобилизует их для организации общественной жизни. при определенных принципах и защите основных ценностей жизни.

Ключевые слова: Конституция, национальные ценности, общечеловеческие ценности, верховенство права, источник права, правовое пространство, опора государственности.

THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AS A TREASURE OF STORAGE OF NATIONAL AND UNIVERSAL HUMAN VALUES

Mahmudzoda Makhkam Azam,
Tajik National University, Faculty of
law, professor of the department of
human rights and comparative law,
doctor of legal sciences
Phone: (+992) 907-33-74-00

Kholiqzoda Abdurahim Ghafor,
Tajik National University, Faculty of
law, professor of the department of
human rights and comparative law,
doctor of legal sciences
Phone: (+992) 93-802-05-68
Email: halim2006@yandex.ru

Annotation: In the article, the issue of the Constitution as an important value among national and human values is subject to scientific analysis. Because, like a complete pillar of the state-building nation, the Constitution embodies all the necessary points of the political union. The constitution is the means of movement, i.e., the implementation of norms and regulations in the legal space, as a whole cognitive, legal, ethical and political process, determines the content and content of all other legal sources, mobilizes them to organize social life under certain principles and protection of the basic values of life.

Keywords: Constitution, national values, human values, rule of law, source of law, legal space, pillar of statehood.

А. Конституцияи мо инъикоси моҳият ва табиати ҳастии давлати мост

Бо амри тақдир ва ҳикмати таърих тоҷикон дар замони нав ба дастовардҳои бузурги таърихӣ тақдирсозӣ худ – бунёди давлати мустақили миллӣ, таъмини истиқлоли давлатӣ, дастрасӣ ба ваҳдати миллӣ, қабули Конституцияи мардумӣ, таъмини соҳибхитӣрии халқӣ ва миллиро таҳти роҳбарии хирадмандонаи фарзанди фарзонаи миллат, Пешвои миллати тоҷик муҳтарам – Эмомалӣ Раҳмон сабт шуд, шарафӣб шуданд.

Албатта, ин ҳама музаффариятҳо бемушкилию қурбониҳо, осон ба даст наомад. Як ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ ва муқовимати сиёсии нерӯҳои махлутшуда ба равандҳои соҳибистиклолӣ дар давоми солҳои 1992-1997, худ гувоҳи қурбониҳои бемисли ин миллати сиёсӣ дар шохроҳи давлатсозии ӯст. Гузашта аз он тоҷикон бо вучуди дастоварду музаффариятҳои дар рӯзгори беш аз се даҳсолаи охир, ҳанӯз вазифаю масъулиятҳои зиёдеро дороанд, ки фаҳму ҳалли онҳо таъсири мустақим ба ободию ватану рушди сарзаминишон тавҷам аст.

Давроне, ки тоҷикон бо роҳбарии Пешвои худ ба музаффарияти бузурги соҳибистиклолӣ ноил шуданд, (бо ҳама пастию баландиҳо), воқеан як даврони хотирмону ҳикматомӯзи таърихӣ, ки қадру манзалат ва асрору бузургии он бо мурури замон ва гузашти рӯзгор фарохтар, азимтар ва пурчилотар эҳсос хоҳад шуд. Ҳар қадаре, ки таърих моро аз ин санаи таърихӣ дур менамояд, ба ҳамон андоза қадр ва манзалати он дар рӯзгори наслҳои оянда азимтару бошуқӯтар намудор мегардад. Ин амри табиӣ аст, зеро давлатдорӣ навини мо маҳз аз ҳамин нукта оғоз меёбад ва маҳз дар домони ҳамин муборизаҳои сиёсӣ ташаккул меёбад ва аз майдони нофаҳмиҳо ва муноқишаҳо то ба домони ватандорӣ ва худшиносӣ ҳаракат мекунад.

Тақдирсозӣ ва бузургию қиммати дастоварди Истиқлол бо мурури замон барои наслҳои оянда на танҳо азамат ва шукӯҳи қолабӣ ва шаклӣ касб менамояд, балки бештар аз он бо дастоварду музаффариятҳои нави насли оянда умеду боварӣ зам намуда, фарзандони ояндаи миллатро хушёртару зирактар ва эҷодгартару донишмандтар сохта, ба ҷомеаи ҷаҳонӣ наслҳои нави сиёсии эҳтиромкунандаи хотираи таърихӣ эҳдо менамояд.

Бо гузашти айём ҳодисоту равандҳои ибтидоии бунёди давлатдорӣ то сатҳе ба қафои мушкилиҳои зиндагӣ партофта мегарданд, шохидону

санадҳои он даврон ба ҳамон миқдор кам мешаванд, вале қиммати ҳамирмомоявии касби истиқлол барои мардуми хушёр камранг намегардад. Ин ҳолат дар маҷмӯъ ба солҳои касби истиқлоли миллӣ азамати таърихӣ ва ҳаётӣ мебахшад.

Воқеан шарафёбӣ ба ин ифтихороти таърихӣ дар он сурат имкон дорад, ки агар мо ва наслҳои ояндамон мисли ҳамон халқиятҳои пешрафта тавонем атрофи арзишҳои меҳварии Конститутсия ва дигар дастовардҳои бунёдии миллатамон, пайваста устувору муттаҳид буда, андеша ва амалҳои Пешвоҷамонро, дар масири рӯзгори имрӯзи худ ва ояндагон азизу муҳтарам дошта, арҷгузорӣ ва пайравӣ намоем.

Аз ин хотир, дар шароити кунунӣ вазифаи муқаддаси ҳар як шахрванди ин давлат, ки нисбат ба имрӯзу фардои фарзандони худ бетараф нест, ин дастоварду музаффариятҳоро дуруст дарк намуда, аз онҳо арҷгузорӣ кардан, ҷихати рушду такмили он қадамҳои устувори фикрӣ ва амалиро дар макон ва мавқеи ҳеш гузоштан аст. Ин силсила амалҳо бояд аз ҷониби қишри васеи ҷомеа дар заминаи худшиносию ҳудогоҳӣ бидуни таъсири ҳаракатҳои иҷборӣ табиӣ сурат гиранд. Ин шоҳроҳи муназзаму ҳамвори ба самти саодат ҳидояткунанда дар Конститутсияи давлати мо тарҳрезӣ шудааст.

Хулосаи муҳим ва ибтидоӣ ин аст, ки миёни ҳама дастовардҳои Истиқлол Конститутсия мавқеи ҳосаи сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва васлгарии арзишҳои бунёдии давлатро дорад.

Б. Оид ба баъзе аз мушкилиҳои арзишшиносии конститутсионӣ дар замони муосир

Дар илми ҳуқуқшиносӣ ва ҷомеашиносии имрӯз ҳам дар паҳнои илмҳои соҳавӣ ва ҳам байналмилалӣ **ҳуқуқу озодии инсон** аз як ҷониб ва **демократияю ҷомеаи шахрвандӣ** аз ҷониби дигар, ҳамчун ду унсур ва сифати нави ҷомеаи пешрафтаю адлпарвар мавқеи ҳудро амиқан ба сони намои брендии ҷомеаи рушдкарда, ба намоиш гузоштаанд. Кор то зинае расидааст, ки унсури баҳодиҳии асли рушди давлат ва мувафакқии он на таъминоти иҷтимоӣ ва на дастовардҳои моддӣ, балки ҳамин ду падидаи ба ҳам васлгаштаи ҳуқуқӣ ва сиёсӣ- **сатҳи таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва демократия дар сатҳи ҷаҳонӣ** эътироф шудаанд.

Воқеият ва таҳлили рӯзгори давлатҳои замони муосир гувоҳӣ медиҳад, ки ин ду падидаи фарогири ҷадид дар баробари ҳама дастоварду музаффариятҳояшон дар рӯзномаи давлатҳои нави олам ба тавлиди баъзе аз мушкилоту печидагиҳо низ бо ҳар роҳу восита сабаб шуда истодаанд. Дар пасманзари мубориза барои манфиатҳо дар раванди ҷаҳонишавӣ эҳсос мешавад, ки дар қатори дигар арзишҳои башарӣ ҳамин ду дастоварди муҳимму бузурги башарӣ аз ҷониби гурӯҳҳои муайян сӯиистифода мегарданд. Ин ҳолати истифоданамоии ғаразнок, кор ва иҷрои вазифаҳои функционалии давлатҳои демократии ҷавонро, ки аз қаринаи мафкураи ғалаби некӣ бар бадӣ ба бунёди ҷомеаҳои навин даст зада, конститутсияҳои ҳудро ҳамчун шоҳроҳи бунёди давлатҳои демократӣ ва

одилона эълон карда, бехтарин арзишҳои башарӣ ва миллиро дар он гирд овардаанд, бо мушкилиҳои муайян рӯ ба рӯ мекунад.

Ҷаҳонбинии ҳуқуқӣ ва байналмилалӣ даврони муосир бо ин ду арзиши фарогир то он дараҷа моил шудаанд, ки дигар ҳеч арзишҳои ҷавҳарӣ ва мабдавии ҷомеаи одилро бо онҳо дар як сатҳ гузоштан ан танҳо намехоҳанд, балки иштибоҳу қавравихоро да татбиқи он ҳатто дидан намехоҳанд. Ин ҳолат зиёдаравии субъекти ҷудогона, давлати алоҳида не, балки аз андоза беш моил шудани давронро ба ин арзишҳо мемунад. Дар илм бошад ин ҳолатро ба догма табдил додани арзишҳо мегӯянд. Иддае аз меъморони сиёсӣ ва ҳуқуқии олам, ҷамъияти бихиштосо, демократияи асил ва ҳуқуқу озодиҳоро бидуни мавҷудияти усулҳо ва унсурҳои асли ҷомеаи саодатовар (мисли Шаддоди афсонавӣ), инкори ҳуқуқу озодиҳои аслу табиӣ ва принсипу завобиту қонуниятҳои, ки демократия ба онҳо бояд асос ёбад ва гуманизм дар онҳо бояд ташаккул ёбад, бунёд карданӣ ҳастанд.

Чунин кор дар иддае аз давлатҳои олам дар ибтидои асри XXI бо намои инқилобҳои ранга чиддӣ эҳсос шуда (Миср, Тунис, Либия, Ироқ, Сурия, Мянма ва Украина) ҳонаи ороми зиёд аз халқиятҳои зерини шиори ҳамингуна арзишҳо ноором кард. Инак, фурсате нагузашта, иддае аз онҳо (Тунис ва Миср) ҳолати худро табдил додаанд, вале дар онҳо аз харду тағйирёбӣ осеб мусаллам монд – фалачи ҷузъии иқтисодиёт, ҳазорҳо нафар қурбонӣ ва қафомонии кишвар кам андар кам ба мӯҳлати 30-40 сол.

Мушкилии ин раванд он аст, ки бо ин ҳама хунрезихо, бо ин ҳама бетартибихо онҳое, ки ба ин шуришҳо ва нооромихо ҳидоят мекунанд ва онҳое, ки онро амалӣ мекунанд, бовар доранд, ки роҳи онҳо дуруст аст ва онҳо аз нақӯкирдоронанд. Бо ин амалҳои нооромкунандашон онҳо ҳанӯз бовар доранд, ки кори хайр мекунанд. Сукрот дар замони худ гуфта буд: «Боварии қатъии кас ба он, ки амалҳои содиракардааш аз нақӯкирдорист, вале дар асл чунин нест, ӯ бемор аст. Дар ҳақиқат чунин тасаввур бадтар аз гумроҳи дигари муқобил аст, ки инсон ба худ камбудию норасоии ҷойнадоштаро шабоҳат медиҳад. Дар мисоли охирӣ, инсон ҳанӯз имкони бехтар намудани вазъро дорад, аммо тасаввури аввалӣ аз чунин имкон очиз буда, инсон ва замонаро дар маҷмӯъ рӯз ба рӯз ҳолаташро бадтар мегардонад¹». Зеро дар ҳолати аввалӣ кор аллақай аз ҳолати тасаввур гузашта зарару осебро воқеъ гардондааст.

Бо чунин қавравихои фикрӣ ва мафкуравии иддае аз ҳангоаталабюони сиёсӣ шароити муосир барои одамони замони нав мушкилиҳои муайяноро ба бор овардааст. Кор то ҳадде расидааст, ки муносибат на танҳо бо Конститутсия ҳамчун ҳуҷҷати бунёдӣ, балки бо дигар арзишҳои ҳамирмомавии тамаддунҳо нодуруст ва номуносиб роҳандозӣ гардидааст.

В. Муносибати нодуруст ба арзишҳо иллати арзиш нест...

Дар ин маҷрои қавравихои инсонӣ, аҷиб ва хатарнок он аст, ки ду мабдаи волои маънавӣ ва ахлоқие, ки яке барои шарқӣён ва дигаре барои ғарбӣён арзишҳои таърихӣ ва волои фарҳангӣ ҳисоб шуда муддатҳо барои рушди

¹Ниг. Фридрих Ницше. О пользе и вреде истории для жизни. – М.: АСТ Минск Харвест, 2008. – С. 54

маънавӣ ва фарҳангии онҳо хизмат карда буданд, ҳарду ба хуручи чунин бемории даврон «илман» гирифта шудаанд. Яке ҳукуку **озодиҳои инсон** **манфиатҳои умум – демократия**, ки Ғарб ба он така мекунад, дар мисоли табодулотҳои рангаи кишварҳо хоаи мардумони бегуноҳро ноором мекунад ва дигаре Каломи Худованд – Куръон, ки сарчашмаи ахлоқи маънавӣ ва фарҳангии мардуми мусулмон дар Шарқ аст, сармашқи гурӯҳҳои ифротӣ террористӣ гардида, даҳҳо равияю чараёнҳои номатлубро рӯи кор овардааст.

Мушкилии чиддӣ он аст, ки конститутсияҳои муосир ба ҳар ду сарчашмаҳо ва арзишҳои ишорашуда, ҳамчун ҳаққи табиӣ ва ҷудонашвандаи инсон арҷгузори кардаанд. Конститутсияҳо дар заминаи эълони давлатҳои демократӣ, ҳамчун фарзанди сиёсӣ ва ҳукукии даврони нав баромад карда, ба ҳукуку озодиҳои сиёсӣ ва шахсии инсон арҷ гузошта, эҳтиром ва ҳимояи онро вазифаи муқаддаси худ донистаанд. Дар қатори ин ҳукуку озодиҳо, ҳукуку озодиҳои сиёсӣ ва озодии вичдону эътиқод мавқеи хосаро касб менамоянд. Воқеият ин аст, ки дар шароити муосир дар қатори ҳама мушкилоти мавҷудаи ҷомеаи инсонӣ ҳамин арзишҳои эътирофнамудаи конститутсионӣ, ки барои инсонии муосир муҳим ва ногузиранд ба оромии ободии халқҳои олам таҳдидҳои муайяно рӯи кор овардаанд. Ин ҳолат муносибати ҳам бо конститутсия ва ҳам бо арзишҳои эътирофнамудаи он мураккаб мегардонад.

Дар ҳама ҳолат мушкилӣ на дар навиштаҳои конститутсионӣ, балки дар муносибати нодурусти башар бо онҳост, ки бидуни эҳсоси масъулият сурат мегиранд. Ҳам зиёдаравии ҳукукӣ ва ҳам бемасъулиятии шахрвандӣ аз кунгураи мафкураи инсонҳо рӯ мезанад.

Г. Озодӣ ва арзишҳои конститутсионӣ моро бо тамаддун васл намуда, масъул мегардонанд

Дар байни ҳукуку озодиҳо ва уҳдадорихою арзишҳои, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон намудааст, масъулияти бузург ва тақдирсозро, ки нияти ҷамъӣ ҳама дастовардҳо, мақсаду ҳадафи онҳоро бар дӯш гирифтааст, дебочаи конститутсия ба ҳисоб меравад. Дар дебочаи Конститутсия омадааст: «Мо, халқи Тоҷикистон, қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳон буда...». Зери мафҳуми халқи Тоҷикистон, яъне ҳамаи мардуми кишвар қатъӣ назар аз забон, дин ва миллаташон, ки шахрвандии ин кишварро доранд, фаҳмида мешавад. Ин мардум дар якҷоягӣ, ки муддатҳо бо ҳам зистаанд, авлодан дар ин сарзамин тарбия ёфтаанд худро аз ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷудо намеҳисобад. Баръакс эълон мегарданд, ки онҳо қисми ҷудоношавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошанд. Дар шодию ғами ҷомеаи ҷаҳон ҳамроҳ буда, худро аз халқиятҳои дигар сарзаминҳои кураи замин камтар наҳисобида, ният ва мароми ояндаи худро ҳамчун халқияти соҳибдавлат эълон менамоянд. Исботи равшани ин гуфтаҳо, мавҷудияти таърихи ғанӣ, фарҳанги бой, миллати соҳибдавлат, шахсиятҳои таърихӣ, табиати неки созандаю эҷодкорона, пайвасти воқеии ин миллати сиёсӣ бо

ташкilotҳои бонифӯзи байналмилалӣ ва шартномаю созишномаҳо бо давлатҳои мухталифи дунё мебошад.

Нуктаи боз ҳам муҳимтари ин санади олий давоми ин муаррифӣ аст, ки масъулияти кул, марказӣ ва нияти таърихӣ ин халқи қоматросткардаро ифода менамояд: «худро дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва оянда масъул ва вазифадор дониста...» Маҳз ҳамин масъулият нуктаи тақдирсоз ва ширешӣ воқеии пайвастигари халқ бо рӯҳи миллат, таърих ва фарҳанги ғании ӯст. Агар халқ мансубияти худро дар ибтидо бо ҷомеаи ҷаҳонӣ нишон дода бошад, ин нуктаи баъди ҳастии ӯро ҳамчун, субъекти мустақил дар ҳати ҳастии гузашта имрӯза ва ояндааш қоим медонад. Дар ин нукта се ҳикмати ҳастии миллати соҳибдавлат: иртиботи қавии маънавӣ бо гузаштаи пурифтихор; таҷассуми оқилона бо ҳастии хирадмандонаи маконӣ ва замонӣ ва ниҳоят рабти он бо наслҳои ояндааш, ифодаи худро ёфтааст. Миллати сиёсӣ маҳз дар ҳамин иртиботи қавии се ҳолат ташаккул меёбад.

Ин миллат ба ҷомеаи ҷаҳонӣ эълон менамояд, ки: «таъмини соҳибхитӣрии давлати худ ва рушду камолӣ онро дарк намуда...» яъне вақти таъсиси давлати соҳибхитӣри ӯ дар заминаи дастовардҳои моддӣ ва маънавиаш бо далоили таърихӣ ва фарҳангиаш расидааст. Тоҷикон ба ҷомеаи ҷаҳонӣ муроҷиат карда таъсиси давлати мустақили худро ҳамчун, зарурияти таърихӣ рушди сиёсии миллат масъалагузорӣ менамоянд. Аз ин ва баъд онҳо ҳамчун, ҷузъи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар қолаби давлати мустақили миллӣ рушд ва такомул хоҳанд ёфт.

Дар ин шоҳроҳи бузурги давлатдорӣ ин халқи соҳибдавлат «озодӣ ва ҳуқуқи шахсро муқаддас шумурда, баробарҳуқуқӣ ва дӯстии тамоми миллату халқиятҳоро эътироф карда, бунёди ҷомеаи адолатпарварро вазифаи худ қарор дода, **ҲАМИН КОНСТИТУТСИЯРО ҚАБУЛ ВА ЭЪЛОН МЕНАМОЯД**»². Миллати сиёсӣ дар симои халқи Тоҷикистон садоқати худро ба арзишҳои бунёдии ҳуқуқу озодиҳои инсон, баробарҳуқуқӣ ва дӯстӣ бо тамоми халқу миллатҳоро нахуст эълон менамояд.

Маҳз дар пайгирӣ ба ҳамин арзишҳои бунёдӣ ин миллати сиёсӣ давлатдорӣ худро ба роҳ монда, ҳаракат ба самти ҷомеаи адолатпарвар менамояд. Яъне мақсадаш бунёди як ҷомеаи адолатнок, ором ва обод аст, ки дар он ҳуқуқу озодиҳои инсон таъмин буда, халқу миллатҳо баробару ором зиндагӣ менамоянд. Дӯстӣ, оромӣ, баробарӣ, адолатнокӣ ва эътироми ҳуқуқу озодиҳои инсон, ки мазмуни ҳадафи дебочаи Конститутсияи ин миллатро таҷассум менамояд, реша ба қабри фарҳанги миллӣ, оини таърихӣ давлатдорӣ ва речаи муборизаи некӣ бар бадии дар ниҳоди боварҳои зардуштӣ, исломӣ ва ғояи сотсиалистии ӯ ташаккулёфта аст. Мафкураи ин миллат таърихан дар радифи муборизаи некӣ бар бадӣ, дар

²Дебочаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе, 2016.

шохроҳи дастрасӣ ба ғалаби некӣ ва расидан ба адлу инсоф такмил ёфтааст.

Ҳамин тавр, дебочаи Конститутсияи Тоҷикистон мақсад ва ҳадафи марказии миллати сиёсии тоҷиконро дар шароити муосир вобаста ба аломатҳои муҳимму устувори хотираи таърихӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқии халқ таҷассум карда, моро ба ҷомеаи мутамаддин бо рисолати азими давлатсозӣ ва маданияти баланди худшиносӣ ҳидоят кардааст.

Д. Дар шароити бархӯрди манфиатҳо айнияти конститусионӣ кафили ҳифзи истиқлоли миллист

Яке аз воситаҳои муҳимми ҳалли ҷамоиши арзишҳои миллӣ бо башарӣ дар паҳнои давлатдориҳои миллӣ дар шароити муосири рушди давлатҳо, ин падидаи айнияти конститусионӣ маҳсуб мегардад. Дар илми ҳуқуқшиносии конститусионӣ андешаҳои мухталиф дар бораи айнияти конститусионӣ вучуд дорад. Профессори амрикоӣ М. Розенфел андеша дорад, ки зери мафҳум айнияти конститусионӣ ҳама муқаррароти конститутсия аз навиштаҳои барномавии конститутсия то сохтори давлатӣ, муносибати конститутсия бо фарҳанги гурӯҳи иҷтимоии муайян, айнияти динӣ, миллӣ ва мафкуравии халқ фаҳмида мегардад.³

Муҳаққиқи фаронсавӣ Мишел Тропер бошад зери мафҳуми айнияти конститусионӣ дар табиати принципҳои конститусионӣ ва дигар асосҳои роҳбарикунандаи конститутсия, ки дар вақти коллизия ва фишор ба низоми ҳуқуқӣ ва ҳуди конститутсия дар шакли ҷудоии талаботи конститутсия аз халқ, ҷиҳати ҷимояи асосҳои сохтори конститусионӣ ба онҳо таъя карда мешавад, фаҳмида мешавад⁴. Таваҷҷуҳи асосии М. Тропер ба он нукта аст, ки аснои таҳдид ба «алоқаи конститутсия бо одамон ва халқ, ки вай барои онҳо бояд хизмат кунад» айнияти конститусионӣ истифода мегардад. Яъне конститутсия худ ва халқӣ будани табиаташро дар ҷамоҳангии ғояи гуманистӣ дифоъ мекунад. Ин ҳолат махсусан дар сурати айбдор кардани давлатҳо аз ҷониби низом ва механизмҳои байналмилалӣ зиёд эҳсос мегардад. Зеро дар ин қарина халқи таҳҷой ҳамчун аққалияти соҳибҳуқуқи табиати хос ва фарҳанги вижа дошта, баромад мекунад ва низоми байналмилалӣ бошад, ҳамчун аксарияти берун аз табиати фарҳанги миллӣ.

Мо дар масъалаи татбиқи ҳуқуқу озодихои инсон боз ба як ақсуламали принципҳои рӯ ба мегардем. Агар дар зинаи давлатӣ ташкилоти байналмилалӣ в анизомии судии башарӣ дар муқобили низоми ҳуқуқии давлат пайгири ҳуқуқи аққалият шуда давлатҳоро, ҳамчун ҷонибдори ғояи аксарият ба муруфиа кашад, пас дар зинаи муносибати низоми ҳуқуқи бо низоми байналмилалӣ масъала баръакс шакли дигар мегирад. Зеро низомии ҳуқуқи байналмилал худ ҷонибдори иродаи аксари башарӣ шуда давлати ҷудогоноро ҳамчун пайрави андешаи аққал дар симои давлати муайян гунаҳгор менамояд. Ин ҳама гувоҳи он аст, ки вобаста аз субъект

³Ниг.: Зорькин В.Д. Право против хаоса. 2-е изд. – М.: НОРМА ИНФРА-М, 2020. – С. 205.

⁴Ниг.: Зорькин В.Д. Право против хаоса. 2-е изд. – М.: НОРМА ИНФРА-М, 2020. – С. 205.

ва сатҳи татбиқи принципҳои ҳуқуқӣ дар шароити макон имкон дорад мазмуни ҳуқуқ табдил ёбад. Ин ҳолат субъекти ҷонибдори ҳуқуқи аққалро дар як вақт ба намоишгари ҳокимияти аксар табдил медиҳад. Бинобар он дар ин лаҳзаҳо на масъалаи шумора ва аксару аққал, балки мазмуни ҳуқуқ ва адолати он дар замону макон вобаста ба айнияти конститутсионии халқу миллатҳо, ки озодона муқаррар кардаанд нақши асосӣ доранд.

Дар кори татбиқи айнияти конститутсионӣ ва миллий миёни собиқ ҷумҳуриҳои Шуравӣ Суди конститутсионии Федератсияи Русия дер ҳам бошад, таҷрибаи пешқадам дорад. Мисол, нахустин маротиба ин институт дар Қарори Суди Конститутсионии ФР аз 14 июли соли 2015 таҳти № 21 истифода шуд. Сипас бо қарор аз 16 апрели соли 2016 роҷеъ ба имкон ва ё радди истифодаи Қарори Суди Аврупо дар масъалаи он ки меъёри Конститутсияи Русия доир ба манъ кардани ҳуқуқи интихоботии шахсони бо қарори суд дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ маҳкумшуда муҳолифи Конвенсияи аврупоӣ оид ба ҳуқуқи озодиҳои инсон аст, татбиқ гашт. Мо баъд принциби айнияти конститутсионӣ аз ҷониби Суди конститутсионии ФР дар парвандаҳои «Анчугов и Гладков бар зидди Русия» аз 19 апрели соли 2016, «ОАО компанияи нафтии ЮКОС бар зидди Русия» дар таърихи 19-уми январи соли 2017 ва ғайра ғайбона татбиқ шудааст. Таҷрибаи шарҳи айнияти конститутсионӣ дар судҳои ғарбӣ таҷрибаи тӯлонӣ дорад. Мисол, дар парвандаи «Голдер ба муқобили Иттиҳоди Каролигарии Британия» аз соли 1973 ва ё таҷрибаи баҳси ҳуқуқи байни Фронса ва Туркия аз соли 1927 ва ғ. намунаҳои татбиқи айнияти конститутсиониро бо усули маҳдуд тавзеҳ додани талаботи конвенсияю шартномаҳои байналмилалӣ дар сарҳади манфиатҳои миллий мо эҳсос мекунем.

Ба андешаи профессор В.Д. Зоркин аз сари нав мубрам шудани масъалаи истифодаи айнияти конститутсионӣ дар давлатҳои миллий ҳамчун механизми муҳофизатии ҳуқуқӣ бо ду омил вобастагӣ дорад: 1) эҳё ва густариши идеологияи популистӣ, раванди рушди ҷомеаҳои осебпазир кардааст ва 2) афзоиши тазод байни низоми судии миллий ва судҳои фаромиллӣ дар нуктаҳои мухталифи олам.⁵ Дар баробари ин ду омил албатта, боз ҳастанд таъсирҳои, ки аз ҷаҳонишавии манфиатҳо, тавсеаи манфиати кишварҳои бузург дар олам, бархурди тамаддунҳо, ташкили инқилобҳои ранга, интиқоли иҷбории арзишҳо, фишорҳои молиявӣ ва универсализатсияи фарҳанги ҳуқуқии ғарбӣ сароб гирифта, фишор ба вазъи ҳуқуқи миллий ва истиқлоли давлатҳои миллий меоранд.

Ба вижа таҷрибаи солҳои охир дар шакли баҳодиҳии вазъи ҳуқуқи инсон аз ҷониби кишварҳои бузурги олам ва ворид намудани давлатҳои ҷудоғона ба гурӯҳи давлатҳои нигароникунанда ва амсоли инҳо, ки дар пасманзари муҳосираҳо ва маҳдудиятҳои молиро доро аст, ин як навъ даҳолати бечо ва бемавқеи худкомаи неоколониалии абарқудратҳо ба истиқлоли миллии давлатҳои ҷавон аст. Дар ҷунин шароити таҳдидҳои ҳуқуқӣ вазифаи асосии давлати миллий пурқувват намудани адолати судӣ ва

⁵Зоркин В.Д. Право против хаоса. 2-е изд. –М.: НОРМА ИНФРА-М, 2020. – С. 185-186.

низомии судии конституционӣ аст, ки дар истифодаи механизми ҳимоятии айнияти конституционӣ ва миллӣ фаъол бошад. Махсусан, дар қори баҳодиҳии низомии ҳуқуқии кишвар ва ҳимояи он аз фишорҳои низомии фаромиллии ҳуқуқӣ ва судҳои байналмилалӣ фаъолияти судии конституционӣ дар масири муқаррароти Конститутсия қатъӣ ва устувор бошад. Зеро ҳарфи ниҳонии ҳамоҳангии халқ ва Конститутсияро дар низомии ҳуқуқӣ танҳо Судии конституционӣ меғӯяд.

Конститутсия мисли як рӯки комили миллати давлатсоз тамоми нуқтаҳои зарурии эҳтиёҷоти иттиҳоди сиёсиро дар худ таҷассум кардааст. Конститутсия асосии ҳаракат яъне амалишавии меъёрӣ ва муқарраротӣ дар фазои ҳуқуқӣ ба мисли як раванди томи маърифатӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқию сиёсӣ мазмун ва муҳтавои ҳама сарчашмаҳои дигари ҳуқуқиро муайян менамояд, онҳоро таҳти тобеият ба принсипҳои муайян ва ҳимояи арзишҳои аслии зиндагӣ ба ташкили ҳаёти иҷтимоӣ сафарбар мекунад. Ҳама сарчашмаҳои ҳуқуқӣ чи қонунгузорӣ ва чи зерқонунӣ бояд таҳти садо ва ҳидояти рӯҳи Конститутсия қарор гиранд.

Аз ин хотир, Конститутсия сарчашмаи марказии низомии ҳуқуқист, ки табиат ва мазмуни ҳуқуқи миллиро мазмун мебахшад, айнияти конституционии давлатро муқаррар мекунад, зербиноии низомии ҳуқуқро матраҳ месозад, марзу буми онро муайян менамояд, дар маҷмӯъ онро аз фишору таҳҷуми аҷнабӣ ва арзишҳои берун аз манфиати миллӣ муҳофизат карда ҳисори ҳуқуқии истиқлоли давлатиро таъмин менамояд.

БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ МАФҲУМИ ПРИНСИПИ ҚОНУНИЯТИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ

Азизода Убайдулло Абдулло,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор,
мудири кафедраи назария ва таърихи давлат
ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
Тел: (+992) 907-81-12-85.
E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Сафарова Шукрона Иноятовна – унвонҷӯи
кафедраи назария ва таърихи давлат ва
ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
Тел: (+992) 903-20-82-82.
Email: ubaydullo_azizov@mail.ru

Фишурда: Дар мақолаи мазкур масъалаи баъзе чанбаҳои мафҳуми принсипи қонуният мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф, зимни таҳқиқи масъалаи мазкур андешаҳои олимони ватанию хориҷиро таҳлил намуда, мафҳуми принсипи қонуният ва тақрибу мазмуни онро муайян кардааст. Дар натиҷаи таҳқиқот муаллиф чунин хулоса баровардааст, ки қонуният мафҳуми васеъ буда, дар шароити давлати демократию ҳуқуқбунёд ҷиҳати таъмини ироиши яхелаи онунҳо дар самтҳои алоҳида нақши калонро иҷро менамояд. Асоси давлати ҳуқуқбунёд, ки арзиши олий доштани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, масъулияти байниҳамдигарии давлат ва шаҳсро ифода мекунад, бе мавҷудияту таъмини қонуният амалигардонии онҳо ғайриимкон мебошад. Мавриди зикр аст, ки риояи қонуният вазифаи на танҳо қарордони мақомоти қарор дохилӣ, балки тамоми қишри ҷомеа ба ҳисоб меравад. Аз шаҳрвандони оддӣ то шахсони мансабдор тибқи Конститутсия вазифадорнад, ки меъёрҳои қонунгузории амалкунандаро бечунучаро риоя ва иҷро намоянд.

Ба андешаи муаллифи таҳқиқот, қонуният бо ҷавобгарии ҳуқуқӣ алоқамандии зич дошта, зимни татбиқи ҷавобгарӣ қонуният ба эътибор гирифта мешавад. Аз ин ҷост, ки дар намудҳои алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз принципҳои асосиро қонуният ташкил медиҳад. Аммо, бояд гуфт, ки дар байни ҳуқуқшиносон дар айни замон муносибати ягона ба мазмуни номгуӣ принципҳои умумии ҳуқуқӣ вучуд надорад, ки ин пеш аз ҳама ба субъективизми илмӣ вобаста аст, зеро муаллифон принципҳои умумии ҳуқуқро ба таври гуногун тасниф намуда, ба онҳо мазмуни гуногун медиҳанд. Дар сарчашмаҳо ва адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми қонуният ҳамчун принсипи умумии ҳуқуқ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба таври мухталиф маънидод карда шудааст. Аммо, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки қонуният ҷӣ ҳамчун

принципи умумии ҳуқуқ ва чӣ ҳамчун принципи ҷавобгарии ҳуқуқӣ мазмуни якхеларо ифода мекунад.

Калидвожаҳо: Баъзе ҷанбаҳо, мафҳум, принцип, қонуният, ҷавобгарии ҳуқуқӣ, принципи умумии ҳуқуқ, мазмуни қонуният, таркиби қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ, риоя ва иҷро, дақиқ ва бечунучаро, субъектони ҳуқуқ.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОНЯТИЯ ПРИНЦИПА ЗАКОННОСТИ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Азизода Убайдулло Абдулло,
доктор юридических наук, профессор,
заведующей кафедрой теории и истории
государства и права юридического
факультета Таджикского национального
университета.

Тел (+992) 907-81-12-85.

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Сафарова Шукрона Иноятовна - сосикатель
кафедры теории и истории государства и
права юридического факультета
Таджикский национальный университет.

Тел: (+992) 903-20-82-82.

Email: ubaydullo_azizov@mail.ru

Аннотация. В данной статье обсуждается вопрос о некоторых аспектах понятия принципа законности юридической ответственности. Автор, исследуя данный вопрос, проанализировал мнения отечественных и зарубежных ученых и определил понятие принципа законности и его содержание. В результате исследования автор пришел к выводу, что законность – понятие широкое, и в условиях демократического и правового государства оно играет важную роль в обеспечении единообразного исполнения законов в определенных сферах. В основе правового государства, представляющего высшую ценность прав и свобод человека и гражданина, взаимную ответственность государства и личности, без существования и обеспечения законности их реализация невозможна. Стоит отметить, что соблюдение закона – обязанность не только сотрудников органов внутренних дел, но и всего общества. От рядовых граждан до должностных лиц, согласно Конституции, они обязаны безоговорочно соблюдать и выполнять нормы действующего законодательства.

По мнению автора исследования, законность тесно связана с юридической ответственностью, и законность учитывается при реализации ответственности. Именно поэтому законность является одним из основных принципов в некоторых видах юридической ответственности. Однако

следует сказать, что среди юристов на данный момент нет единого подхода к содержанию перечня общеправовых принципов, что обусловлено, прежде всего, научным субъективизмом, поскольку авторы по-разному классифицируют общеправовые принципы и придают им разные значения. В юридических источниках и литературе понятие законности как общего принципа права и юридической ответственности трактуется по-разному. Однако анализ показывает, что законность как общий принцип права и как принцип юридической ответственности имеет одно и то же значение.

Ключевые слова: Некоторые аспекты, понятие, принцип, законность, юридическая ответственность, общий принцип права, содержание законности, состав законности, правопорядок, соблюдение и исполнение, точное и безусловное, субъекты права.

SOME ASPECTS OF THE CONCEPT OF THE PRINCIPLE OF LEGALITY OF LEGAL RESPONSIBILITY

Azizzoda Ubaidullo Abdullo,
Tajik National University, Faculty of Law
doctor of juridical science, professor, head of
the Department of Theory and History of State
and Law.

Tel: (+992) 907-81-12-85.

Email: ubaydullo_azizov@mail.ru

Safarova Shukrona Inoytovna,
Tajik National University, Faculty of Law
candidate of the Department of
theory and History of State and Law,
Тел: (+992) 903-20-82-82.

Email: ubaydullo_azizov@mail.ru

Annotation. This article discusses the issue of some aspects of the concept of the principle of legality of legal responsibility. The author, exploring this issue, analyzed the opinions of domestic and foreign scientists and defined the concept of the principle of legality and its content. As a result of the study, the author came to the conclusion that legality is a broad concept, and in a democratic and rule-of-law state it plays an important role in ensuring the uniform implementation of laws in certain areas. At the basis of the rule of law, which represents the highest value of the rights and freedoms of man and citizen, the mutual responsibility of the state and the individual, without the existence and provision of legality, their implementation is impossible. It is worth noting that compliance with the law is the responsibility not only of internal affairs officers, but also of the entire society. From ordinary citizens to officials, according to the Constitution, they are obliged to unconditionally observe and implement the norms of current legislation.

According to the author of the study, legality is closely related to legal responsibility, and legality is taken into account when implementing responsibility. That is why legality is one of the basic principles in some types of legal liability. However, it should be said that among lawyers at the moment there is no single approach to the content of the list of general legal principles, which is due, first of all, to scientific subjectivism, since authors classify general legal principles differently and give them different meanings. In legal sources and literature, the concept of legality as a general principle of law and legal responsibility is interpreted differently. However, the analysis shows that legality as a general principle of law and as a principle of legal responsibility has the same meaning.

Key words: Some aspects, concept, principle, legality, legal responsibility, general principle of law, content of legality, composition of legality, legal order, compliance and execution, precise and unconditional, subjects of law.

Дар низоми нави давлатдорӣ, махсусан дар шароити давлати демократию ҳуқуқбунёд ҷавобгарии ҳуқуқиро бе принципи қонуният тасаввур кардан ғайриимкон аст. Маҳз, риояи бечунучарои қонунгузорӣ дар раванди татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ метавонад самаранокии онро таъмин намояд. Атрофи масъалаи мазкур олимони ватанӣ андешаронӣ намудаанд, ки қобили таваҷҷуҳ мебошанд. Аз ҷумла, А.М. Мансурзода қайд мекунад, ки қонуният яке аз унсурҳои муҳими давлати демокративу ҳуқуқбунёд буда, сатҳу сифати амалигардонии функцияи давлат аз он вобаста мебошад. Риояи волоияти қонун – ҳамчун ченаки баҳодихии давлати ҳуқуқбунёд ба ҳисоб меравад. Барои давлати ҳуқуқбунёд қонуният аҳамияти муҳими назариявӣ ва амалӣ дорад. Дарки қонуният аз сатҳи донишҳои ҳуқуқӣ вобаста мебошад⁶. Р.Ш. Шарофзода вобаста ба муҳимияти қонуният, ки барои пешрафти ҷомеа ва давлати ҳуқуқбунёд асоси ҳуқуқӣ шуда метавонад таваҷҷуҳ зоҳир намуда, иброз менамояд, ки қонуният бо мақсади таъмини волоияти қонун дар давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шахрвандӣ амалӣ гардида, заминаи интизом, тартибот, устуворӣ ва пойдорӣ сулҳу суботи ҷомеа мегардад⁷. А. Холиқзода доир ба ин масъала иброз менамояд, ки ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, ҳимояи манфиатҳои миллӣ, тақвияти соҳибхитӣ ва давлатдорӣ миллӣ, таҳкими идоракунии давлатӣ, ҳифзи саломатии аҳоли, рушди фарҳанг, маориф ва илм, кафолати фаъолияти озоди иқтисодӣ, баробарӣ ва гуногунии шаклҳои моликият, рушди соҳибкорӣ, таъмини ваҳдати миллӣ ва сулҳу суботи ҷомеа вазифаи аввалиндараҷаи қонунгузори Тоҷикистони соҳибистиклол мебошад. Иҷрои вазифаҳои мазкур бе рушди дурусти низоми ҳуқуқии кишвар, ҳифзи манфиатҳои стратегии миллӣ тавассути

⁶ Мансурзода А.М., Нурализода Ш.Н. Қонуният ва риояи он аз ҷониби кормандони мақомоти корҳои дохилӣ // Осори Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – № 1 (53). – С. 71.

⁷ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: «Сино», 2018. – С. 695.

қонунгузорӣ, баланд бардоштани сифати қонун бе таъмини волоияти қонун ва тартиботи ҳуқуқӣ ғайриимкон аст⁸.

Бояд тазаккур дод, ки азбаски қонуният мафҳуми гуногунҷабҳа ва мураккаб буда, принсипи намудҳои алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва принсипи умумии ҳуқуқ ба ҳисоб меравад, атрофи он андешаҳо хеле зиёд мебошанд, ки дар ин миён мавқеи олимони ватанӣ назаррас аст. Аз ҷумла, Д.С. Раҳмон оид ба масъалаи мазкур чунин зикр менамояд, ки заифшавии адолати иҷтимоӣ ва судӣ, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, аз ҷумла, афзоиши ҷинояткорӣ, ҷинояткории муташаккилона, ҷиноятҳои трансмиллӣ, савдои одамон, коррупсия, гардиши ғайриқонунии силоҳ ва воситаҳои нашъадор, ба пастшавии сатҳи ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, арзишҳои умумибашарӣ мусоидат менамоянд⁹. Ю.А. Раҳмон низ дар ин ҷода ба маврид иброз менамояд, ки таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ ин воситаи муҳимми таъмини иҷрои қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ мебошад, зеро таҳкими қонуният имконият медиҳад, ки суботу оромӣ ва пешравӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ таъмин гардад¹⁰. Ба андешаи Ҷ. Саъдизода, давлати ҳуқуқбунёдро бидуни категорияҳои чун ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, риояи онҳо, қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ ва ғайра тасаввур намудан ғайриимкон аст¹¹. Роҳи демократикунонии ҳаёти ҷомеа ва созмон додани давлати ҳуқуқбунёд тамоюли навро дар самти истифодаи шуури ҳуқуқӣ ва донишҳои ҳуқуқӣ, ки ҳамчун воситаи танзими иҷтимоии рафтори ҳуқуқии шахс ва таҳкими қонуният мебошад, пешбинӣ менамояд¹². Тавре аз андешаҳои мазкур бармеояд қонуният мафҳуми васеъ буда, дар шароити давлати демократию ҳуқуқбунёд ҷиҳати таъмини иҷроиши яхелаи қонунҳо дар самтҳои алоҳида нақши калонро иҷро менамояд. Асоси давлати ҳуқуқбунёд, ки арзиши олӣ доштани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, масъулияти байниҳамдигарии давлат ва шахсро ифода мекунад, бе мавҷудияту таъмини қонуният амалигардонии онҳо ғайриимкон мебошад.

Ба андешаи А. Имомов, барои ноил шудан ба сатҳи рушди конституционалӣ бояд ғояи қонуният дар ҳамаи сатҳи ҷомеа пойдор ва риояи он бечунуҷаро таъмин карда шавад. Ин раванди дурудароз мураккаб ва душвор буда, таъмини риояи қонуният ва бунёди речаи конституционализм вазифаи умумимиллӣ мебошад. Пеш аз ҳама худи давлат дар риоя ва татбиқи ғояи қонуният ва конституционализм бояд намуна бошад. Ҳамчунин дар ҳалли он зарур аст, ки тамоми ҳокимияти

⁸ Холиқзода А. Сиёсати ҳуқуқии давлат ва инкишофи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҳаёт ва қонун. – Душанбе, 2017. – С. 51-56.

⁹ Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ–тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ: дисс. ... док. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2019. – 348 с.

¹⁰ Раҳмон Ю.А. Назорати прокурорӣ: китоби дарсӣ / Ю.А. Раҳмон. – Душанбе: «Ирфон», 2019. – С. 10.

¹¹ Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: дис. ...н.и.х. – Душанбе: 2017. – С. 115.

¹² Тошев А.М. Эволюция правового статуса личности в Республике Таджикистан: историко–правовое исследование: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2014. – С. 129.

давлатӣ ва созмонҳои ҷамъиятӣ сафарбар гарданд¹³. А.М. Мансурзода оид ба риояи қонуният дар фаъолияти кормандони мақомоти корҳои дохилӣ, ки таъминкунандаи тартиботу қонуният ба ҳисоб мераванд, дуруст қайд намудааст, ки қонуният ин яке аз унсурҳои муҳими таъминкунандаи адлу инсоф, оромиву субот ва мақсаду мароми давлат буда, дар ҳар даври замон мавриди назари мутафаккирон қарор гирифтааст. Танҳо риояи қонуният муҳаррики асосӣ ва амаликунандаи сиёсати ҳуқуқии давлат мебошад. Риоя нагардидани қонуният аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва хизматчиёни давлатӣ аз ҷумла, мақомоти корҳои дохилӣ ва кормандони он ба иҷро нагардидани вазифаҳои давлат оварда мерасонад, обрӯву нуфузи ҳокимияти давлатиро дар назди ҷомеа паст ва ҳисси бадбиниву нобовариро нисбати давлат баланд мегардонад. Аз ин рӯ, кормандони мақомоти корҳои дохилӣ вазифадоранд, ки фаъолияти худро дар асоси нишондодҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба роҳ монда, ҷихати таъмини риояи қонуният мусоидат намоянд¹⁴. Маврид ба зикр аст, ки риояи қонуният вазифаи на танҳо кормандони мақомоти корҳои дохилӣ, балки тамоми қишри ҷомеа ба ҳисоб меравад. Аз шахрвандони одӣ то шахсони мансабдор тибқи Конститутсия вазифадорнад, ки меъёрҳои қонунгузорию амалкунандаро бечунучаро риоя ва иҷро намоянд.

Қонуният бо ҷавобгарии ҳуқуқӣ алоқамандии зич дошта, зимни татбиқи ҷавобгарӣ қонуният ба эътибор гирифта мешавад. Аз ин ҷост, ки дар намудҳои алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз принципҳои асосиро қонуният ташкил медиҳад. Аммо, бояд гуфт, ки дар байни ҳуқуқшиносон дар айни замон муносибати ягона ба мазмуни номгӯи принципҳои умумии ҳуқуқӣ вучуд надорад, ки ин пеш аз ҳама ба субъективизми илмӣ вобаста аст, зеро муаллифон принципҳои умумии ҳуқуқро ба таври гуногун тасниф намуда, ба онҳо мазмуни гуногун медиҳанд. Бо вучуди ин, аксари тадқиқотчиён ҳатман принципо қонуниятро дар рӯйхатҳои худ дохил мекунанд. Аз ҷумла, Т.Н. Радко¹⁵, В.М. Шафиров¹⁶, В.И. Леушин ва В.Д. Перевалов¹⁷ ва дигарон.

Дар сарчашмаҳо ва адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми қонуният ҳамчун принципо умумии ҳуқуқ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба таври мухталиф маънидод карда шудааст. Аммо, таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки қонуният ҷӣ ҳамчун принципо умумии ҳуқуқ ва ҷӣ ҳамчун принципо ҷавобгарии ҳуқуқӣ мазмуни якхеларо ифода мекунад. Ба андешаи У.А. Азиззода, принципо қонуният, пеш аз ҳама дар он ифода меёбад, ки ҳангоми вогузорию ҷавобгарии ҳуқуқӣ, бояд ба таври дақиқ асосҳои қонунии он муайян гардида, муқаррароти воқеии ба танзим даровардашудаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ

¹³ Имомов А. Ҷояи қонуният ва конституционализм // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2013. – №3-4. – С. 26.

¹⁴ Мансурзода А.М., Нурализода Ш.Н. Қонуният ва риояи он аз ҷониби кормандони мақомоти корҳои дохилӣ // Осори Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – № 1 (53). – С. 74.

¹⁵ Радко Т.Н. Теория государства и права: учеб. – М.: Проспект, 2012. – С.65-67.

¹⁶ Правоведение: учеб. / А.Н. Тарбагаев, В.М. Шафиров, И.В. Шишко и др.; отв. ред. В.М. Шафиров. – М.: Проспект, 2010. – С.48-49.

¹⁷ Теория государства и права: учеб. / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М.: Инфра-Норма, 1997. – С. 239-240.

мушаххас карда шавад. Асосҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро далели воқеӣ, яъне қонуншикании мушаххасе, ки маҷмуи аломатҳои муайяни ташкилдихандаи таркиби қонуншиканиӣ вижагии хоси он аст, ташкил медиҳад ва ба он бояд унсурҳои зерин дохил гарданд: меъёри ҳуқуқ, субъекти ҳуқуқ будани шахс ва санади татбиқи ҳуқуқ¹⁸. А.И. Ибодуллозода қайд мекунад, ки қонуният ҳамчун принципи фаъолияти муассисаҳои давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо, амнияти шахсиятро таъмин ва ҷамъиятро аз падидаҳои ҷамъиятии хавнок ҳифз менамояд. Бо ин нақши қонуният дар раванди пайдоиш ва мавҷудияти ниҳоди ҷавобгарии ҳуқуқӣ қайдшарт мегардад¹⁹. Дигар олимони ватанӣ ба он назаранд, ки принципи қонуният ин батанзимдарории умумии муносибатҳои ҷамъиятӣ буда, мазмуни қонунҳо, зерқонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бояд табиати ҳуқуқӣ дошта бошанд. Яъне дар қонунгузорӣ бояд талаботҳои инсондӯстона ва боадолатона муқаррар карда шаванд²⁰. Аз андешаҳои олимони ватанӣ чунин хулоса бармеояд, ки қонуният асоси ҳуқуқӣ ва қонунии ҷавобгарии ҳуқуқи муайян карда, субъектони ҳуқуқро водор месозад, ки татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар асоси талаботҳои муқаррарнамудаи қонун сурат гирад.

Қонуниятро риояи меъёрҳои ҳуқуқии фаъолияти ҳуқуқӣ, ки ноил шудан ба ҳадафи муайяно дар бар мегирад, баррасӣ намуда, бо ҳамин мо ба хулосае меоем, ки байни қонуният ва мақсаднокӣ дар татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ робитаи зич ва дохилӣ мавҷуд аст. Қонуният ҳамчун механизме амал мекунад, ки рафтори ҳуқуқи то ҳадди имкон ба ноил шудан ба ҳадафҳои муқаррарнамудаи меъёри ҳуқуқӣ наздик мекунад. Амалан, ба мақсад мувофиқ ҳамчун моликияти қонуният маҳз дар фаъолияти ҳуқуқӣ ва аниқтараш дар интиҳоби варианти мушаххаси татбиқи меъёри ҳуқуқӣ зоҳир мегардад²¹. Байни ақидаҳои мухталиф оид ба мафҳумҳои қонуният ва роҳҳои таҳкими нуқтаи назари Р.Ш. Шарофзода хеле ҷолиб мебошад. Хусусан, дар робита бо андешаи қонуни ҳуқуқӣ ва ҳуқуқи инсон мафҳуми «қонунияти ҳуқуқӣ» пешниҳод ва асоснок шудааст, ки ҷоизи дастгирӣ аст²². Ин ақидаҳоро минбаъд Р.Д. Ғоибов тақвият бахшида қайд мекунад, ки яке аз шартҳои рушди қонунгузории ҳуқуқӣ беҳтар намудани сифати татбиқи ҳуқуқ аз ҷониби мақомоти судии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад²³.

Ақидаҳои назариявӣ нисбат ба мафҳуми моҳияти қонуният ва роҳҳои таъмин намудани он низ дигаргун гаштанд. Мутахассисони соҳа доир ба

¹⁸ Азиззода У.А., Шодизода Н.М. Принципҳои умумӣ – ҳуқуқии ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – № 2 (38). – С. 26.

¹⁹ Ибодуллозода А.И. Принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва таснифоти онҳо // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №1 (60). – С. 201.

²⁰ Иброҳимов С., Маҷидзода Ҷ.З., Маҳмадалиева Ф. Қонуният омили баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати идоракунии давлатӣ // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2019. – № 2 (30). – С. 102.

²¹ Рустамзода М.Р. Принципи қонуният дар ташаккул (бунёд) ва мустақкам кардани давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон <http://harbidushanbe.sud.tj/>

²² Шаропов С.Ш. Правовые вопросы борьбы с терроризмом // Гос.и право. – 2000. – №3. – С. 118.

²³ Ғоибов Р.Д. Судебное правоприменение в условиях судебно-правовой реформы в постсоветском Таджикистане: общетеоретический аспект: автореф...дисс.канд. юрид. наук. – Душанбе, 2012. – С. 22.

ин масъалаҳо андешаҳои гуногунро пешниҳод ва асоснок мекунанд²⁴. Дар илми ҳуқуқшиносӣ оид ба қонуният чунин нуқтаи назар мавҷуд аст, ки он падидаест бо се шакл амал мекунад: ҳамчун принцип, усул ва низоми мутобиқ будани рафтори (фаъолият)-и иштирокдорони муносибатҳои ҷамъиятӣ ва натиҷаи он ба меъёрҳои ҳуқуқӣ дар қонунҳое, ки дар асоси онҳо санадҳои зерқонунии меъёрӣ ва сарчашмаҳои дигари ҳуқуқӣ қабул шудаанд, ифода меёбанд²⁵. Таҳлилҳо муайян кардаанд, ки қонуният ҳамчун принцип, ғоя, усул, низом ва талабот дар фаҳмиши васеъ ифода ёфта метавонад²⁶. В.С. Афанасев ва Н.Л. Гарнет менависад, ки қонуният ин принцип, усул ва тарзи татбиқи меъёрҳои ҳуқуқест, ки дар қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятӣ мавҷуданд²⁷. Қонуният категорияи бунёдии тамоми илм ва амалияи ҳуқуқӣ буда, сатҳу ҳолати он ҳамчун меъёри асосии баҳодихии ҳаёти ҳуқуқии ҷомеа ва шахрвандон хизмат мекунанд. Қонуният ба маънои васеи ин падидаи мураккаби сиёсӣ ҳуқуқӣ буда, табиати ҳуқуқии ташкили ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ, робитаи органикии ҳуқуқ ва ҳокимият, ҳуқуқ ва давлатро инъикос мекунад.

Қонуният, ки бо зодаи калимаи «қонун» ифода мешавад, падидаи мураккаб ва гуногунҷанба буда, бинобар ин дар назарияи ҳуқуқ ба таърифи он равишҳои гуногун мавҷуданд. Қонуният ҳамчун усули роҳбарии давлатӣ ба ҷомеа, амалисозии ҳокимияти давлатӣ ва аксар вақт ҳамчун речаи сиёсӣ ва ҳуқуқӣ баррасӣ карда мешавад. С.С. Алексеев ба мафҳуми қонуният рӯ оварда, онро ҳамчун «тартиб ё речаи ҳаёти ҷамъиятӣ, ки дар ҳақиқат талаботи пешакӣ муайян ва расман муайяншудаи тартиботи ҷамъиятӣ дар амал татбиқ карда мешаванд» муайян мекунад²⁸. Чунон ки А.С. Шабуров, қайд мекунад бо тамоми бархурдҳои гуногуни дарки ин зухурот қонуниятро ба маънои васеи иҷтимоӣ сиёсӣ метавон як тартиб ҳисоб кард²⁹. Ба андешаи Н.В. Витрук, қонуният маънои идея, талабот ва низоми (тартиботи) ифодаи воқеии ҳуқуқро дар қонунҳои давлат дар ҳуди қонунбарорӣ, дар меъёрҳои тобеи қонунгузориро ифода мекунад³⁰. Ҳамин тариқ, бо гуфтаҳои боло розӣ шуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки қонуният як речаи сиёсӣ ҳуқуқӣ буда, дорои хусусияти дақиқи он ва риояи қатъӣ, пеш аз ҳама, меъёрҳои қонунгузорӣ аз тарафи ҳамаи субъектҳои ҳуқуқ мебошад. Қонуният ҳамчун шарти асосии ба даст овардани

²⁴ Искандаров З.Х. Роль органов прокуратуры в обеспечении защиты прав и свобод человека в уголовном процессе // Қонуният. – 2004. – №2. – С. 10.

²⁵ Афанасьев В.С. Обеспечение законности: вопросы теории и практики: дисс. ... док. юрид. наук. — М., 1993. – С. 10

²⁶ Қаландарова М.Д. Доир ба заминаҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқии таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон // [Ахбори ДДХБСТ / Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ](#). – 2015. – №3. – С. 167.

²⁷ Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.А. Катаева, В.В. Лазарева. – Уфа, 1994. – С. 389.

²⁸ Алексеев С.С. Собрание сочинений. В 11 томах. Т. 5: Линия права. Отдельные проблемы концепции. – М.: Статут, 2010. – С. 370.

²⁹ Теория государства и права: учеб. / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М.: Инфра-Норма, 1997. – С. 439.

³⁰ Общая теория права. Курс лекций / Под ред. В.К. Бабаева. – Нижний Новгород, 1993. – С. 523.

тартиботи ҳуқуқӣ дар чома баромад карда, яке аз асосҳои ғайриқонунии муътадили чома буда, аз бузургтарин арзиши ҷамъиятиро ифода мекунад.

Истилоҳҳои «қонуният» ва «принсипи қонуният» аксар вақт ба ҷойи ҳамдигар истифода мешаванд. Ин эътирози ҷиддиро ба вучуд намеорад. Дар баробари ин, чунон ки А.Т. Боннер таъкид мекунад, мафҳуми қонуният аз мафҳуми принсипи қонуният васеътар аст. Муаллиф минбаъд қайд мекунад, ки принсип ё идеяи қонуният ҳамчун ба яке аз ҷузъҳои консепсияи васеътари қонуният дохил карда шудааст³¹. В.И. Шинд масъалаҳои қонуниятро таҳлил намуда, ин мафҳумро ҳамчун ҳолати муайяни амният, субот, «саломатии ҷамъият»-и давлат ошкор мекунад³². Аммо, мафҳумҳои зикргардида, қонуниятро ба маънои васеъ ифода мекунанд. Қонуният дар маънои маҳдуд принсипи ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Принсипи қонуният ҳамчун принсипи асосии ҷавобгарии ҳуқуқӣ баррасӣ мегардад, ки вобаста ба нақши махсуси худ ба низоми принсипҳо дохил намешавад, аммо ба ақидаи П.П. Осипов қонуният пардаи ҳуқуқӣ мебошад, ки тамоми низоми принсипҳои мавҷудияти ҷавобгарии ҳуқуқиро тавсиф менамояд³³. Дар баробари ин, тавре дар адабиёт дуруст қайд шудааст, қонуният чавобгарӣ танҳо бо муқаррар намудани асосҳои он хотима намёбад. Қонуният на танҳо ба асосҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, балки ба тамоми раванди амалисозии он асар мекунад. Дар ин сурат, принсипи қонуният талаботи принсипҳои ҷамъиятию сиёсӣ ва умумихуқуқии адолат, баробарӣ, инсондӯстӣ, демократизм ва ғайраро ба амалисозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ баробар намуда, ба сифати восита, ҳамзамон кафили татбиқи талаботи онҳо дар ин самти муносибатҳои ҷамъиятӣ хизмат мекунад. Қонуният на танҳо асоси ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз ҷиҳати шаклҳои берунаи мавҷудияти он ҳисоб меёбад, балки боз мазмуни дохилии ниҳоди мазкур, моҳияти онро ташкил менамояд ва аз ин ҷиҳат қонуният ва фардикунӣ (чун принсипҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ) ягона мебошанд³⁴. Барои ҷамъбасти омӯзиши категорияи «қонуният» принсипи умумии ҳуқуқии қонуниятро метавон ҳамчун принсипи муайян кард, ки тибқи он ҳамаи субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ бояд меъёрҳои ҳуқуқии дар қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ ифодаёфтаре катъиян ва бечунучаро риоя кунанд. Умуман, аз мазмуни андешаҳои мазкур бармеояд, ки қонуният ин риоя ва иҷрои дақиқ ва яхелаи қонунҳоро дар умум ва ҳамзамон вобаста ба соҳаҳои ҳуқуқ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ ифода мекунад.

Қонуният ягонагии ду аломатро ифода менамояд. Аломати беруна (яъне расмӣ) – ин уҳдадорӣ иҷрои талаботи қонун ва санадҳои меъёрӣ

³¹ Боннер А.Т. Принцип законности в советском гражданском процессе. – М., 1989. – С. 8.

³² Шинд В.И. Некоторые вопросы управления в органах прокуратуры (Методический аспект) // Проблемы теории законности, методологии и методики прокурорского надзора: Сборник научн. трудов. – М., 1994. – С. 27

³³ Осипов П.П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций. – Л., 1976. – С. 74.

³⁴ Иванов А.А. Цели юридической ответственности, ее функции и принципы // Государство и право. – 2003. – №6. – С. 66-69.

ҳуқуқӣ аз тарафи мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияҳои гуногун мебошад. Аломати дигар ин мазмуну моҳияти қонун, мавҷудияти асосҳои илмӣ ва сифатии қонунҳоро ифода менамояд. Қонуният ин на танҳо риояи қонунҳо, балки таҳияи қонунҳои одилона ва ба мардум зарурии ҳуқуқӣ мебошад³⁵. Ба андешаи М.Р. Рустамзода, қонуният на «тартибот, принцип, усули идоракунии давлатии ҷомеа, ки аз нашри қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ иборат аст», балки пеш аз ҳама категорияи ҳуқуқӣ мебошад, яъне падидае, ки ба тартибот, принцип ва усули идоракунии давлатии ҷамъият камнашаванда аст. Принципи қонуният, ин ғояҳои асосие буда, дар фаъолияти тамоми субъектҳои ҳуқуқ, аз ҷумла, мақомоти давлатӣ аҳаммияти роҳнамоӣ доранд, ки талаботи объективии ҷомеа ва ҳуди давлат ва ҳуқуқ ба вучуд меоянд. Инҳо, пеш аз ҳама, шаклҳои шуури маънавӣ ва азхудкунии муносибатҳои ҳуқуқӣ дар ташаккул, амал ва инкишофи онҳо мебошанд³⁶. Принципи қонуният, ҳамчун талаби риояи қатъӣ ва бемайлони қонунҳо аз тарафи муассисаҳои давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо нишонаи зарурӣ ва асоси ҳамаи соҳаҳои фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мебошад³⁷. Аз андешаҳои мазкур чунин хулоса кардан мумкин аст, ки риоя ва иҷрои қонун аз ҷониби ҳамаи субъектҳои ҳуқуқ танҳо аломати берунаи қонуният буда, сатҳу сифати қонунҳо, мазмуну моҳият ва асосҳои илмӣ онҳо аломати дохилии қонуниятро ташкил медиҳанд. Дар ин замина метавон қонуниятро ба ду гурӯҳ ҷудо намуд: қонунияти субъективӣ (ухдадорӣ субъектон оид ба иҷрои қонунҳо) ва объективӣ (қонунӣ ва асоснок будани қонунҳо).

Принципи қонуният, принципи асосии ҷавобгарии ҳуқуқӣ буда, қоидаҳои умумии ҳуқуқиро ифода мекунад, ки ба қонунҳои инкишофи муносибатҳо ҷавобгӯ буда, манфиатҳои асосии ҷомеаро таъмин менамоянд ва аз ин рӯ аз маҷбуркунӣ бо чораҳои саҳттарин ҳифз мешаванд³⁸. Масалан, барои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб намудани шахс, бояд аввал муайян карда шавад, ки аз ҷониби шахс кирдори (ҳаракат ва беҳаракатӣ) муайяне содир шудааст, ки аз рӯи аломатҳои худ таркиб ё унсури ҷиноятро ташкил медиҳад. Баъдан, бояд меъёри мушаххаси қонуни ҷиноятиро, ки диспозитсияи он вайрон шуда буд, мушаххас намуд. Дар Кодекси ҷиноятии ҚТ номгӯи кирдорҳои муайян ва муқаррар шудаанд, ки ҳамчун ҷиноят арзёбӣ шудаанд ва ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалбшудани шахсони дахлдор дар сурате метавонад имконпазир бошад, ки шахс дар содир намудани ин ё он кирдори зикршуда гумонбар доништа шавад. Ғайр аз ин, шахси ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҷалбшаванда қобилияти субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ

³⁵ Иброҳимов С., Маҷидзода Ҷ.З., Маҳмадалиева Ф. Қонуният омили баланд бардоштани самаранокии ва сифати идоракунии давлатӣ // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2019. – № 2 (30). – С. 100-101.

³⁶ Рустамзода М.Р. Принципи қонуният дар ташаккул (бунёд) ва мустақкам кардани давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон <http://harbidushanbe.sud.tj/>

³⁷ Ибодуллозода А.И. Принципи қонуният ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва таснифоти онҳо // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №1 (60). – С. 201.

³⁸ Колпакова Е.Е. К вопросу о месте принципа законности в системе принципов юридической ответственности публично-правовых образований // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. – 2013. – № 4 (79). – С. 85.

гардиданро дошта бошад. Субъекти ҳуқуқ қарор гирифтандонро ду унсури ташкилдиханда – қобилияти ҳуқуқӣ (қобилияти шахс барои соҳиби ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадорӣҳои ҳуқуқӣ будан) ва муқаллафият (қобилияти амалии шахс барои татбиқи ҳуқуқҳои субъективӣ ва таҳаммул намудани ҷавобгарӣ барои содир намудани ҷиноят тавассути кирдори огоҳона) мебошад³⁹.

Қонуният ин мафҳуми иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ буда фаъолияти ҷамъият ва давлатро дар асоси қонун муайян менамояд. Қонуният аз калимаи қонун бармеояд ва мафҳуми мураккаб буда, ҳамаи тарафҳои ҳаёти ҳуқуқӣ мавқеъи он дар таҳияи қонун ва амали намудани он дар ҳаёти ҳаррӯзаро дар бар мегирад⁴⁰. Принсипи қонуният ба навъе ҳамчун қарорҳои ҳуқуқӣ дар муқобили амалҳои ғайриқонунӣ дар самти ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҷалб намудани шахс арзёбӣ мешавад⁴¹. Ҷавобгарӣ метавонад дар шакли бекор кардани санади дахлдоре амалӣ карда шавад, ки бе назардошти қонуният қабул карда шудааст. Қарори иҷро оид ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ки ба қонунгузори амалкунанда муқолиф аст, бояд вайронкунии қонун ҳисобида шавад ва бояд бекор карда шавад⁴². Маҳз дар сурати мазкур метавон гуфт, ки қонуният таъмин карда шуд. Қонуният метавонад пеш аз ҳуқуқвайронкунии ва ё ин ки пас аз он татбиқ карда шавад. Масалан, эҳтиромҳои ҳуқуқи дигарон ва поймол накардани онҳо худ таъмини қонуният мебошад, вале поймол кардани ҳуқуқу озодиҳои дигарон ҷавобгарии муайянро ба вучуд оварда, дар натиҷа дубора татбиқи қонуниятро аз ҷониби субъектҳои муқолифа талаб мекунад. Дар асоси муқаррароти қонунгузори ҷамъоварии далелҳо, кушодани парванда, баргузор намудани муқолифа ва баровардани ҳукми қонунӣ худ қонуниятро ифода мекунад.

Бояд зикр намуд, ки қонуният мафҳуми васеъ буда, дар худ дигар аломату нишонаҳоро фаро мегирад. Қонуният ҳамчун принсипи ҳуқуқ ба таври умумӣ ҳамчун риояи қатъӣ ва иҷроии меъёрҳои ҳуқуқӣ аз ҷониби тамоми субъектҳои ҳуқуқ ифода карда мешавад. Аломату нишонаҳое, ки дар таркиби қонуният мавҷуданд мазмуни онро ташкил медиҳанд. Мазмуни қонуният аз инҳо иборат аст: волияти қонун, ягонагии қонуният, ба мақсад мувофиқ будани қонуният, воқеияти қонуният ва амалии субъектҳои ҳуқуқ дар доираи салоҳияти худ ва дар асоси тартиби муқаррарнамудаи меъёр⁴³. М.Р. Рустамзода дар ин хусус қайд намудааст, ки принсипҳои қонуният аз ҷиҳати муайян инъикоси қонунҳои объективӣ, ташаккул ва татбиқи муносибатҳои ҳуқуқие мебошанд, ки аз тарафи давлат миёнаравӣ карда мешаванд ва таҷассуми модии худро дар меъёрҳои ҳуқуқии дахлдор

³⁹ Азиззода У.А., Шодизода Н.М. Принсипҳои умумӣ – ҳуқуқии ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – № 2 (38). – С. 26.

⁴⁰ Иброҳимов С., Маҷидзода Ҷ.З., Маҳмадалиева Ф. Қонуният омили баланд бардоштани самаранокии ва сифати идоракунии давлатӣ // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2019. – № 2 (30). – С. 100.

⁴¹ Азиззода У.А., Шодизода Н.М. Принсипҳои умумӣ – ҳуқуқии ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – № 2 (38). – С. 27.

⁴² Белкин Р.С. К вопросу о принципах юридической ответственности // Международный научный журнал «СИМВОЛ НАУКИ». – 2017. – №01-1. – С. 129.

⁴³ Шамаров В.М. Принципы юридической ответственности / В.М. Шамаров // Вестник Екатеринбургского института. – 2014. – №2 (26). – С. 54-60.

гирифтаанд. Ба андешаи мо, принципҳои асосии қонуният инҳоянд: принципи волоияти қонун ва ҳуқуқ; принципи ягонагии қонуният; принципи умумияти иҷроии қонунҳо; принципи ногузирии ҷавобгарии ҳуқуқӣ; принципи кафолати ҳуқуқу озодиҳои шахс ва ғайра⁴⁴. Дар андешаи мазкур мазмуни қонуният бо дигар принципҳо ифода карда шудааст. Таркибу мазмуни қонуниятро М.Д. Қаландарова дар шакли унсурҳои қонуният нишон додааст. Ба андешаи муаллиф, унсурҳои сохтори дохилии қонуният паҳлуҳои ҷудогонаи қонуниятро инъикос мекунанд: қабул гардидан ва мавриди амал қарор дода шудани маҷмӯи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ (қонунҳо) аз ҷониби мақомоти олии қонунбарор; мазмуни санадҳои меъёрию ҳуқуқиро ташкил додани ҳуқуқи инсон; хусусияти ҳатмӣ доштани риоя ва иҷроии меъёрҳои санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ барои ҳама; ба меъёрҳои муқарраркардаи қонун мутобиқат кардани санадҳои зерқонунӣ; боиси ҷавобгарии ҳуқуқӣ гаштани риоя ва иҷро нашудани меъёрҳои муқарраркардаи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ; тахти назорати мақомоти давлатӣ қарор дода шудани ҷараёни риояи дақиқ ва иҷроии яхелаи қонунҳо⁴⁵. Албатта, дар андешаҳои мазкур мазмуни қонуният ба таври дахлдор нишон дода шудааст, вале ба андешаи мо таркиби қонуният ҳануз ба таври бояду шояд ифода нагардидааст.

Татбиқи принципҳои дигари ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба татбиқи принципи қонуният вобаста аст. Риоя ва иҷроии талаботи инсонпарварӣ ва фардиқунонии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ба он танҳо дар сурати мавҷуд будани гунаҳкорӣ кашидан ҳамзамон иҷроии талаботи принципи қонуният ва татбиқи принципҳои дахлдори ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ вақте қонунӣ аст, ки он одилона, инсондӯстона, фардӣ бошад ва барои кирдорҳои гунаҳкор ба миён меояд⁴⁶. Принципи қонуниятро ҳамчун принципи институти ҷавобгарии ҳуқуқ ба назар гирифта, мо қайд мекунем, ки мазмуни онро дар шакли мукамалтарин А.Ф. Черданцев ва В.И. Червонюк пешниҳод намудаанд. Ба андешаи онҳо, мазмуни ин принцип чунин аст: ҷалб намудан ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ танҳо аз ҷониби мақомоти салоҳиятдор ва бо тартиби пешбиниамудаи қонун амалӣ карда мешавад; ҷавобгарӣ танҳо барои амалҳои пешбиниамудаи қонун ба миён меояд; муқаррар намудани ҳақиқати объективии ҷиноят шартӣ ҳатмист; дар сурати мавҷуд набудани ҳадди ақал як унсурӣ ҷиноят, барои ҷавобгарии ҳуқуқӣ асосҳои ҳуқуқӣ вучуд надоранд; роҳ надодан ба татбиқи қонун аз рӯйи қиёс дар ҳуқуқвайронкунии ҷиноятӣ, интизомӣ ва маъмурӣ; ҳуқуқ ба ҳифзи шахсе, ки ба ҷавобгарӣ ҷалб гардидааст⁴⁷. Аз таҳлили андешаҳои зикргардида чунин хулоса кардан мумкин аст, ки мазмуни принципи қонуният вобастагӣ аз он дорад, ки он ҳамчун принципи умумии ҳуқуқ ва ё

⁴⁴ Рустамзода М.Р. Принципи қонуният дар ташаккул (бунёд) ва мустаҳкам кардани давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон <http://harbidushanbe.sud.tj/>

⁴⁵ Қаландарова М.Д. Доир ба заминаҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқии таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон // *Ахбори ДДХБСТ / Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ*. – 2015. – №3. – С. 167.

⁴⁶ Иванов А.А. Принцип законности юридической ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2011. – С. 9-10.

⁴⁷ Черданцев А.Ф. Теория государства и права / А.Ф. Черданцев. – М.: Юрайт, 2001. – С. 372.

принсипи ҷавобгарии ҳуқуқӣ матраҳ мегардад. Зеро он ҳамчун принсипи умумии ҳуқуқ мазмуни васеътар дошта, ҳамчун принсипи ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар доираи қонунгузории намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ маҳдуд мешавад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи омӯзишу таҳқиқи масъалаи баъзе ҷанбаҳои мафҳуми принсипи қонуниятӣ ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Қонуният мафҳуми васеъ буда, дар шароити давлати демократию ҳуқуқбунёд ҷиҳати таъмини ироиши яхелаи Қонунҳо дар самтҳои алоҳида нақши калонро иҷро менамояд. Асоси давлати ҳуқуқбунёд, ки арзиши олии доштани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, масъулияти байниҳамдигарии давлат ва шахсро ифода мекунад, бе мавҷудияту таъмини қонуният амалигардонии онҳо ғайриимкон мебошад. Мавриди зикр аст, ки риояи қонуният вазифаи на танҳо кормандони мақомоти корҳои дохилӣ, балки тамоми қишри ҷомеа ба ҳисоб меравад. Аз шаҳрвандони оддӣ то шахсони мансабдор тибқи Конститутсия вазифадорнад, ки меъёрҳои қонунгузории амалкунандаро бечунучаро риоя ва иҷро намоянд.

2. Қонуният як речаи сиёсӣ ҳуқуқӣ буда, дорои хусусияти дақиқи он ва риояи қатъӣ, пеш аз ҳама, меъёрҳои қонунгузорӣ аз тарафи ҳамаи субъектҳои ҳуқуқ мебошад. Қонуният ҳамчун шартӣ асосии ба даст овардани тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷомеа баромад карда, яке аз асосҳои фаъолияти муътадили ҷомеа буда, аз бузургтарин арзиши ҷамъиятиро ифода мекунад. Умуман, аз мазмуни андешаҳои мазкур бармеояд, ки қонуният ин риоя ва иҷрои дақиқ ва яхелаи қонунҳоро дар дар умум ва ҳамзамон вобаста ба соҳаҳои ҳуқуқ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ ифода мекунад.

3. Қонуният бо ҷавобгарии ҳуқуқӣ алоқамандии зич дошта, зимни татбиқи ҷавобгарӣ қонуният ба эътибор гирифта мешавад. Аз ин ҷост, ки дар намудҳои алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз принсипҳои асосиро қонуният ташкил медиҳад. Аммо, бояд гуфт, ки дар байни ҳуқуқшиносон дар айни замон муносибати ягона ба мазмуни номгуӣ принсипҳои умумии ҳуқуқӣ вучуд надорад, ки ин пеш аз ҳама ба субъективизми илмӣ вобаста аст, зеро муаллифон принсипҳои умумии ҳуқуқро ба таври гуногун тасниф намуда, ба онҳо мазмуни гуногун медиҳанд. Дар сарчашмаҳо ва адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми қонуният ҳамчун принсипи умумии ҳуқуқ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба таври мухталиф маънидод карда шудааст. Аммо, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки қонуният ҷӣ ҳамчун принсипи умумии ҳуқуқ ва ҷӣ ҳамчун принсипи ҷавобгарии ҳуқуқӣ мазмуни яхеларо ифода мекунад.

Адабиёт:

1. Азиззода, У.А., Шодизода, Н.М. Принсипҳои умумӣ – ҳуқуқии ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / У.А. Азиззода, Н.М. Шодизода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – № 2 (38). – С. 22-32.

2. Алексеев, С.С. Собрание сочинений. В 11 томах. Т. 5 [Текст] / С.С. Алексеев: Линия права. Отдельные проблемы концепции. – М.: Статут, 2010. – 549 с.
3. Афанасьев, В.С. Обеспечение законности: вопросы теории и практики [Текст]: дисс. ... док. юрид. наук. – М., 1993. – 343 с.
4. Белкин, Р.С. К вопросу о принципах юридической ответственности [Текст] / Р.С. Белкин // Международный научный журнал «СИМВОЛ НАУКИ». – 2017. – №01-1. – С.124-130.
5. Боннер, А.Т. Принцип законности в советском гражданском процессе [Текст] / А.Т. Боннер. – М., 1989. – 80 с.
6. Гоибов, Р.Д. Судебное правоприменение в условиях судебно-правовой реформы в постсоветском Таджикистане: общетеоретический аспект [Текст]: дисс. канд. юрид. наук. – Душанбе, 2012. – 288 с.
7. Ибодуллозода, А.И. Принсипҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва таснифоти онҳо [Матн] / А.И. Ибодуллозода // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №1 (60). – С. 199-205.
8. Иброҳимов С., Мачидзода Ҷ.З., Маҳмадалиева Ф. Қонуният омили баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати идоракунии давлатӣ [Матн] / С. Иброҳимов, Ҷ.З. Мачидзода, Ф. Маҳмадалиева // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2019. – № 2 (30). – С. 100-105.
9. Иванов, А.А. Цели юридической ответственности, ее функции и принципы [Текст] / А.А. Иванов // Государство и право. – 2003. – №6. – С. 66-69.
10. Иванов, А.А. Принцип законности юридической ответственности [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2011. – 28 с.
11. Имомов, А. Ғояи қонуният ва конституционализм [Матн] / А. Имомов // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2013. – №3-4. – С. 15-28.
12. Искандаров З.Х. Роль органов прокуратуры в обеспечении защиты прав и свобод человека в уголовном процессе [Текст] / З.Х. Искандаров // Законодательство. – 2004. – №2. – С. 9-14.
13. Колпакова, Е.Е. К вопросу о месте принципа законности в системе принципов юридической ответственности публично-правовых образований [Текст] / Е.Е. Колпакова // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. – 2013. – № 4 (79). – С. 84-94.
14. Қаландарова, М.Д. Доир ба заминаҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқии таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон [Матн] / М.Д. Қаландарова // [Ахбори ДДҲБСТ / Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ](#). – 2015. – №3. – С. 165-173.
15. Мансурзода, А.М., Нурализода, Ш.Н. Қонуният ва риояи он аз ҷониби қорамандони мақомоти қорҳои дохилӣ [Матн] / А.М. Мансурзода, Ш.Н. Нурализода // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – № 1 (53). – С. 70-75.
16. Общая теория права. Курс лекций [Текст] / Под ред. В.К. Бабаева. – Нижний Новгород, 1993. – 544 с.

17. Осипов, П.П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций [Текст] / П.П. Осипов. – Л., 1976. – 135 с.
18. Правоведение: учеб. [Текст] / А.Н. Тарбагаев, В.М. Шафиров, И.В. Шишко и др.; отв. ред. В.М. Шафиров. – М.: Проспект, 2010. – 624 с.
19. Радько, Т.Н. Теория государства и права [Текст] / Т.Н. Радько: учеб. – М.: Проспект, 2012. – 568 с.
20. Раҳмон, Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ–тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ [Матн]: дисс. ... док. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2019. – 348 с.
21. Раҳмон, Ю.А. Назорати прокурорӣ: китоби дарсӣ [Матн] / Ю.А. Раҳмон. – Душанбе: «Ирфон», 2019. – 352 с.
22. Рустамзода, М.Р. Принципи қонуният дар ташаккул (бунёд) ва мустаҳкам кардани давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://harbidushanbe.sud.tj/> (санаи мурочиат: 12.02.2024).
23. Саъдизода, Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе: 2017. – 241 с.
24. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: «Сино», 2018. – 880 с.
25. Теория государства и права: Курс лекций [Текст] / Под ред. Н.А. Катаева, В.В. Лазарева. – Уфа, 1994. – 478 с.
26. Теория государства и права: учеб. [Текст] / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М.: Инфра – Норма, 1997. – 570 с.
27. Тошев, А.М. Эволюция правового статуса личности в Республике Таджикистан: историко–правовое исследование [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2014. – 276 с.
28. Холиқзода, А. Сиёсати ҳуқуқи давлат ва инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Текст] / А. Холиқзода // Ҳаёт ва қонун. – Душанбе, 2017. – С. 51-56.
29. Черданцев, А.Ф. Теория государства и права [Текст] / А.Ф. Черданцев. – М.: Юрайт, 2001. – 432 с.
30. Шамаров, В.М. Принципы юридической ответственности [Текст] / В.М. Шамаров // Вестник Екатеринбургского института. – 2014. – №2 (26). – С. 54-60.
31. Шаропов, С.Ш. Правовые вопросы борьбы с терроризмом [Текст] / С.Ш. Шаропов // Государство и право. – 2000. – №3. – С. 118-121.
32. Шинд, В.И. Некоторые вопросы управления в органах прокуратуры (Методический аспект) [Текст] / В.И. Шинд // Проблемы теории законности, методологии и методики прокурорского надзора: Сборник научн. трудов. – М., 1994. – С. 27

НАРОДНЫЙ, НАЦИОНАЛЬНЫЙ И ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СУВЕРЕНИТЕТ: СООТНОШЕНИЕ И ЕГО ПРАВОВАЯ ПРИРОДА

Шарифзода Саъди Шариф,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
доцент кафедры теории и истории
государства и права
Тел: (+992) 918-99-59-09
Email: Sadi_m_90@mail.ru.

Аннотация. В данной статье анализируются понятия суверенитета государства, нации, народа и их соотношение с учетом разных научных точек зрения, а автор высказывает свои мнения по этому вопросу. Этот вопрос является сложным и содержательным и зависит от сформированности и единой воли народа. Несмотря на сложность этого вопроса, понятия суверенитета государства, национальности и народа отличаются друг от друга. Суверенитет государства и народа неразрывно взаимосвязаны и представляют собой способность самостоятельно осуществлять внутреннюю и внешнюю политику государства. Суверенитет нации имеет фундаментальный характер и определяет политическую, социальную, территориальную, культурную и языковую реальность конкретной нации.

Ключевые слова: суверенитет, независимость, государственный суверенитет, народный суверенитет, национальный суверенитет, теории, власть, государственная власть, особенность, соотношение.

СОҶИБИХТИЁРИИ ДАВЛАТ, ХАЛҚ ВА МИЛЛАТ: ТАНОСУБ ВА ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ ОНҲО

Шарифзода Саъди Шариф,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи назария ва таърихи давлат ва
ҳуқуқ.
Тел: (+992) 918-99-59-09
Email: Sadi_m_90@mail.ru.

Фишурда: Дар мақолаи мазкур, мафҳумҳои соҳибхитиёрии давлат, миллат, халқ ва таносуби онҳо бо дарназардошти нуқтаҳои назари гуногуни илмӣ таҳлил шуда, муаллиф фикру андешаҳои худро оид ба масъалаи мазкур иброз намудааст. Масъалаи мазкур мураккаб ва сермаъно буда, ба ташаккул ва иродаи ягонаи халқҳо вобаста мебошад. Бо вучуди мураккаб будани масъалаи мазкур, мафҳумҳои соҳибхитиёрии давлат, миллат ва халқ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Соҳибхитиёрии давлат ва халқ бо ҳам алоқамандии ногустаи дошта, қобилияти мустақилона амалӣ

кардани сиёсати дохилию беруни давлатро ифода мекунанд. Соҳибхитиёрии миллат хусусияти бунёди дошта, воқеияти сиёсӣ, иҷтимоӣ, ҳудудӣ, фарҳангӣ ва забони миллати алоҳидаро маънидод менамояд.

Калидвожаҳо: соҳибхитиёрӣ, истиқлолият, соҳибхитиёрии давлат, соҳибхитиёрии халқ, соҳибхитиёрии миллат, назарияҳо, ҳокимият, ҳокимияти давлатӣ, хусусият, таносуб.

PEOPLE'S, NATIONAL AND STATE SOVEREIGNTY: RELATIONSHIP AND LEGAL NATURE

Sharifzoda Sadi Sharif

Tajik National University, Faculty of Law, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law

Тел: (+992) 918-99-59-09

Email: Sadi_m_90@mail.ru

Annotation. In this article, the author analyzed and researched the concepts of the sovereignty of the state, nation, people and their relationship, taking into account different scientific points of view, and expressed his thoughts. This issue is complex and meaningful and depends on the formation and united will of the people. In the form of democratic governance, state power and people's power are not two separate powers, but form a single system of power. Despite the complexity of this issue, the concepts of sovereignty of the state, nation and people differ from each other. The sovereignty of the state and the people have an inseparable coexistence in the state and public life and represent the ability to independently implement the internal and external policies of the state. The sovereignty of a nation has a fundamental nature and defines the political, social, territorial, cultural and language reality of a particular nation.

Keywords: sovereignty, independence, state sovereignty, popular sovereignty, national sovereignty, theories, power, state authority, peculiarity, relationship.

Теория суверенитета, как важное явление науки теории государства и права и в целом, науки и практики юриспруденции возникла в результате развития общественных отношений. Так как невозможно создать суверенитет без условий подходящих для него. Как любое проявление, возникшее в процессе развития, суверенитет также имеет свой источник возникновения и отправную точку своего формирования. Поэтому, вопрос становления и развития теории суверенитета является важным и дискуссионным вопросом в юридической науке, особенно в условиях возрастания угроз и вызовов современного мира и его глобализации.

С учётом вышеуказанного, защита государственного суверенитета является обязанностью каждого гражданина Республики Таджикистан⁴⁸, а

⁴⁸ Конституции Республика Таджикистан. – 6.11.1994.

научное изучение понятия суверенитета – обязанностью ученых и исследователей.

Однако важно подчеркнуть, что при изучении данного вопроса ещё издавна существовали различные теории, например, договорная теория возникновения государства в 17-18 веках (Г. Гроций, Т. Гоббс, Дж. Локк и др.)⁴⁹, теория насилия (Л. Гумплович, Э. Дюринг, К. Каутский), а также существовала психологическая теория (Т. Тарду, Ф. Гиддинг, Н.М. Коркунов, Л.И. Петражицкий)⁵⁰, и данный вопрос приобрел особую актуальность среди других.

Также еще одной теорией, изучавшей вопрос суверенитета, является марксистская теория. Эта теория выражена в научных трудах К. Маркса, Ф. Энгельса, Г.В. Плеханова, В.И. Ленина и пропагандировали, и широко использовали в странах Европы, Азии, Африки, Латинской Америки и других регионов⁵¹. Согласно этой теории, воля правящего класса является источником суверенитета, прежде всего экономический. Поскольку этот класс владеет средствами производства, другие классы зависимы и вынуждены выполнять его волю.

В сегодняшнее время возникла теория мирового государства, согласно которой государственный суверенитет и национальное государство подвергается критике. Согласно этой теории, суверенитет государства противоречит суверенитету народа и суверенитету народов мира, мирового сообщества, он также противоречит приоритету международного права, препятствует процессам интеграции государств, тогда как абсолютизация права нации на самоопределение ведет к расширению сепаратизма, а абсолютизация суверенитета становится основой правления самодержцев. Помимо защиты мирового государства, используются и другие основы: совместная защита прав человека, как принцип международного права, формирование региональной и международной безопасности и т. д.⁵²

В связи с вышеизложенными идеями и теориями, предполагается, что суверенитет является одной из правовых категорий и в современном Таджикистане признается важным признаком государственной власти и своеобразным символом государственности. Поэтому, отечественные ученые, такие как Э.С. Насриддинзода⁵³, М.А. Махмудзода⁵⁴, Р.Ш. Шарофзода⁵⁵, А.Г. Холикзода⁵⁶, Г. Закирзода⁵⁷ высказали свои мнения по данной категории.

⁴⁹ Теория государства и права. Учебник для среднего профессионального образования / Ред. кол. Анисимов П.В., Ростовщиков И.В., (отв. ред.), Есипова И.А. (отв. секретарь), Заднепровская М.В., Ломов В.С., Рудковский В.А. - Волгоград: ВА МВД России, 2001. - С. 24-25.

⁵⁰ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2014. – С.141.

⁵¹ Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2010.

⁵² Явич Л.С. О философии права на XXI век // Правоведение. 2000. № 4. С. 11-15.

⁵³ Насриддинзода Э.С. Соли маърифати ҳуқуқи. Татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» василаи муҳимми густариши худшиносии миллӣ ва болоравии маърифати ҳуқуқӣ аст // Маҷалаи Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон «Ховар». – Душанбе, 2024.

⁵⁴ Махмудзода М.А. Конститутсияи заминаи ташаккули низоми ҳуқуқи миллӣ (маҷмӯи мақолаҳои маърузаҳо) – Душанбе, 2014. – С- 64.

⁵⁵ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2014. – 720 с.

⁵⁶ Холикзода А.Г. Мафкураи миллӣ ва ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2021. – С.28.

⁵⁷ Зокиров Г. Сиёсатшиносӣ. – Д.2010. – С. 201.

Очень много различных мнений в современных условиях указывают на то что за годы приобретения государственного суверенитета и его становления произошли немалые изменения и достижения, сравнимые с советской эпохой.

Учитывая вышеупомянутые идеи и теории, можно сказать, что в настоящее время существует три типа суверенитета: «государственный суверенитет», «народный суверенитет» и «национальный суверенитет», и по ним существуют множество различных мнений.

Поэтому этот вопрос является сложным и содержательным. В демократическом режиме государственная и народная власти не являются двумя отдельными властями, а образуют единую систему власти. Государственный и народный суверенитет может быть совместимым (при демократическом режиме) и несовместимым (с другими типами политического режима). Таким образом, государственная власть является основной формой выражения народной власти.

Необходимо отметить, что когда речь идет о содержании и сущности суверенитета государственной власти, важно обратить внимание на его правовую природу. Во многих странах мира содержание и сущность суверенитета закреплены в их национальном законодательстве, в особенности Конституции. Например, часть 2 статьи 3 Конституции Российской Федерации гласит, что «народ осуществляет свою власть непосредственно или через органы государственной власти и органы местного самоуправления»⁵⁸. Также, Конституция Республики Таджикистан предусматривает, что в Таджикистане народ является носителем суверенитета и единственным источником государственной власти, которую осуществляет непосредственно или через своих представителей⁵⁹.

По этому вопросу Т.М. Шамба отмечает, что «народ является единственным носителем суверенитета, независимо от его численности, он является прямым продолжением суверенитета своего государства и свободного самоопределения, защищает свое экономическое, социальное и культурное развитие от господства других народов»⁶⁰.

Таким образом, суверенитет народа является правильным с юридической и практической точки зрения, и вся государственная власть выражает волю народа. Единственным источником и его носителем является многонациональный народ. Суверенитет народа выступает основой суверенитета государственной власти. Если народ теряет свой суверенитет, то и государственная власть автоматически теряет свой суверенитет. То есть можно отметить, что с точки зрения иерархии понятий и их практической природы, в первую очередь, суверенитет народа есть выражение высшего права и неприкосновенности его судьбы, и это единственный источник и выражающий, важные аспекты государства и общества, независимого ни от кого и ни от чего. Кроме того,

⁵⁸ Конституции Российской Федерации. – 1993. – Статья 3.

⁵⁹ Конституции Республики Таджикистан. – 6.11.1994. - Стtатья 6.

⁶⁰ Шамба Т.М. Выступление на IV Съезде народных депутатов СССР// Известия. – 24 декабря. – 1990.

государственный суверенитет ограничен суверенитетом народа, поскольку государственный суверенитет – это высшая власть, исходящая от народа, и выражающая его волю и национальные интересы.

В связи с этим, Золотарева М.В. пишет в своей работе, что государственный суверенитет возникает из суверенитета народов и они тесно взаимосвязаны друг с другом в практической деятельности. Суверенитет государства и народа неразрывно сосуществуют в государственной и общественной жизни, и это существование можно назвать способностью самостоятельно определять внутреннюю и внешнюю политику государства с соблюдением прав человека и гражданина, защитой прав национальных меньшинств и соблюдением международного права⁶¹.

Другие ученые, в том числе М.Ю. Гутман, С.И. Захарцев, Н.В. Зорина отмечают, в своей теории что понятие государства и народного суверенитета является относительно новой категорией в истории политико-правовой мысли⁶². То есть они придерживаются того мнения, что данный вопрос с его основными положениями возник лишь в начале новой эпохи и впервые дал о себе знать в странах Западной и Восточной Европы, как национальное явление. Таким образом, конечным источником государственной власти является именно такое общество, и до сих пор оно не рассматривалось как модель «национального государства». Поэтому концепция «государственного суверенитета» сохраняет свое теоретическое значение и является одной из главных ценностей и идеалов правовой традиции.

Наиболее серьезным вопросом в этой теории является определение проблемы сущности национального суверенитета. Понятие «национальный суверенитет» имеет два аспекта: универсальный и этнический. Согласно первому аспекту определяется государственный и народный суверенитет. Этническое понятие включает в себя всех граждан государства, независимо от их национальности, выступающих в данном случае соотечественниками той же нации, которая основала и сформировала государство. Отождествление национального суверенитета с народным суверенитетом характерно для развитых стран с устоявшимся гражданским обществом. А при этническом подходе, национальный суверенитет рассматривается как право этнической общности защищать себя до момента выбора определенной политической системы⁶³.

Из концепции национального суверенитета следует, что нация не может осуществлять свой суверенитет и политическую свободу без определенной государственной организации и ее властных структур. Однако при этом, необходимо учитывать, что не все этнические общности по своим количественным, экономическим и другим критериям способны самостоятельно оформить свою государственность и обладать

⁶¹ Золотарева М. В. Национальный суверенитет: на стыке права и политики // Федерализм. – №3- 1999. – С. 141

⁶² Гутман М.Ю, Захарцев С.И, Зорина Н.В. Политико-правовое управление и угрозы суверенитету государства // монография зери тахрири В.П. Сальникова. – Москва, 2024. – С. 28.

⁶³ Карапетян Л. М. Федеративное устройство Российского государства. – М., 2001. – С. 228.

соответствующим суверенитетом. Понятие «национальная государственность» в мировой практике имеет универсальное значение, а термины «нация» и «государство» выступают в этом контексте синонимами. Такое понимание нации зафиксировано в важнейших документах международного права⁶⁴.

Следовательно, можно прийти к выводу, что понятия «государственный суверенитет», «народный суверенитет» и «национальный суверенитет» различны по смыслу, но в месте с тем они тесно взаимосвязаны и действуют в единой системе. Поэтому вопросу Карапетян Л.М. особенно отмечает, что все виды суверенитета (государственного, национального и народного) имеют общие элементы, такие как равенство, верховенство, суверенитет, неделимость и единство⁶⁵.

Исходя из вышеизложенного, Карапетян Л.М. отмечает, что если государство существует, то оно должно иметь определенный суверенитет. «Здесь автор придерживается мнения, что даже если государство не является суверенным, оно должно иметь другие виды суверенитета. Например, в конституциях некоторых стран мира нет декларации о суверенитете того или иного государства, но она представляет собой суверенитет народов»⁶⁶. В конституциях федеративных государств (США, Швейцарии, Индии, Бразилии и др.) члены федерации не называются «суверенными государствами», но обладают большой самостоятельностью в решении вопросов своей жизнедеятельности.

Валяровский Ф.И. признаёт, что «вопреки научной теории и положительной международной практики федерализма конституции ряда республик Российской Федерации декларируют не только их полный суверенитет, но и статус субъекта международного права»⁶⁷.

Как отмечает И.Н. Барциц, «понятие «суверенитет» неприемлемо для описания административно-территориальных единиц, составляющих единое государство. Таким образом, полномочия такого субъекта могут осуществляться только в пределах полномочий, установленных центральным и органами управления. Такие субъекты не обладают полной реализацией функций власти и суверенитета государства, и им невозможно присуждать понятие «Суверенитет». Искусственное провозглашение суверенитета отдельных частей государства может привести лишь к хаосу и анархии в государстве, его упадку и разрушению»⁶⁸.

В дополнение ко всему, Оппенгейм Л. через категорию «независимость» определяет понятие суверенитета таким образом: по его мнению, «суверенитет есть собственность другого государства без всякого

⁶⁴ Декларация "О принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами, в соответствии с Уставом ООН". Принята Генеральной Ассамблеей ООН 24 ноября 1970 г. // Международное право в документах. – М., 1982. – С. 4-12; Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе от 1 августа 1975 г. // Международное право в документах. М., 1982. – С. 12-14.

⁶⁵ Карапетян Л. М. Федеративное устройство Российского государства. – М., 2001. – С. 229.

⁶⁶ Карапетян Л.М. Федеративное устройство Российского государства. – Москва, 2001. – С. 234.

⁶⁷ Валяровский Ф.И. Суверенитет в конституционном строе российской федерации: дисс. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2003. – С.48.

⁶⁸ Барциц И. И. Правовое пространство России. Вопросы конституционной теории и практики. – М., 2000. – С. 124

исключения от кого-либо, власти. Это понятие может означать как внешнюю, так и внутреннюю независимость. Потому что внешняя независимость означает свободу действий государства за пределами его территории в отношениях с другими государствами. Внутренняя независимость определяет позицию государства в его границах⁶⁹.

Следует отметить, что независимость государства не означает, что государство не имеет правоотношений с другими субъектами международного права. Современные государства включены в различные виды международной взаимозависимости: вступают в международные союзы и организации, заключают международные договоры и соглашения. Но всё сказанное не означает, что они ограничивают этим свой суверенитет.

Таким образом, можно предложить пять ситуаций, включающих в себя основные признаки суверенитета и определенной системы:

1. «Суверенитет является не только исторической категорией, но и характеризует правовую природу государственной власти и является необходимым критерием, отличающим государство от других публично-правовых объединений, определяющим объем предмета власти каждого государства как государственной власти»⁷⁰.

2. Суверенитет всегда выступает как реальная правовая категория и представляет собой внешнюю форму событий и государственно-правового процесса.

3. Определение суверенитета государства ограничивается лишь перечнем прав, принадлежащих государственной власти, поскольку осуществление суверенитета осуществляется также через иные уполномоченные государственные органы. Следовательно, суверенитет не может быть включен в список прав, поскольку реализация совокупности этих прав представляет собой суверенитет.

4. Необходимо использовать категорию «стандарт» по отношению к суверенитету, поскольку не существует характеристики, которая была бы полностью полной и неизменной. Категория «норма» особенно проявляется при раскрытии двух аспектов суверенитета – внутренней и внешней политики.

5. Понятие суверенитета в праве используется для описания особенностей, принадлежащих только государству. Так как Барциц И.И. отмечает, что «наиболее общие характеристики каждого государства, независимо от политической системы и независимо от того, является ли государство сверхдержавой или маленькой, развитой или развивающейся, унитарной или федеративной»⁷¹.

Таким образом, суверенитет можно охарактеризовать как правовую категорию, поскольку он представляет собой внутреннюю независимость

⁶⁹ Барциц И.И. Правовое пространство России. Вопросы конституционной теории и практики. – Москва, 2000. – С. 120.

⁷⁰ Палиенко И.И. Суверенитет: историческое развитие идеи суверенитета и ее правовое значение. – Ярославль, 1903. – С. 566.

⁷¹ Барциц И. И. Правовое пространство России. Вопросы конституционной теории и практики. – М., 2000. – С. 122.

субъекта, принимающего решения за его пределами и границами. Эта независимость проявляется в верховенстве, самостоятельности, политической, экономической, социальной свободе, а также в реальной способности данного субъекта решать проблемы своего существования.

Согласно теории понятий суверенитета и международного права автор Левин И.Д. пишет: «Суверенитет осуществляется в рамках международного права, но понятия «суверенитет» и «международное право» являются взаимодополняющими понятиями и предопределяют необходимость друг друга»⁷². В связи с этим, Шарифзода С.Ш. пишет в своей статье, что «суверенитет как политико-правовое явление возникает с возникновением государства и признается самостоятельным субъектом в международных отношениях»⁷³.

Вместе с тем, Черниченко С.В. отмечает, что «международное право признает существование отдельного государства и признает только его суверенный статус и равные права»⁷⁴. Его мнение выражается в том, что остальные государства заявляют, что то или иное государство обязано действовать в соответствии с общепризнанными нормами международного права, но никоим образом не предоставляют этому государству суверенных прав. Государство суверенно в силу своего существования. Международное право не предоставляет государствам суверенитет или внутреннюю юрисдикцию, но признаются их суверенитет и внутренняя юрисдикция.

В настоящее время в понятии суверенитета существуют крупные противоречия и разногласия относительно трактовки и разъяснения этого понятия. Эти разногласия отчетливо просматриваются в следующих определениях суверенитета, данных современными европейскими учеными. Например, эксперт международного права М. Юбер пишет: «Суверенитет в отношениях между государствами означает независимость. Эта независимость по отношению к части земного шара означает осуществление прав и функций государства без исключения с вмешательством других государств внутри и за пределами страны»⁷⁵.

В связи с этим, А. Джеймс отмечает, что «суверенитет является объективной основой определения государственной власти, а участие в международных отношениях является элементом «конституционной независимости» и имеет три основные характеристики: законность, абсолютность и единство»⁷⁶. Учитывая то, что если такие особенности, как законность, абсолютность и единство являются основными признаками суверенитета государства, то эта теория является абсолютно верной, поскольку государство и его суверенитет формируются и продолжают функционировать на основе права. Абсолютизм является одной из характеристик суверенитета государства и означает самостоятельное

⁷² Левин И.Д. Суверенитет. – М., 1948. – С. 141.

⁷³ Шарифзода С.Ш. Сарчашма ва баёнгари соҳибхитиёрии давлатӣ: назардошти нуқтаҳои назари ғуноғуни илмӣ // Маҷаллаи илмӣ оид ба сиёсат Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2023 / №4/2 (64).

⁷⁴ Черниченко С.В. Международное право: современные теоретические проблемы. – М., 1993. – С. 150.

⁷⁵ Lapidoth R. Sovereignty in Transition // Journal of International Affairs. – № 2 – 1992. – P. 328.

⁷⁶ Барциц И.Н. Правовое пространство России конституционной теории и практики. – М., 2000. – С. 141.

проведение своей внутренней и внешней политики в международных отношениях. Что касается единства, то это означает наличие одной официальной государственной власти, поскольку только одна власть в государстве может быть государственной или официальной. Следовательно, суверенитет государства является характеристикой единства.

В этой связи, профессор Ализода З. по этому поводу выражает свое мнение следующим образом: «Суверенитет государства в демократических обществах зависит от суверенитета народа, ибо в этих обществах власть государства принадлежит народу»⁷⁷. Из этих мнений можно сделать вывод, что государство является суверенным, если оно является субъектом международного права и обладает полными правами и полномочиями для решения важных политических вопросов в рамках международно-правовых отношений. Такая идея в настоящее время, включает в себя все признаки суверенного государства. Как известно, сегодня Республика Таджикистан является видным членом международных организаций, а Таджикистан известен и признан инициативным государством. Следовательно, одной из конечных целей суверенного государства является возможность участвовать в международных отношениях.

Помимо этого, автор Барциц И.И. отмечает, что «основные элементы международного права могут регулировать понятие суверенитета, а именно: во-первых, суверенное государство является объектом анализа и единственным субъектом международного права; во-вторых, государство не может находиться под контролем и контролем другого государства; в-третьих, государство действительно доказывает свою способность существовать как субъект международных отношений»⁷⁸.

Таким образом, можно сказать, что в юридической науке до сих пор не существует полного, единого и общепризнанного определения суверенитета. Однако все понятия суверенитета являются правовыми, политическими и государственными категориями и реализуются через функции государства. Функции государства - это основные направления деятельности государства, обусловленные главными, объективно необходимыми целями, задачами, намерениями и всем тем, что направлено государством на улучшение жизни общества и народа в различных (экономические, социальные, экологические, оборонительные, информационные, идеологические и др.) направлениях (отмечают Шарофзода Р.Ш., Шарифзода С.Ш.)⁷⁹.

Принимая во внимание приведенный анализ и мнения, вероятно то, что с точки зрения международного права понятие государственного суверенитета имеет следующие характеристики: равенство суверенитета всех государств; невмешательство; совершенствование государственной власти.

⁷⁷ Ализода Зариф. Конституция Чумхурии Тоҷикистон соли 1994. – Душанбе, 2024. – С.18.

⁷⁸ Барциц И.И. Правовое пространство России конституционной теории и практики. – М., 2000. – С. 142.

⁷⁹ Шарофзода Р.Ш., Шарифзода С.Ш. Функции государства Таджикистан в условиях трансформации общества, усиления глобальных вызовов и угроз. Монография. – Душанбе, 2021. – С.46.

Таким образом, можно сделать вывод, что понятия государственного, национального и народного суверенитета отличаются друг от друга. Поэтому этот вопрос является сложным и содержательным и зависит от сформированности и единой воли народа. Несмотря на сложность этого вопроса, понятия суверенитета государства, нации и народа отличаются друг от друга. Суверенитет государства и народа неразрывно взаимосвязаны и представляют собой способность самостоятельно осуществлять внутреннюю и внешнюю политику государства. Суверенитет нации имеет фундаментальный характер и определяет политическую, социальную, территориальную, культурную и языковую реальность конкретной нации.

Точно так же можно сказать, что настоящий суверенитет – это то, что народ, нация и государство являются его субъектом и носителем. Поэтому суверенитет уникален и неделим. То есть эта критерия означает, что суверенитет либо существует полностью, либо он не существует вообще. Другая сторона вопроса состоит в том, что единство суверенитета не означает одинаковые виды суверенитета, поскольку суверенитет народа, нации и государства, во-первых, имеет разные темы и характеристики, во-вторых, их содержание не может быть неодинаковым, и в-третьих, формы их реализации различны.

Литература

1. Ализода Зариф. Конституцияи Чумхурии Тоҷикистон соли 1994. – Душанбе, 2024.
2. Барциц И.И. Правовое пространство России конституционной теории и практики. – М., 2000.
3. Валяровский Ф.И. Суверенитет в конституционном строе российской федерации: дисс. ... канд. юрид. наук. - Москва, 2003.
4. Гутман М.Ю, Захарцев С.И, Зорина Н.В. Политико-правовое управление и угрозы суверенитету государства // монография зери тахрири В.П. Сальникова. – Москва, 2024.
5. Декларация "О принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами, в соответствии с Уставом ООН". Принята Генеральной Ассамблеей ООН 24 ноября 1970 г. // Международное право в документах. – М., 1982. - С. 4-12; Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе от 1 августа 1975 г. // Международное право в документах. – М., 1982.
6. Зокиров Г. Сиёсатшиносӣ. – Д. 2010.
7. Золотарева М.В. Национальный суверенитет: на стыке права и политики // Федерализм. – №3 – 1999.
8. Карапетян Л.М. Федеративное устройство Российского государства. – М., 2001.
9. Конституции Республика Таджикистан. – 6.11.1994.
10. Конституции Российской Федерации. – 1993.
11. Левин И.Д. Суверенитет. – М., 1948. – С. 141.

12. Маҳмудзода М.А. Конститутсия заминаи ташаккули низоми ҳуқуқи миллӣ (мачмӯи мақолаю маърузаҳо) – Душанбе, 2014. – 64.

13. Насриддинзода Э.С. Соли маърифати ҳуқуқи. Татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» василаи муҳимми густариши худшиносии миллӣ ва болоравии маърифати ҳуқуқӣ аст // Маҷаллаи Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон «Ховар». – Душанбе, 2024.

14. Палиенко И.И. Суверенитет: историческое развитие идеи суверенитета и ее правовое значение. – Ярославль, 1903. – С. 566.

15. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2014.

16. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2018.

17. Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2010.

18. Теория государства и права. Учебник для среднего профессионального образования / Ред. кол. Анисимов П.В., Ростовщиков И.В., (отв. ред.), Есипова И.А. (отв. секретарь), Заднепровская М.В., Ломов В.С., Рудковский В.А. - Волгоград: ВА МВД России, 2001. – С. 24-25.

19. Холиқзода А.Г. Мафкраи миллӣ ва ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2021.

20. Lapidoth R. Sovereignty in Transition // Journal of International Affairs. – № 2 – 1992.

21. Черниченко С.В. Международное право: современные теоретические проблемы. – М., 1993.

22. Шамба Т.М. Выступление на IV Съезде народных депутатов СССР // Известия. – 24 декабря. – 1990.

23. Шарифзода С.Ш. Сарчашма ва баёнгари соҳибхитиёрии давлатӣ: назардошти нуқтаҳои назари гуногуни илмӣ // Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2023 / №4/2 (64).

24. Шарофзода Р.Ш., Шарифзода С.Ш. Функции государства Таджикистан в условиях трансформации общества, усиления глобальных вызовов и угроз. Монография. – Душанбе, 2021.

25. Явич Л.С. О философии права на XXI век // Правоведение. – 2000. № 4.

ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ.

Фарходзода Волида,

Таджикский национальный университет, юридический факультет, докторант PhD кафедры теории и истории государства и права.

Тел.: (+992) 919-43-90-87

Email: farhodzoda98@mail.ru

Аннотация: Прежде чем мы обсудим, какую роль играет юридическая ответственность в воспитании, необходимо рассмотреть, что такое конституционная ответственность и как она определяется с точки зрения права.

Следует отметить, что ответственность по конституции осуществляется в целях обеспечения верховенства Конституции Республики Таджикистан. Конституционная ответственность играет важную роль в обеспечении соблюдения конституционной законности и соответствия деятельности государственных органов требованиям Конституции. Развитие конституционной ответственности тесно связано с эволюцией правового сознания и укреплением правового государства. В современном мире конституция становится не просто формулой власти, но и конкретным механизмом ее ограничения и контроля. Особое значение приобретает принцип разделения властей, который предусматривает разделение властей на законодательную, исполнительную и судебную, каждая из которых имеет свои специфические функции и ограничения. Это исключает возможность концентрации власти в одних руках и обеспечивает взаимный контроль и сдержку.

Ключевые слова: конституционная ответственность, воспитательная функция, правовое сознание, правовое государство, правосудие, верховенство права, государственные органы.

ФУНКСИЯИ ТАРБИЯВИИ ҶАВОБГАРИИ КОНСТИТУЦИОНӢ-ХУҚУҚӢ

Фарходзода Волида,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ, докторанти PhD, кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқ.

Тел.: (+992) 919-43-90-87

Email: farhodzoda98@mail.ru

Фишурда: Пеш аз он ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар тарбия чӣ нақш мебозад, биед аввал бубинем, ки ҷавобгарии конституционӣ чист ва он чӣ гуна аз ҷиҳати ҳуқуқӣ муайян карда мешавад.

Бояд гуфт, ки ҷавобгарӣ дар Конститутсия бо мақсади таъмини волоияти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад. Ҷавобгарии конституционӣ дар таъмини риояи қонуниятӣ конституционӣ ва мутобиқати ғайриқонуниятӣ мақомоти давлатӣ ба талаботи Конститутсия

нақши муҳим мебозад. Ташаккули ҷавобгарии конституционӣ бо таҳаввулоти шуури ҳуқуқӣ ва таҳкими қонуният зич алоқаманд аст. Дар ҷаҳони муосир Конститутсия на танҳо формулаи қудрат, балки механизми мушаххаси маҳдуд ва назорати он мегардад. Принципи тақсимои қудратҳо, ки тақсимои ҳокимиятро ба ҳокимияти қонунгузорӣ, иҷроия ва судиро пешбинӣ менамояд, ки ҳар кадоми онҳо вазифаҳо ва маҳдудиятҳои хоси худро доранд, аҳамияти хоса дорад. Ин имкони дар як даст мутамарказ шудани ҳокимиятро аз байн бурда, назорат ва маҳдудияти ҳамдигарро таъмин мекунад.

Калидвожаҳо: ҷавобгарии конституционӣ, функсияи тарбиявӣ, шуури ҳуқуқӣ, волоияти қонун, адолат, волоияти қонун, мақомоти давлатӣ.

THE EDUCATIONAL FUNCTION OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL RESPONSIBILITY.

Farhodzoda Volida,

Tajik national university, Faculty of law, PhD, Departments of Theory and History of State and Law.

Tel.: (+992) 919-43-90-87

Email: farhodzoda98@mail.ru

Abstract: Before we discuss the role of legal responsibility in education, let us first consider what constitutional responsibility is and how it is defined from a legal perspective. It should be noted that constitutional responsibility is exercised in order to ensure the supremacy of the Constitution of the Republic of Tajikistan. Constitutional responsibility plays an important role in ensuring compliance with constitutional legality and compliance of state bodies with the requirements of the Constitution. The development of constitutional responsibility is closely linked to the evolution of legal consciousness and the strengthening of the rule of law. In the modern world, the constitution is becoming not just a formula for power, but also a specific mechanism for its limitation and control. Of particular importance is the principle of separation of powers, which provides for the division of powers into legislative, executive and judicial, each of which has its own specific functions and limitations. This eliminates the possibility of concentrating power in one hand and ensures mutual control and restraint.

Keywords: constitutional responsibility, educational function, legal consciousness, rule of law, justice, rule of law, state bodies.

Независимость судебной системы является ключевым элементом правового государства. Суды должны быть свободны от влияния исполнительной власти и политических игр, чтобы обеспечить независимое и справедливое правосудие. Важным моментом является обеспечение доступа к правосудию для всех граждан и защита их прав и свобод от произвола государственных органов.

Конституционная ответственность также основывается на принципе верховенства права, который означает, что все граждане и государственные органы подчиняются закону. Закон должен быть единым и неизменным для всех и не может изменяться в зависимости от обстоятельств или желаний тех или иных групп или лиц.

В этом контексте конституционная ответственность становится более прозрачной, предсказуемой и основанной на законе. Это означает, что граждане имеют право знать, как и за что отвечают государственные органы и их должностные лица, и могут обращаться в суд в случае нарушения их прав. Такая система обеспечивает защиту от произвола власти и повышает уровень доверия к государству.

Государственно-правовая ответственность не рассматривалась как самостоятельный институт, а вместо этого акцент делался на ответственности индивидуальных лиц за нарушения закона. В советской системе права государство как коллективный орган не признавалось субъектом ответственности, и поэтому не было разработано отдельное понятие государственно-правовой ответственности⁸⁰.

Статья Ю.П. Еременко и Ф.М. Рудинского, опубликованная в 1974 году, действительно считается первым самостоятельным исследованием проблем государственно-правовой ответственности в советской юридической науке⁸¹. В этой работе авторы рассмотрели понятие ответственности в контексте советского государственного права, выделили особенности государственно-правовой ответственности в узком юридическом смысле и выявили отличия этого вида ответственности от других видов юридической ответственности.

Согласно Кутафину и Авакьяну, конституционная ответственность представляет собой установленные критерии для оценки политического поведения участников государственно-правовых отношений. Это система правовых норм и процедур, которые определяют способы и условия привлечения к ответственности за нарушение конституционных принципов.

Политическая ответственность обычно связана с оценкой деятельности политических деятелей и органов власти перед обществом или избирателями. Социальная ответственность, в свою очередь, касается социальных норм и ценностей, которые регулируют поведение людей в обществе.

Таким образом, конституционная ответственность имеет свою специфику как юридическая форма ответственности за нарушение конституционных норм, и она не пересекается с политической или социальной ответственностью, хотя может быть взаимосвязана с ними в определенных случаях⁸².

⁸⁰ Авакьян С.А. Санкции в советском государственном праве // Советское государство и право. 1973. № 11. С. 30-31

⁸¹ Авакьян С.А. Государственно-правовая ответственность // Советское государство и право. 1975. №Ю. С. 10-18.

⁸² Кутафин О.Е. Предмет конституционного права. М., 2001. С. 400.

Одним из основных этапов формирования концепции конституционной ответственности в Таджикистане стало учреждение Конституционного суда РТ, которому было предоставлено право рассматривать вопросы о конституционности законов и подзаконных актов, а также защищать конституционные права и свободы граждан. Это стало значительным шагом в укреплении верховенства конституции и обеспечении ответственности государства перед законом.

В целом, эволюция концепции конституционной ответственности в Таджикистане отражает общий тренд к укреплению демократических институтов и правовых отношений в современном мире. Это подчеркивает стремление создать эффективную систему контроля за действиями государственных органов и защитить конституционные права граждан.

Создание Конституционного суда в Таджикистане является важным шагом для обеспечения правового государства и защиты конституционных прав граждан. Этот орган имеет возможность проверять законы на их соответствие Конституции, разрешать конституционные споры между органами власти, а также защищать права граждан от нарушений со стороны государственных органов.

Применение конституционной ответственности к различным видам нарушений позволяет эффективнее защищать конституционные права граждан, предотвращать коррупцию, бороться с нарушениями власти и обеспечивать правовую стабильность в обществе. Это способствует укреплению правового государства и повышению доверия граждан к системе правосудия.

Конституционная ответственность играет важную роль в обеспечении законности и соблюдении конституционных норм. Поэтому необходимо разработать эффективные механизмы применения конституционной ответственности, которые бы учитывали особенности каждого конкретного случая. Важно также обеспечить независимость органов, ответственных за привлечение к конституционной ответственности, чтобы избежать политического вмешательства и обеспечить справедливое рассмотрение дел.

Кроме того, необходимо проводить образовательную работу среди граждан о значимости конституционной ответственности и их правах и обязанностях в этой сфере. Это поможет формировать активное гражданское общество, способное контролировать действия государственных органов и должностных лиц и требовать их ответственности за нарушения конституционных норм.

Эффективное применение данной ответственности требует разработки комплексных механизмов, которые учитывали бы особенности каждого конкретного случая, а также активного участия гражданского общества в контроле за действиями государственных органов и должностных лиц.

Субъекты конституционной ответственности могут быть различными в зависимости от того, какой подход к этому вопросу принимается. При "широком" подходе к конституционной ответственности субъектами могут быть не только должностные лица и органы государственной власти, но и

другие участники конституционно-правовых отношений, такие как частные лица, общественные организации и т.д.

Таким образом, конституционная ответственность играет важную роль в обеспечении правового порядка и соблюдения конституционных норм, а широкий круг субъектов ответственности позволяет эффективно защищать Конституцию и интересы граждан.

Относительно сущности и природы конституционной ответственности существуют разные точки зрения. Каждый из ученых выдвигает свою точку зрения на сущность и цель конституционной ответственности, их разногласия могут быть обусловлены различными подходами к пониманию этого понятия⁸³. Важно учитывать, что конституционная ответственность действительно имеет множество аспектов и может оказывать разнообразное воздействие на субъектов конституционного права.

В современном мире, где ценности демократии и верховенства права стоят на переднем крае, вопрос о конституционной ответственности приобретает особую актуальность. Это не просто абстрактный правовой принцип, а инструмент, который позволяет обеспечить реальное соблюдение конституционных норм, защитить права и свободы граждан, а также предотвратить злоупотребления властью.

Конституция - это высший закон страны, определяющий основы государственного устройства, права и свободы граждан. Она является фундаментом правовой системы, гарантирующей справедливость и стабильность в обществе. Однако, даже наличие конституции не гарантирует ее безусловное соблюдение. Необходим механизм, который бы обеспечил ее действенность, а именно - конституционная ответственность. Эффективный механизм конституционной ответственности должен включать в себя следующие элементы:

Прямое действие Конституции: Конституция должна иметь прямую юридическую силу, позволяющую судам и другим государственным органам применять ее нормы непосредственно, без необходимости принятия дополнительных законов.

Конституционный контроль: В государстве должна существовать система конституционного контроля, которая осуществляет проверку законов и других правовых актов на соответствие Конституции.

Механизмы привлечения к ответственности: Необходимо определить конкретные механизмы привлечения к ответственности нарушителей конституционных норм, включая юридическую ответственность, отставку, импичмент, а также возможность обжалования действий государственных органов в суде.

Образование и информирование: Особое внимание следует уделить пропаганде и образованию, направленным на повышение уровня правовой грамотности граждан, чтобы они понимали свои конституционные права и умели их отстаивать.

⁸³ Авакьян С.А. Санкции в советском государственном праве // Советское государство и право. 1975. № 11. С. 30-31.

Преимущества эффективного механизма конституционной ответственности:

Обеспечение соблюдения конституционных норм: Прямое действие Конституции и ее эффективная защита позволяют предотвратить произвольное толкование и нарушение основных правовых принципов.

Защита прав и свобод граждан: Граждане получают гарантии свободы слова, свободы собраний, права на судебную защиту и других основных прав, которые закреплены в Конституции.

Предотвращение злоупотреблений властью: Конституционная ответственность служит барьером, препятствующим злоупотреблениям власти и обеспечивает ее подконтрольность.

Укрепление демократических институтов: Эффективный механизм конституционной ответственности способствует укреплению демократических институтов и созданию условий для развития гражданского общества.

Установление стабильности, законности и справедливости: Соблюдение конституционных норм обеспечивает правовую стабильность, устанавливает ясные правила игры и создает основы для справедливого и равного правоприменения.

Разработка и внедрение эффективного механизма конституционной ответственности является ключевым фактором для укрепления демократических институтов и создания устойчивой системы правового государства. Это не просто юридический формализм, а реальный инструмент защиты прав и свобод граждан, а также предотвращения злоупотреблений властью. Только при эффективном механизме конституционной ответственности можно обеспечить реальное верховенство права и создание справедливого и демократического общества.

Существование конституционных санкций за ненадлежащее исполнение конституционных норм является ключевым механизмом обеспечения выполнения конституционных требований и поддержания стабильности в системе правосудия. Эти санкции могут включать в себя различные виды ответственности, такие как административные штрафы, дисциплинарные меры, административные и уголовные наказания.

Анализ проблемы конституционной ответственности отражает важные аспекты, связанные с отсутствием четкого законодательного регулирования и различными интерпретациями данного понятия. Действительно, конституционная ответственность не всегда может быть однозначно классифицирована как уголовная или политическая ответственность, так как она имеет свои особенности и специфику.

Конституция Республики Таджикистан устанавливает определенные обязанности для всех субъектов государственной власти, граждан и организаций. Нарушение этих обязанностей может привести к применению мер конституционной ответственности.

Конституционные права также играют важную роль в контексте конституционной ответственности, поскольку они обеспечивают защиту

граждан от возможного злоупотребления властью и нарушения их прав. Соблюдение конституционных обязанностей со стороны государственных органов и должностных лиц является гарантией соблюдения конституционных прав граждан.

Механизмы применения мер конституционной ответственности, органы, имеющие право применять такие меры, а также способы их осуществления также являются важными аспектами конституционной системы ответственности. Важно, чтобы эти механизмы были четко определены и действительно работали для обеспечения соблюдения конституционных норм и принципов.

Она включает в себя комплекс различных элементов, в том числе конституционные обязанности, права, субъекты, механизмы и органы, которые работают вместе для обеспечения соблюдения конституционных норм и принципов в Республике Таджикистан. В соответствии со статьей 10 Конституции Республики Таджикистан, органы государственной власти, органы местного самоуправления, должностные лица, граждане и их объединения обязаны соблюдать Конституцию Республики Таджикистан и закон⁸⁴.

Когда речь идет о классификации обязанностей по типу конституционных норм (соблюдать нормы и исполнять нормы), это также важный аспект конституционной ответственности. Соблюдение норм подразумевает соблюдение установленных законом правил и требований, включая запреты на определенные действия. Исполнение норм означает действия по реализации конституционных норм и обязанностей.

Литература:

1. Авакьян С.А. Санкции в советском государственном праве // Советское государство и право. 1973. № 11.
2. Авакьян С.А. Государственно-правовая ответственность // Советское государство и право. 1975. №Ю.
3. Еременко Ю.П., Рудинский Ф.М. Проблема ответственности в советском государственном праве / В кн.: Юридическая ответственность в советском обществе. Волгоград, 1974.
4. Кутафин О.Е. Предмет конституционного права. М., 2001.
5. Авакьян С.А. Санкции в советском государственном праве // Советское государство и право. 1975. № 11.
6. Конституция Республики Таджикистан от 6.11.1994 г. (в редакции референдума от 26.09.1999г., от 22.06.2003 г., от 22.05.2016г.)

⁸⁴ Конституция Республики Таджикистан от 6.11.1994 г. (в редакции референдума от 26.09.1999г., от 22.06.2003 г., от 22.05.2016г.)

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ФАРЗАНДХОНӢ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ТОҶИКИСТОНИ ШУРАВӢ

Аминҷонов **Абдураззок**
Худойшуқурович,
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи
Носири Хусрав, факултети сиёсат ва
идораи давлатӣ, дотсенти кафедраи
ҳуқуқ ва идораи давлатӣ **Тел.:** (+992) 93-
379-83-84
Email: aabdurazzok@list.ru

Фишурда: Хусусияти муҳими меъёрҳои ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои фарзандхонӣ дар қонунгузорию РССТ аз он иборат буд, ки ҳамеша манфиати кӯдак дар мадди аввал гузошта мешуд ва танҳо манфиати кӯдак асос барои қабул гардидан ё нагардидани қарори фарзандхонӣ доништа мешуд. Хусусияти дигари институти фарзандхонӣ дар он зоҳир мегардид, ки танҳо кӯдакони ноболиғ ба фарзандхонӣ қабул карда мешуданд.

Бо вучуди ин ҳама ҳуқуқи ба фарзандхонӣ гирифтано надост, аз ҷумла: а) шахсоне, ки аз ҳуқуқи падарию модарӣ маҳрум шудаанд; б) шахсоне, ки ба тариқи муқарраркардаи қонун ғайри қобили амал ё қобилияти амалашон маҳдуд доништа шудаанд; в) шахсоне, ки барои саркашӣ намудан аз супоридани алименти кӯдакон маҳкум шудаанд; г) шахсоне, ки пештар ба фарзандӣ қабулкунанда буда, ба фарзандӣ қабулкунии онҳо дар натиҷаи уҳдадорихояшонро ба таври дахлдор иҷро накарданашон бекор карда шудааст.

Сирри фарзандхонӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор рафта, мақомотҳои давлатӣ ва шахсони мансабдор уҳдадор буданд, ки сирри фарзандхониро нигоҳ дошта, аз паҳн кардани маълумоти дар ҳуҷҷатҳои фарзандхонӣ пешбинӣ шуда худдорӣ намоянд. Дар РССТ фарзандхонӣ дар ҳолатҳои зерин безътибор эътироф карда мешуд: а) қарор дар бораи фарзандхонӣ ба ҳуҷҷатҳои сохтаю қалбакӣ асос ёфта бошад; б) фарзандхонӣ қалбакӣ бошад; в) шахси болиғ фарзандхон шуда бошад; г) фарзандхонкунанда шахсе бошад, ки ўро суд ғайри қобили амал ё дорои қобилияти амали маҳдуд доништааст; д) фарзандхонкунанда шахси бо ҳукми суд аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрумшуда бошад. Фарзандхониро бо талаби падару модар, зан ё шавҳар ва мақомоти васојту парасторӣ бекор кардан мумкин буд.

Калидвожаҳо: фарзандхонӣ, васојт, парасторӣ, болиғ, ноболиғ, падар, модар, зан, шавҳар, фарзанд, безътибор, бекор, қалбакӣ, сирри фарзандхонӣ, кӯдакон, фарзандхонкунанда, фарзандхоншаванда, ҳуқуқ, суд, уҳдадорӣ.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ УСЫНОВЛЕНИЯ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ СОВЕТСКОГО ТАДЖИКИСТАНА

Аминжонов **Абдураззок**
Худойшукурович,
Бохтарский государственный
университет имени Носира Хусрава,
факультет политики и
государственного управления, доцент
кафедры право и государственное
управление
Тел.: (+992) 93-379-83-84;
Email: aabdurazzok@list.ru

Аннотация: Важной особенностью правовых норм, регулирующих отношения по усыновлению в законодательстве РССТ, было то, что интересы ребенка всегда ставились на первое место и только интерес ребенка считался основанием для усыновления. Другая особенность института усыновления проявлялась в том, что на усыновление принимались только несовершеннолетние дети.

Однако, право на усыновление имеют не все, в том числе: а) лица, лишенные родительских прав; б) лица, признанные недееспособными или ограниченными в дееспособности в соответствии с законом; в) лица, осужденные за отказ от уплаты алиментов; г) лица, ранее бывшие усыновителями, усыновление которых отменено вследствие неисполнения своих обязательств.

Тайна усыновления является одним из важнейших вопросов, и государственные органы и должностные лица были обязаны хранить тайну усыновления и воздерживаться от разглашения информации, содержащейся в документах об усыновлении. В РССТ усыновление признавалось недействительным в следующих случаях: а) решение об усыновлении было основано на подложных документах; б) усыновление является фиктивным; в) усыновлен совершеннолетний; г) усыновителем является лицо, признанное судом недееспособным или ограниченно дееспособным; д) усыновителем является лицо, лишенное родительских прав по решению суда. Усыновление могло быть отменено по требованию родителей, супруга и органов опеки.

Ключевые слова: усыновление, опека, попечительство, совершеннолетний, несовершеннолетний, отец, мать, жена, муж, ребенок, инвалид, недействительный, подделка, тайна усыновления, дети, усыновитель, усыновленный, право, суд, обязанность.

LEGAL REGULATION OF ADOPTION UNDER THE LEGISLATION OF SOVIET TAJIKISTAN

Aminjonov

Abdurazzak

Khudoyshukurovych,

Bokhtar State University named after Nasir Khusrav, Faculty of politics and public administration, associate Professor of the Department of Law and Public Administration.

Тел.: (+992) 93-379-83-84;

Email: aabdurazzok@list.ru

Annotation: An important feature of the legal norms governing adoption relations in the legislation of the RSFT was that the interests of the child were always put in the first place and only the interest of the child was considered to be the basis for adoption. Another peculiarity of the institution of adoption was manifested in the fact that only minor children were accepted for adoption.

However, not everyone has the right to adopt, including: (a) persons deprived of parental rights; b) persons who have been declared incapable or limited in legal capacity in accordance with the law; c) persons convicted of refusing to pay alimony; d) persons who were previously adoptive parents, whose adoption was cancelled due to non-fulfillment of their obligations. The secrecy of adoption was one of the most important issues, and public authorities and officials were obliged to maintain the secrecy of adoption and to refrain from disclosing information contained in adoption documents.

In the PCTA, adoption was declared null and void in the following cases: (a) the adoption decision was based on forged documents; b) the adoption is fictitious; c) an adult has been adopted; d) the adoptive parent is a person recognized by the court as incapable or partially capable; e) the adoptive parent is a person who has been deprived of parental rights by a court decision. Adoption could be revoked at the request of the parents, spouse and guardianship authorities.

Keywords: adoption, guardianship, guardianship, adult, minor, father, mother, wife, husband, child, disabled, invalid, forgery, secrecy of adoption, children, adoptive parent, adopted, right, court, obligation.

Институти фарзандхонӣ, ки яке аз институтҳои қадима дар таърихи ҳуқуқи оилавии халқи тоҷик ба ҳисоб рафта, дар қонунгузорӣ ва илми ҳуқуқи оилавии РССТ ҳамачониба муқаррар ва таҳқиқ гардидааст. Хусусияти муҳими меъёрҳои ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои фарзандхонӣ дар қонунгузори РССТ аз он иборат буд, ки ҳамеша манфиати кӯдак дар мадди аввал гузошта мешуд ва танҳо манфиати кӯдак асос барои қабул гардидан ё нагардидани қарори фарзандхонӣ доништа мешуд. Хусусияти дигари институти фарзандхонӣ дар он зоҳир мегардид, ки танҳо кӯдакони но болиғ ба фарзандхонӣ қабул карда мешуданд. Салоҳияти танзими ҳуқуқӣ ва барасмиятдарории фарзандхонӣ ба камитети иҷроияи совети районӣ, шаҳрӣ, районӣ-шаҳрии депутатҳои халқӣ дода шуда буд. Муқаррароти зерини Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ делели

гуфтаҳои болост: «Фақат кӯдакони ноболиғро мувофиқи манфиати ҳамин кӯдакон ба фарзандӣ қабул кардан мумкин аст. Ба фарзандӣ қабулкунӣ бо қарори комитети иҷроияи совети районӣ, шаҳрӣ, районӣ шаҳрии депутатҳои халқӣ мувофиқи илтимоси шахсе, ки кӯдаконро ба фарзандӣ қабул кардан мехоҳад, ба ҷо оварда мешавад»⁸⁵. Дар фарзандхонӣ манфиати мутақобила байни фарзандхонкунанда ва фарзандхоншаванда ҷой дорад, зеро ҳам кӯдакони ятиму бепарастор соҳиби волидайн ва оилаи солим мегарданд ва ҳам оилаҳои бепарастор соҳиби фарзанд. Албатта, на ҳамеша ятимон фарзандхон мешаванд, вале дар ин масъала бояд диққати асосӣ ба онҳо равона карда шавад. Ҷамчунин ба ифодаи профессор Усмонов О. «Зиндаятимон»-ро ба фарзандхонӣ гирифтани низ аҳамияти калонро доро мебошад, зеро шумораи «Зиндаятимон» гоҳо метавонад хело зиёд бошад. Чуноне профессор Усмонов О. Қайд намудааст: «Ҳоло аз 81 миллион кӯдаке, ки дар мамлакат умр ба сар мебаранд, беш аз як миллионашон зиндаятим аст. Мутаассифона ҳар сол дар натиҷаи вайрон шудани оилаҳо 700 ҳазор кӯдак ё аз модар ва ё аз падар ё аз ҳарду маҳрум мешаванд»⁸⁶.

Қонунгузориҳои оилавии РССТ ба нафароне, ки ҳуқуқи гирифтани фарзандхонро доранд тавачҷӯх намуда, муқаррар намуда буд, ки шаҳрвандони болиғи ҳарду ҷинс ҳуқуқи ба фарзандхонӣ гирифтаниро доранд, ба истиснои: а) шахсоне, ки аз ҳуқуқи падарию модарӣ маҳрум шудаанд; б) шахсоне, ки ба тариқи муқарраркардаи қонун ғайри қобили амал ё қобилияти амалашон маҳдуд доништа шудаанд; в) шахсоне, ки барои саркашӣ аз додани алименти кӯдакон маҳкум шудаанд; г) шахсоне, ки пештар ба фарзандӣ қабулкунанда буда, ба фарзандӣ қабулкунии онҳо дар натиҷаи уҳдадорихояшонро ба таври дахлдор иҷро накарданашон бекор карда шудааст⁸⁷. Қайд кардан бамаврид аст, ки муайян намудани субъектони дорои ҳуқуқи ба фарзандхонӣ қабулкунанда аҳамияти хеле муҳими ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ дорад. Дар сурати ба ҳама додани чунин ҳуқуқ агар аз як ҷониб ҳуқуқи манфиатҳои кӯдакон поймол гардида, дар танзими ҳуқуқии фарзандхоншудагон мушкилотҳои нав ба вучуд оянд (аз қобили таъминоти моддӣ, тарбия, таҳсил ва ғ.), аз ҷониби дигар дар муҳити носолими оилавӣ ба воя расидани кӯдак ба равони ӯ таъсири манфӣ мерасонад ва дар маҷмуъ мақсади фарзандхонӣ, ки тарбияи кӯдак дар муҳити солими оилавӣ мебошад, халалдор мегардад. Аз ин рӯ ба назари мо муқаррар намудани маҳдудият нисбат ба категорияи алоҳидаи одамон барои фарзандхон намудан мувофиқи мақсад мебошад. В.А. Грачева доир ба фарзандхонкунандагон дар Иттиҳоди Шуравӣ чунин қайд менамояд: «Танҳо шаҳрвандони болиғ фарзандхон буда метавонанд. Шахсоне, ки аз ҳуқуқи падарию модарӣ маҳруманд, инчунин ашхосе, ки мувофиқи қонун қобилияти амалашон маҳдуд ё ғайри қобили амал мебошанд фарзандхон карда наметавонанд. Дар баъзе ҷумҳуриҳои собиқ ИҶШС маҳдудиятҳои дигар низ муқаррар карда шудааст. Масалан, тибқи қонунгузориҳои давлатҳои Литва, Ўзбекистон ва Тоҷикистон шахсоне, ки барои саркашӣ аз пардохти алимент барои кӯдакони худ маҳкум гардидаанд, фарзандхон карда наметавонанд. На танҳо ашхоси барои кӯдак

⁸⁵ Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ. – Душанбе: Ирфон, 1981. Моддаи 108-109.

⁸⁶ Усмонов О.У. Никоҳ, оила, ахлоқ ва қонун. – Душанбе: Ирфон, 1990. – С. 118.

⁸⁷ Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ. – Душанбе: Ирфон, 1981. Моддаи 110

бегона, балки хешовандони наздик низ, ба истиснои падару модар фарзандхон карда метавонанд. Масалан, бобо ё бибии кӯдак, апаву хоҳар, холаю амма ва ғ. Аммо новобаста аз он, ки кӯдакро кӣ ба фарзандхонӣ қабул мекунад, тамоми қоидаҳо бояд риоя гарданд»⁸⁸.

Ба фарзандхонӣ гирифтани танҳо ба чор категорияи одамони дар қонунгузорию оилавии РССТ муайян гардида манъ буд ва дигар ҳеҷ гуна маҳдудият аз қабилӣ хешу табор будан, мансубияти миллӣ, наҷодӣ, динӣ мавҷуд набуд. Тавре, ки В.А. Грачева қайд намудааст бобою бибӣ, набера ё амаку тағо чияни худро фарзандхон карда метавонистанд. Қайд кардан бамаврид аст, ки шаҳрвандони хориҷӣ низ ҳуқуқи ба фарзандхонӣ гирифтани шаҳрвандони РССТ-ро доштанд ва барои онҳо зарур буд, ки иҷозати Совети Вазирони РССТ-ро гиранд⁸⁹. Дар РССТ барои фарзандхон кардани кӯдак мавҷуд будани розигии як қатор субъектҳо зарур буд ва розигӣ яке аз шартҳои асосии фарзандхонкунӣ маҳсуб мешуд. Кӯдаке, ки падару модар дорад розигии онҳо ва кӯдаке, ки дар васоят ё парасторӣ қарор дорад розигии падару модар ё парастор лозим буд. Гирифтани розигии падару модари аз ҳуқуқи падарию модарӣ маҳрум шуда, ба тариқи муқаррар кардаи қонун бедарак ғойб ё ғайри қабилӣ амал эътирофшуда талаб карда намешуд. Ба тариқи истисно бе розигии падару модаре, ки аз тарбияву таъминоти фарзандашон саркашӣ мекунанд ва зиёда аз як сол ҳамроҳи фарзандашон зиндагӣ намекунанд фарзандхон кардани кӯдак мумкин буд. Гирифтани розигии кӯдаке, ки ба синни даҳ солагӣ расидааст хатмӣ буда, розигии онҳоро мақомати васоятю парасторӣ муайян менамуд. Ҳамчунин, дар сурати кӯдакро ба фарзандӣ қабул кардани шахсе, ки дар ақди никоҳ аст агар кӯдак аз тарафи зану шавҳар ба фарзандӣ қабул карда нашавад барои фарзандхонӣ розигии зан ё шавҳарро гирифтани лозим буд.

Яке аз чанбаҳои муҳими фарзандхонӣ дар РССТ таъмини махфияти фарзандхонӣ ба ҳисоб мерафт. Қонун махфияти фарзандхониро муҳофизат мекард ва мувофиқи қонун бе розигии фарзандхонандагон, дар мавриди вафот кардани онҳо бошад – бе розигии мақомоти васоятю парасторӣ бо мазмуни чизе дар дафтари қайди актҳои ҳолати маданӣ навишташуда ё дигар ҳуҷҷатҳо шинос кардан, аз рӯи онҳо иқтибос ё ягон хел маълумот додан, ки аз онҳо падару модари фарзандхоншуда набудани фарзандхонандагон маълум мешавад, манъ буд⁹⁰. Давлат бо мақсади таъмини махфияти фарзандхонӣ ба ворид намудани тағйирот дар як қатор ҳуҷҷатҳои марбут ба фарзандхонӣ (ҷои таваллуд, рӯзи таваллуд, ному насаби кӯдак) иҷозат дода буд. В.А. Грачева дар ин бора чунин қайд намудааст: «Бо мақсади махфӣ нигоҳ доштани фарзандхондӣ бо хоҳиши фарзандхондкунандагон ва бо қарори ҳукумат ҷойи таваллуди фарзандхоншудагон иваз карда мешавад»⁹¹. Азбаски фарзандхонӣ дар як қатор ҳуҷҷатҳо қайд карда шуда, мақомотҳои зиёде (васоятю парасторӣ, прокуратура, комитети иҷроияи совети депутатҳои халқӣ, ЗАГС, суд) амалигардонӣ ва назорати онро ба уҳда доранд, таъмини махфияти фарзандхонӣ ниҳоят мушқил

⁸⁸ Грачева В.А. Гражданин обращается в ЗАГС. – Москва: Юридическое литература, 1983. – С. 66.

⁸⁹ Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ. – Душанбе: Ирфон, 1981. Моддаи 219.

⁹⁰ Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ. – Душанбе: Ирфон, 1981. Моддаи 124.

⁹¹ Грачева В.А. Гражданин обращается в ЗАГС. – Москва: Юридическое литература, 1983. – С. 68.

аст. Дар ин бора профессор Усмонов О.У. дуруст қайд намудааст, ки: «Протсеси фарзандхонӣ бисёр мушкил аз дасти мақомоту шахсони бисёре мегузарад, ки он баъзан сабаби ошкор шудани сирри фарзандхонӣ, таппиши дили нозуки кӯдак ва дигар мушкилиҳо мегардад»⁹². Пинҳон доштани сирри фарзандхонӣ ниҳоят мушкил ва ҳатто ғайриимкон аст. Илова бар ин на ҳамеша ин сир ифодагари манфиати кӯдак буда метавонад, пас лозим аст, ки роҳҳои дигари ҳалли масъаларо ҷустуҷӯ намоем.

Ба назари мо тартиби нисбатан хубтари танзими ҳуқуқии фарзандхонӣ ин тағйири истилоҳи «фарзандхонӣ» ба ибораи «ба тарбия гирифтани кӯдак» ва бекор кардани сирри фарзандхонӣ мебошад, зеро дар ин сурат ҳам ҳуқуқи кӯдак ба муошират бо падару модари биологӣ боқӣ мемонад ва ҳам қонунан фиреб додани кӯдакро аз байн мебарем. Агар ба махфияти фарзандхонӣ аз ҷониби дигар назар қунем қонун моро ба фиреб додан муваззаф намудааст ва ин фиреб боиси аз ҳуқуқи шинохтани волидайнӣ худ маҳрум гардидани кӯдак мегардад, дар ҳоле, ки никоҳи бо роҳи фиреб басташуда безътибор, шартномаи бо роҳи фиреб басташуда безътибор, фиреби истеъмоқунандагон ҳуқуқвайронкунӣ, шохидии бардурӯғ ҷинойт аст.

Безътибор эътироф намудан ва бекор кардани фарзандхонӣ оқибатҳои ҳуқуқии муайянро доро буданд. Оқибатҳои ҳуқуқии безътибор эътироф намудан ва бекор кардани фарзандхониро дар РССТ таҳлил намоем фарқиятҳои зеринро мушоҳида намудан мумкин аст: 1) хангоми безътибор ҳисобидани фарзандхонӣ дар байни фарзандхонандаю хешовандонаш ва фарзандхоншуда ягон ҳуқуқ ва уҳдадорие, ки аз фарзандхонӣ бавҷуд меояд пайдо нашуда ҳисоб меёбад. Дар вақти бекор кардани фарзандхонӣ бошад, то вақти ба қувваи қонунӣ даромадани қарори суд дар ин бора ҳамаи ин ҳуқуқҳо вҷуд доранд. Танҳо аз ҳамин вақт сар карда, ҳамаи ҳуқуқ ва уҳдадорҳои кӯдак нисбат ба падару модари худ ва хешовандони онҳо аз нав барқарор шуда, тамоми ҳуқуқ ва уҳдадорҳои фарзандхоншуда нисбат ба фарзандхонандагон ва хешовандони онҳо барҳам меҳурад; 2) агар фарзандхонӣ бо талаби падару модар (агар кӯдак бе розигии онҳо фарзанд хонда шуда бошад) бекор карда шавад кӯдак ба онҳо баргардонида мешавад (агар ҷунин қарор ба манфиати кӯдак бошад). Хангоми безътибор эътироф намудани фарзандхонӣ масъалаи ба кӣ (ба падару модар ё мақомоти васоюту парасторӣ) баргардонидани кӯдакро суд ҳал менамояд; 3) танҳо дар мавриди бекор кардани фарзандхонӣ дар назди суд ҳал кардани масъалаи нигоҳ доштан ё надоштани насаб, ном ва номи падари кӯдак пайдо мешавад; 4) вақти бекор кардани фарзандхонӣ суд ҳуқуқ дорад фарзандхонандаро уҳдадор қунад, ки дар оянда барои нигоҳубини кӯдак маблағ диҳад.

Хулоса қардан мумкин аст, ки қонунгузориҳои оилавии Тоҷикистони шуравӣ танҳо ба мақсади ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак, тарбияи ӯ дар муҳити оилаи солим фарзандхониро муқаррар қарда, ба шахрвандон танҳо фарзандхон қардани кӯдакони ноболиғро иҷозат додааст. Як қатор субъектоне низ муқаррар намудааст, ки аз ҳуқуқи ба фарзандхонӣ гирифтани маҳруманд, зеро

⁹² Усмонов О.У. Никоҳ, оила, ахлоқ ва қонун. – Душанбе: Ирфон, 1990. – С. 134.

онҳо муҳити солими оилавӣ ва имкони ҳимояи ҳукуку манфиатҳои кӯдакро надоранд.

Адабиёт:

1. Махмудзода М.А., Худоёрзода Б. Ҳукуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 496 с.
2. Халиков А.Г. Правовая система зороастризма. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – 485 с.
3. Аминҷонов А.Х. Хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи институтҳои асосии оилавӣ-ҳуқуқӣ дар таърихи ҳукуқи халқи тоҷик: давраи ҳукуқи зардуштӣ ва мусулмонӣ. – Душанбе: ҶДММ Нушбод, 2022. – 208 с.
4. Усмонов О.У. Никоҳ, оила, ахлоқ ва қонун. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 176 с.
5. Мухтасари Қонунномаи Сосониён. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 153 с. (Гирдоваранда, таҳияи луғот ва баргардони матн аз хатти форсӣ Абдурахим Холиқзода).
6. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ. Барои донишҷӯёни факултети ҳуқуқшиносӣ / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Империял-Групп, 2014. – 566 с.
7. Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ. – Душанбе: «Ирфон» 1981.
8. Шершиневиҷ Г.Ф. Учебник русского гражданского права. – Москва: Статут, 2020. – 148с.
9. Гонгалло Б.М. Основе начала семейного законодательства // семейное и жилищное право. 2006. № 2. – С. 9-13.
10. Садагдар М.И. Основы мусулманского права / М.И. Садагдар. – Москва, 1968. – 159 с.
11. Кодекси қонунҳо дар бораи асноди ҳолати шаҳрвандӣ, ҳуқуқи никоҳу оила ва васояти ҶФШСР аз 16. 09. 1918.
12. Кодекси Қонунҳои никоҳ, оила ва васояти ҶФШСР. – Душанбе: Ирфон, 1926.
13. Грачева В.А. Гражданин обращается в ЗАГС. – Москва: Юридическое литература, 1983. – 95 с.
14. Е.Г. Азарова, Ю.А. Каралева, Е. В. Кулагина. И др. Право и защита семьи государством. – Москва: Наука, 1987. – 182 с.
15. Орлова Н.В. Правовое регулирование брака в СССР. – Москва: Наука, 1971. – 126 с.

ПРАВОВОЕ ПРОСВЕЩЕНИЕ МОЛОДЕЖИ И ЕЁ РОЛЬ В УКРЕПЛЕНИИ ПРАВОВОГО ПОРЯДКА В ГОСУДАРСТВЕ

Рустамзода Мухаммадали Рустам,
Национальной Академии наук
Таджикистана, докторант института
философии, политологии и права
имени А. Баховиддинова, кандидат
юридических наук, судья Военного суда
Душанбинского гарнизона
Тел: (+992) 918-77-77-07
Email: Duden73@bk.ru

Аннотация: В настоящей статье рассматриваются вопросы правового просвещения молодежи Таджикистана и её социальное значение для укрепления законности и правопорядка в государстве. От уровня и эффективности правового воспитания молодежи непосредственно зависит состояние и уровень законности и правового порядка в обществе, так как огромное количество правонарушений на сегодняшний день в обществе совершается гражданами, относящихся к категории молодых. В статье отмечается о том, что молодёжь представляет в условиях глобализации самую уязвимую социальную группу, которая больше всего подвержено влиянию негативных элементов глобализации. Отсюда, правовое воспитание современной молодежи с целью повышения их социальной адаптации к современным условиям является одним из ключевых направлений современной государственной молодежной политики государства.

Ключевые слова: правовое просвещение, молодежь, подросток, дети, ребёнок, правовое воспитание, правопорядок, законность, государственная молодежная политика.

МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚИИ ҶАВОНОН ВА НАҚШИ ОН ДАР МУСТАҲКАМКУНОНИИ ТАРТИБОТИ ҲУҚУҚӢ ДАР ДАВЛАТ

Рустамзода Мухаммадали Рустам,
Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон, докторанти институти
фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба
номи А. Баҳоваддинов, номзади
илмҳои ҳуқуқшиносӣ, судьяи Суди
ҳарбии гарнизони Душанбе
Тел: (+992) 918-77-77-07
Email: Duden73@bk.ru

Фишурда: Дар мақола мавзӯи маърифати ҳуқуқи ҷавонони Тоҷикистон ва муҳимияти он дар ҷомеа барои мустаҳкамгардонии

қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар давлат таҳлил карда мешавад. Аз дараҷа ва самаранокии таълимоти ҳуқуқии ҷавонон, ҳолат ва дараҷаи қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷомеа бевосита вобаста аст, чунки аксарияти ҳуқуқвайронкуниҳо дар ҷомеаи имруза аз ҷониби шаҳрвандоне, ки ба категорияи ҷавонон дохил мешаванд, содир мешавад. Дар мақола дарҷ карда мешавад, ки ҷавонон дар раванди ҷаҳонишавӣ аз ҳама зиннаи осебпазир ба ҳисоб рафта, аз ҳама зиёд ба таъсири манфии ҷаҳонишавӣ мансуб доранд. Аз ин ҷост, ки таълимоти ҳуқуқии ҷавонони наврас бо мақсади баланд бардоштани мутобиқатшавии иҷтимоӣ ба талаботи ҳозира яке аз равандҳои асосии сиёсати пешгирифтаи давлат оид ба ҷавонон ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: маърифти ҳуқуқӣ, ҷавонон, наврас, кудакҳо, кудак, таълимоти ҳуқуқӣ, тартиботи ҳуқуқӣ, қонуният, сиёсати давлатии ҷавонон.

LEGAL EDUCATION OF YOUTH AND ITS ROLE IN STRENGTHENING THE LEGAL ORDER IN THE STATE

Rustamzoda Muhammadali Rustam,
National science Academy of Tajikistan,
Doctoral of philosophy, political and law
institute of the name of A. Bahoviddinov,
candidate of legal sciences, judge of
Military court of Dushanbe
Тел:(+992) 918-77-77-07
Email: Duden73@bk.ru

Annotitation: This article discusses the issues of legal education of the youth of Tajikistan and its social significance for strengthening law and order in the state. The state and level of legality and legal order in society directly depends on the level and effectiveness of legal education of young people, since a huge number of offenses in society today are committed by citizens belonging to the category of young people. The article notes that in the context of globalization, young people represent the most vulnerable social group, which is most susceptible to the influence of the negative elements of globalization. Hence, the legal education of modern youth in order to increase their social adaptation to modern conditions is one of the key directions of the modern state youth policy of the state.

Keywords: legal education, youth, teenager, children, child, legal education, law and order, legality, state youth policy.

Глобализация как объективный процесс стал ключевым фактором культурно-духовного изменения в структуре общества. Под её влиянием в обществе появились совсем новые ценности, которые прежде не встречались, а во многих случаях входят в противоречие с традиционными ценностями, которые долгое время в культурно-историческом разрезе развивались в этом обществе.

Одним из больших социальных групп общества, которое больше всего подвержено влиянию глобализации и легко приобщается к её ценностям выступает молодое поколение общества, если выразиться в краткой форме – молодежь. Она является основным источником человеческих ресурсов в деле политического, социально-экономического и духовно-культурного развития общественной жизни. Именно от того, как будет на государственном уровне вестись работа с этой частью общества, от этого будет зависеть развитие самого общества. Молодежь представляет собой самую активную, при этом уязвимую часть общества. Их уязвимость проявляется в быстром приобщении к негативным последствиям глобализации и социальной деформации.

От уровня и направления воспитания молодежи зависит также состояние и уровень законности и правового порядка в обществе, так как огромное правонарушение в обществе совершается гражданами, относящихся к категории молодых. Вдвойне она становится актуальной, когда она носит общественно-опасный характер, так как справедливо отмечает Э.И. Атагимова, проблема криминализации молодежной среды вызывает серьезную тревогу, так как преступность подростков часто перерастает в рецидивную, является «резервом» взрослой.⁹³ Поэтому профилактическая работа с молодежью должна осуществляться на постоянной основе. Ключевую роль в этом деле играет правовое просвещение. Как отмечает М.В. Харников: «Правовое просвещение – важное направление профилактической деятельности в образовательной организации как наиболее важном институте социализации, массово и системно работающим с детьми подросткового возраста».⁹⁴

В условиях глобализации, геополитических противостояний и столкновений культурных ценностей активная работа с молодежью, как на государственном уровне, так и на уровне гражданского общества является первостепенной задачей любого цивилизованного общества. Основные направления работы с молодежью были сформулированы Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан уважаемым Эмомали Рахмоном, который отметил «в условиях глобализации, обострения политической ситуации в мире и стремительных изменений в нем, особенно когда расширяются масштабы современных угроз и опасностей, в том числе терроризм, экстремизм, религиозный радикализм и другие транснациональные организованные преступления, от нашей молодежи, прежде всего, требуется политическая бдительность, получение образования, освоение современных профессий, языков, восприятия современного мировоззрения и важнее всего, высокое чувство национальной гордости, верность государству и народу Таджикистана, национальное самосознание и самопознание, высокая ответственность в защите рубежей и границ страны, защита безопасности государства и

⁹³ См.: Атагимова Э.И. Правовое просвещение и предупреждение молодежной преступности // Мониторинг правоприменения. – М., 2015. – № 4 (17). – С. 16.

⁹⁴ Харников М.В. организационно-педагогические условия, способствующие эффективному правовому просвещению подростка в образовательной организации // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – Тамбов, 2019. – Т.24, № 179. – С. 82.

нации»⁹⁵. В настоящем выступлении прослеживается два момента: во первых мировые угрозы, перед которыми уязвимы современная таджикская молодежь и которые отражаются на состоянии правопорядка в обществе. В основном в качестве таких угроз выступают терроризм, экстремизм, религиозный экстремизм. Во-вторых, пути решения и защиты таджикской молодежи от этих негативных социальных явлений. Одним из приоритетных работ в этом направлении выступает получение образования и восприятия современного мировоззрения, развитие национального самосознания и защиты национальных интересов. Не последнюю роль в этом деле играет правовое просвещение молодежи, особенно в противодействии криминализации социальной среды молодежи установлению законности и правопорядка в этой социальной среде.

В деле правового просвещения молодежи необходим особый подход. Здесь правильно отмечает Э.И. Атагимова, когда пишет, что стоит учитывать, что правовое просвещение и воспитание у разных возрастных групп населения требует индивидуального подхода⁹⁶. Поэтому правовое просвещение молодежи имеет свои особенности и обладает специфическими механизмами реализации.

Для определения сущности правового просвещения необходимо определиться с её понятием. Определение понятие «правовое просвещение» дает всю картину её социального назначения в деле повышения правовой грамотности, правовой культуры и правового сознания граждан в обществе. Так, А.С. Доценко определяет правовое просвещение граждан как целенаправленную и систематическую деятельность государства и общества по формированию и повышению правового сознания и правовой культуры в целях противодействия правовому нигилизму и обеспечения процесса духовного формирования личности, без которого нельзя обойтись, реализуя идею построения правового государства.⁹⁷ В свою очередь, Э.И. Атагимова и И.Н. Фёдоров пишут, что правовое просвещение – это процесс распространения правовых знаний, служит росту общей юридической культуры и образованности населения.⁹⁸ Правовое просвещение – это важное условие создания эффективной системы предупреждения правонарушений и формирования культуры соблюдения прав человека. Его суть в утверждении человеческого достоинства и ценности человеческой личности, научении защищать свои права и законные интересы, повышении профессионализма всех тех, кто по роду работы связан с проблемами человека. Доведение до сознания

⁹⁵ Поздравительное послание Основателя мира и национального единства-Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона по случаю Дня молодежи Таджикистана // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://president.tj/ru/node/30721> (Дата обращения 29.03.2024 г.)

⁹⁶ См.: Атагимова Э.И. Правовое просвещение и предупреждение молодежной преступности // Мониторинг правоприменения. – М., 2015. – № 4 (17). – С.20.

⁹⁷ См.: Доценко А.С. О понятии правового просвещения // Актуальные проблемы российского права. – 2020. – Т. 15. – № 1 (110). – С. 83.

⁹⁸ Атагимова Э.И., Фёдоров И.Н. Нравственно-правовое воспитание и правовое просвещение в современной школе: проблемы и пути решения // Мониторинг правоприменения. – М., 2016. – № 3 (20). – С. 70.

молодых людей неотвратимости наказания за преступления и иные правонарушения – одна из важных задач правового просвещения.⁹⁹

Правовое просвещение способствует правовой социализации молодежи и постепенному вовлечению его в правовую жизнь страны. Именно этим путем можно эффективно осуществить профилактику правонарушений среди молодежи. Правовой порядок в государстве и его уровень обусловлен непосредственным правовым поведением молодежи. Ибо основное количество правонарушений в обществе совершаются лицами от 15 до 35 лет. Действующее законодательство страны относит к категории молодежь, молодых граждан от 14 до 30 лет¹⁰⁰. Отсюда, правовое просвещение молодежи должна стать приоритетным в осуществлении государственной молодежной политики государства. Ибо именно это часть населения будет определять будущую судьбу страны и будущее направление развития таджикского общества. Анализ действующего законодательства страны в области молодежи и государственной молодежной политики, в частности Закон Республики Таджикистан «О молодёжи и государственной молодежной политике» от 23 декабря 2021 г., № 1830 показывают, что правовое просвещение молодежи не то, что не предусмотрено среди приоритетных направлений государственной молодежной политики, но в принципе нигде не упоминается об этой форме деятельности. Отсюда, предлагается, дополнить ст.5 Закон Республики Таджикистан «О молодёжи и государственной молодежной политике» от 23 декабря 2021 г., № 1830 пунктом 11 в следующем содержании:

«- правовое просвещение и воспитание молодежи».

На современном этапе старые методы правового просвещения потеряли свою актуальность и способность воздействовать на сознание и поведение молодых граждан. Необходимы современные, эффективные и креативные механизмы правового просвещения, отражающее мировоззрение современной молодежи, которые могут удовлетворить правовые потребности молодых граждан страны. Что представляет собой правовая потребность молодежи. Прежде всего, это та нормативно-правовая база, которые регулирует их повседневную молодую жизнь, такие как получения образования, создание семьи, проведение досуга, взаимоотношения с родителями и другим членами общества и многое другое. Отсюда, в первую очередь молодежи должны быть представлены правовая информация о системе образования, механизмах их получения и использования. Овладение полной правовой информацией в области образования и об их возможностях дает им самостоятельно определить свое будущее, выбрать профессию и специальность, реализовать себя всесторонне.

⁹⁹ См.: Атагимова Э.И. Правовое просвещение и предупреждение молодежной преступности // Мониторинг правоприменения. – М., 2015. – № 4 (17). – С. 17.

¹⁰⁰ См.: Закон Республики Таджикистан «О молодёжи и государственной молодежной политике» от 23 декабря 2021 г., № 1830 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhovview.php?showdetail=&asosi_id=25472

Одним из социальных проблем среди молодежи, которое можно решить путем правового просвещения – это исполнение молодыми гражданами республики мужского пола конституционной обязанности о прохождении обязательной воинской службы в рядах Вооруженных Сил Республики Таджикистан. Именно правовая неосведомленность молодежи в области законодательства о военной обязанности и военной службы, о его положительных моментах и предоставлении законодательством приоритетов и льгот для молодежи после окончания срочной военной службы способствуют их массовому уклонению от несения срочной военной службы. Обладая полной правовой информацией в сфере несения срочной военной службы и гарантии полной реализации действующего законодательства в этой области, может поспособствовать решению настоящей проблематики. Необходимо работать с молодежью в вопросе предоставления определенных льгот и их ознакомление с положительными моментами военной службы. Например, предоставление молодежи льгот возможности на бесплатной основе учиться на получение водительских удостоверений позволило в несколько раз увеличить желающих на добровольной основе пройти срочную военную службу. Все это может способствовать предотвращению массового уклонения от несения военной службы и установлению правового порядка в области исполнения военной обязанности и военной службы молодыми гражданами республики.

Одним из ключевых проблем правового просвещения современной молодежи является их правовое воспитание. Причем речь идет не о правовом воспитании самой молодежи, а именно той стадии, которая предшествует ему, т.е. здесь имеется в виду воспитание детей. Речь идет о предшествующем стадии жизни молодежи, т.е. детстве. Когда они больше всего подвержены внешнему воздействию, но при этом они очень активно усваивают всю предоставленную природой и обществом информацию. Это та стадия, когда родители должны должным образом серьезно отнестись к воспитанию своего ребенка. Ещё в советское время правовому воспитанию школьников обращалась очень огромное внимание, при этом проводились очень глубокие научные исследования. Исследования в этом направлении проводились как на базе юридических институтов, в частности, во Всесоюзном институте по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности (Т. М. Миньковский, А. И. Долгова, А. П. Кожевникова и др.), на юридическом факультете ЛГУ им. А. А. Жданова (Н. П. Грабовская), так и в институтах Академии педагогических наук (Г. П. Давыдов, А. Ф. Никитин, В. М. Обухов, В. В. Берман, Я. В. Соколов). В трудах ученых, юристов и педагогов была определена общая цель правового воспитания – формирование у учащихся правовой культуры, при этом правовое обучение рассматривалось как часть правового воспитания. Научная разработка проблемы правового воспитания ориентировалась на социальный заказ, на предупреждение правонарушений несовершеннолетних и формирование у школьников законопослушания. На это была ориентирована и школьная практика – именно по наличию (или отсутствию) в школе фактов правонарушений

школьников оценивалась работа школы по правовому воспитанию.¹⁰¹ В настоящий момент во всех средних образовательных учреждениях республики уже с 8 класса предусмотрено преподавание в качестве обязательных предметов, такие предметы как «Основы государства и права» и «Права человека», а во всех высших учебных заведениях профессионального образования предусмотрено обязательное изучение «Правоведение». Статистические данные свидетельствуют, что предпринимаемые меры по организации правового воспитания школьников недостаточны. Получается, что одно правовое образование в правовом воспитании школьников недостаточно. Полагаем, что для достижения поставленных целей необходим комплексный подход в воспитании школьников. Это значит, что наряду с предоставлением правовой информации, правового образования необходимо параллельное ознакомление школьников с исконной историей, культурой, традицией и формами общежития таджикского народа, которые сыграют культурно-ценностное воздействие на молодое поколение граждан Республики Таджикистан.

Отсюда социальное назначение Закона Республики Таджикистан «Об ответственности родителей в обучение и воспитание детей» от 21 июля 2011 г., очень очевидно. Целью настоящего Закона выступило усиление ответственности родителей за обучение и воспитание детей в духе гуманизма, патриотизма, уважения к национальным, общечеловеческим и культурным ценностям, а также защита прав и интересов детей. Анализа настоящего закона, в частности ст.8 свидетельствует, что родители должны предпринять все необходимые меры для должного воспитания своего ребенка. Комплексное осуществление всех требований ст. 8 Закона Республики Таджикистан «Об ответственности родителей в обучение и воспитание детей» дает правильное воспитание ребенка в детстве и закладывает основы для дальнейшей правовой социализации ребенка, когда она достигает молодежного возраста.

Одним из опасных тенденций, которое можно наблюдать среди молодого поколения наших граждан это доминирование в их сознании правового нигилизма, неверие в силу права как регулятора общественных отношений, и обращение к другим социально-нормативным регуляторам в процессе организации своей жизнедеятельности. Формирование у молодого человека навыков изучения, уважения к праву – необходимое условие формирования справедливого общества и построение правового государства. Высокая культура помогает молодому гражданину осознать обязательность юридических норм, верховенства идеи законности. Без обеспечения действия идеологических и социально-психологических факторов невозможны стабильная правоприменительная деятельность. В преодолении правового нигилизма среди молодежи необходимо максимально использовать имеющиеся средства правового воспитания и просвещения населения, современные научные методики, комплексные подходы, включающие современные достижения философов, психологов,

¹⁰¹ Атагимова Э.И. Указ. соч. – С. 18.

социологов, педагогов и правоведов. Полученные в ходе правового просвещения знания должны превратиться в личное убеждение, в прочную установку строго следовать правовым предписаниям, а затем – во внутреннюю потребность и привычку соблюдать нормативные правовые акты государства, проявлять правовую и общественную активность.

В деле правового просвещения и воспитания молодых граждан ключевая роль должна быть отнесена общественности. По этому поводу И. Кант писал: «Общественное воспитание имеет неоспоримые преимущества, благодаря ему дети привыкают соразмерять свои права с правами других. Здесь же приобретает представление об обязанностях. Воспитывать надо личность, то есть свободно действующее, обладающее чувством собственного достоинства и сознательно налагающее на себя обязанности члена общества»¹⁰². Общественность не должна стоять в стороне от воспитания современной молодежи. Во многих случаях, именно общественное мнение имеет более воздействующую воспитательную силу на поведение молодежи, нежели многократные чтения лекций о значении и порядке поведения в обществе. Из древне таджикский народ обладал глубокой традицией воспитания молодежи, старейшины показывали примеры образа поведения молодого человека в обществе, в случае каких-либо нарушений наставляли и указывали на правильный путь общественного общежития. Отсюда возрождение этих традиций всегда будет благотворно влиять на повышение правового воспитания молодых граждан. В этот процесс активно должны включиться институты гражданского общества.

Таким образом, правовое просвещение молодежи условиях глобализации, геополитических противостояний и столкновений культурных ценностей важной государственной задачей в деле обеспечения правового порядка в государстве. Для его успешного осуществления необходимо комплексный подход, который охватывает меры политического, правового, экономического и общественно-культурного характера.

Литература

1. Атагимова Э.И. Правовое просвещение и предупреждение молодежной преступности // Мониторинг правоприменения. – М., 2015. – № 4 (17). – С. 16-22.
2. Атагимова Э.И., Фёдоров И.Н. Нравственно-правовое воспитание и правовое просвещение в современной школе: проблемы и пути решения // Мониторинг правоприменения. – М., 2016. – № 3 (20). – С. 70-76.
3. Гулыга А.В., Кант М., «Молодая гвардия», 1977. – 304 с.
4. Доценко А.С. О понятии правового просвещения // Актуальные проблемы российского права. – 2020. – Т. 15. – № 1 (110). – С. 179-188.
5. Закон Республики Таджикистан «О молодёжи и государственной молодежной политике» от 23 декабря 2021 г., № 1830 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://portali->

¹⁰² Гулыга А.В. Кант. М., «Молодая гвардия», 1977. – 304 с.

huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhoview.php?showdetail=&asosi_id=25472

(Дата обращения 10.04.2024 г.)

6. Поздравительное послание Основателя мира и национального единства-Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона по случаю Дня молодежи Таджикистана // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://president.tj/ru/node/30721> (Дата обращения 29.03.2024 г.).

7. Харников М.В. организационно-педагогические условия, способствующие эффективному правовому просвещению подростка в образовательной организации // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – Тамбов, 2019. – Т.24, № 179. – С. 81-89.

АССОСҶОИ ҲУҚУҚИИ ТАШКИЛ ВА ФАЪОЛИЯТИ АССОТСИАТСИЯҲО ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Амирзода Фарнуш Амир,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорат
Тел.: +992026651001
Email: zaynidinzoda_07@mail.ru

Фишурда: Дар мақолаи мазкур масъалаҳои мафҳум ва намудҳои ассотсиатсияҳо мавриди омузиш ва таҳлил қарор дода шудааст. Қайд кардан зарур аст, ки барои рушди муносибатҳои соҳибкорӣ ва иқтисодӣ имруз масъалаи болозикр аҳамияти калон дорад. Дар баробари ин дар ин самт як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ қабул карда шудааст, ки тарзи таъсис ва шакли ташкили ҳуқуқии ассотсиатсияҳоро дар бар мегирад. Бояд зикр намуд, ки ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо шаклҳои хеле маъмули шахси ҳуқуқи буда дар ҳалли як қатор масъалаҳо ва мушкилоте, ки барои соҳибкорон ва дигар субъектҳо дар ҷараёни пешбурди фаъолияти касбиашон ба миён меоянд, мусоидат мекунанд. Бо вучуди ин, вазъи ҳуқуқии чунин иттиҳодҳо дар воқеияти муосир як қатор тағиротҳои назаррасро аз сар гузаронида истодааст, ки ба беҳтар кардани фаъолияти ташкилотҳои ғайритичоратии намудҳои гуногун нигаронида шудаанд.

Калидвожаҳо: ассотсиатсияҳо, иттиҳодияҳо, иттифокҳо, шахсони ҳуқуқӣ, субъектон, тарзи таъсис, фаъолияти соҳибкорӣ.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБЪЕДИНЕНИЙ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Амирзода Фарнуш Амир,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
ассистент кафедры
предпринимательского и
коммерческого права
Тел.: +992026651001
Email: zaynidinzoda_07@mail.ru

Аннотация: В данной статье изучаются и анализируются вопросы понятия и видов объединений. Важно отметить, что вышеуказанный вопрос сегодня имеет большое значение для развития предпринимательских и экономических отношений. В то же время в этом направлении принят ряд нормативно-правовых актов, в которых указаны порядок создания и форма правовой организации объединений. Следует

отметить, что ассоциации и союзы являются весьма популярными формами юридических лиц, помогающими решить ряд вопросов и проблем, возникающих у предпринимателей и других субъектов в процессе содействия их профессиональной деятельности. Однако правовой статус таких союзов в современной действительности претерпевает ряд существенных изменений, направленных на совершенствование деятельности некоммерческих организаций различного типа.

Ключевые слова: ассоциации, союзы, юридические лица, субъекты, способ создания, предпринимательская деятельность.

LEGAL BASIS FOR THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF ASSOCIATIONS UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Amirzoda Farnush Amir,
Tajik National University, Faculty of law,
assistant at the department of
entrepreneurial and commercial law
Тел.: +992026651001
Email: zaynidinzoda_07@mail.ru

The summary: This article studies and analyzes the issues of the concept and types of associations. It is important to note that the above issue is of great importance today for the development of entrepreneurial and economic relations. At the same time, a number of regulatory legal acts have been adopted in this area, which specify the procedure for creating and the form of legal organization of associations. It should be noted that associations and unions are very popular forms of legal entities that help solve a number of issues and problems that arise among entrepreneurs and other entities in the process of promoting their professional activities. However, the legal status of such unions in modern reality is undergoing a number of significant changes aimed at improving the activities of non-profit organizations of various types.

Keywords: associations, unions, legal entities, subjects, method of creation, entrepreneurial activity.

Давлат ба шахрвандон дар асоси Конститутсия ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таъсис додани иттиҳодия ва ё дар иттиҳодияҳои гуногун ҳуқуқи муттаҳид шуданро додааст. Ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ яке аз падидаҳои муҳими соҳаи ҳуқуқро ташкил медиҳад. Таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои чамъиятӣ ҳам ба манфиати шахрвандон ва ҳам ба манфиати давлат ва ҷомеа мувофиқат мекунад¹⁰³. Ба ақидаи Авакян С.А «Ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ ин асоси ташкилии робитаи шахрвандон мебошад, ки дар

¹⁰³ Имомов А.И. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри чорум бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе: Офсет Империл, 2017. – 185с.

натичаи он умумият байни онҳо ба вучуд меояд¹⁰⁴. Нақши давлат дар амалӣ намудани ҳуқуқҳои шахрвандон ба озодии иттиҳодияҳо аз даҳолат накардан ба ин чараёни таъсис, новобаста аз он ки ин иттиҳодияҳо ҳамчун созмонҳои расмӣ ё ғайрирасмӣ таъсис ёфтаанд, вобаста аст. Давлат барои даҳолат накардан ва монёи нашудан ба амалишавии ин ҳуқуқҳо аз ҷониби шахрвандон вазифадор аст, зеро тавассути амалӣ намудани ҳуқуқ ба озодии иттиҳодияҳо шахрвандон имконият пайдо мекунанд, ки манфиатҳои умумии худро ба таври дастаҷамъона баён, амалӣ ва ҳифз кунанд¹⁰⁵. Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки мувофиқи муқаррароти сархати 5 моддаи 8 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки хусусияти наҷодпарастӣ, миллатгаройӣ, хусумат, бадбинии иҷтимоӣ ва мазҳабиро тарғиб мекунанд ва ё бо роҳи зӯрӣ, сарнагун кардани сохтори конститутсионӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват менамоянд, манъ аст»¹⁰⁶.

Таҷрибаи бештари кишварҳо нишон медиҳад, ки иттиҳодияҳо ҳам бе мақом ва ҳам бо мақоми шахси ҳуқуқӣ фаъолият карда метавонанд. Дар баробари ин кафолатҳои байналмиллалии татбиқи ҳуқуқу озодии иттиҳодияҳо бояд на танҳо ба ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ расман ба қайд гирифташуда, балки ба иттиҳодияҳои ҷамъиятии ғайрирасмӣ низ таалуқ дошта бошанд. Ин чунин маъно дорад, ки ба шахрвандоне, ки ҳуқуқҳои иттиҳодияро тавассути таъсиси иттиҳодҳои дар қонун муқаррарнагардида амалӣ мекунанд, бояд аз ҷониби давлат маҳз ҳамон тавре ҳимоя гарданд, ки ба ташкилоти дорой мақоми расмӣ ҳуқуқӣ таъмин карда мешавад¹⁰⁷.

Мавриди зикр аст, ки дар даҳсолаи охир дар амалияи татбиқи ҳуқуқ ва истифодаи қонунгузории амалкунанда таҷрибаи назаррас гирд оварда шудааст, ин нишон медиҳад, ки қонунҳои асосии оид ба ассотсиатсия ва иттиҳодияҳо соли 1992 қабулшуда барои фаъолият ва танзими ҳуқуқии фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ заминаи муассир фароҳам овардаанд. Дар баробари ин, васеъ шудани шумора ва гуногунии ассотсиатсия ва иттиҳодияҳо, рушди намудҳои гуногуни фаъолияти онҳо муносибати навро вобаста ба танзими ҳуқуқии фаъолияти онҳо тақозо менамояд. Баъд аз зиёда аз 20 соли мавҷудияти қонунгузории асосӣ, вақти таҳлили самаранокии он ва ворид кардани ислоҳоти зарурӣ, пурра ва такмил додани он расидааст.

Ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо дар ҷомеаи муосир нақши муҳимдоранд, ки субъектҳои ҳуқуқи маданиро барои ноил шудан ба ҳадафҳои умумӣ, ҳифзи манфиатҳои умумӣ ва анҷом додани фаъолияти гуногун

¹⁰⁴ Авакьян С.А. Конституционное право России. Учебный курс: учеб. пособие: в 2 томах. – М.: Норма: ИНФРА-М., 2014. – С. 21.

¹⁰⁵ Правовое регулирование деятельности некоммерческих организаций. Учебное пособие/ Под ред. Х.Т. Насирова - Душанбе: Изд-во РТСУ 2005. – С.14

¹⁰⁶ Тафсири илмӣ-оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Зери таҳрири Раиси Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор М.А. Маҳмудов. – Душанбе, 2009. – 655 с.

¹⁰⁷ Правовое регулирование деятельности некоммерческих организаций. Учебное пособие/ Под ред. Х.Т. Насирова – Душанбе: Изд-во РТСУ 2005. – С.15.

муттаҳид мекунанд¹⁰⁸. Таҳлили м. 11-и Қонуни ҚТ «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» ва м. 129-и Кодекси маданияи ҚТ нишон медиҳад, ки дар ҳуқуқи маданӣ мафҳуми ассотсиатсия доираи васеи истифодабарӣ дошта, шаклҳои гуногуни ташкилиро фаро мегирад, ки бо меъёрҳои махсуси ҳуқуқӣ танзим карда мешаванд.

Мафҳуми ассотсиатсия (иттифоқ) дар моддаи 129-и Кодекси маданияи ҚТ оварда шудааст, ки тибқи он ассотсиатсия (иттифоқ) иттиҳодияи шахсони ҳуқуқӣ ва (ё) воқеӣ мебошад, ки ба узвияти ихтиёрӣ ё дар ҳолатҳои муқарраркардаи қонун ба узвияти ҳатмӣ асос ёфта, барои намояндагӣ ва ҳимояи манфиатҳои умумӣ, аз ҷумла манфиатҳои касбӣ ва ноил шудан ба мақсадҳои муфиди ҷамъиятӣ, инчунин дигар мақсадҳои, ки хилофи қонун нестанд ва хусусияти ғайритиҷоратӣ доранд, таъсис дода шудааст¹⁰⁹. Тавре ба назар мерасад, дар ин мафҳум хусусияти ғайритиҷоратии ассотсиатсия ва мақоми шахси ҳуқуқӣ доштани он муаян карда шудааст. Инчунин қонунгузор татбиқи ин меъёрҳоро танҳо нисбати шахсони ҳуқуқӣ – ташкилоти тиҷоратӣ маҳдуд намуда, доираи фаъолиятро танҳо вобаста ба ҳамоҳангсозии фаъолияти соҳибкорӣ ва намояндагӣ ва ҳифзи манфиатҳои умумии моликияти онҳо нишон додааст¹¹⁰.

Дар амалия саволҳо вобаста ба имкони иштирок дар чунин ташкилотҳо ба монанди ҳам шахсони ҳуқуқӣ ва ҳам шахсони воқеӣ ба миён меоянд. Ин масъала дар таҳрири нави қисми 3-юми моддаи 129-и Кодекси маданияи ҚТ дарҷ карда шудааст. Чунончи тибқи муқаррароти қисми 3-юми моддаи мазкур: «Ташкилоти ҷамъиятӣ ва ташкилоти дигари ғайритиҷоратӣ, аз ҷумла муассисаҳо ва шахсони воқеӣ, метавонанд ихтиёран дар ассотсиатсияҳо (иттифоқҳо)-и ин ташкилотҳо муттаҳид шаванд». Тавре, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд мегардад, дар ин ҳолат қонунгузор амалияи аллакай мавҷудбудаи ассотсиатсияҳоро мутобиқ намуд¹¹¹. Инчунин тавсеаи назарраси ҳадафҳои, ки муассисон ҳангоми таъсиси чунин созмонҳо дар назди худ гузоштаанд, қобили тавачҷӯх мебошад. Дар айни замон ин дар баробари ҳамоҳангсозии фаъолияти соҳибкории онҳо, намояндагӣ ва ҳимояи манфиатҳои моликияти умумӣ, инчунин ҳифзи манфиатҳои касбӣ, ноил шудан ба ҳадафҳои фоидаҳои ҷамъиятӣ, инчунин дигар ҳадафҳои мебошад, ки хилофи қонун набуда табиати ғайритиҷоратӣ доранд. Дар шакли ташкилию ҳуқуқии

¹⁰⁸ Ковальчук Г.А. Правовое положение объединений юридических лиц (ассоциаций и союзов) по законодательству Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юр. наук. М., 2011. 28 с., Тихомиров М.Ю. Ассоциации и союзы: новое правовое положение, особенности управления, права и обязанности членов. М.: Издательство Тихомирова М.Ю., 2014. 48 с., Кожевников О.А. Правовое регулирование деятельности некоммерческих организаций: проблемы теории и практики: монография. Екатеринбург: Изд-во ГОУ ВПО «РГППУ», 2007. 226 с., Сушкова С.Н., Сушкова Т.Ю., Бушов В.А. Ассоциативные формы сотрудничества как инструмент развития сельского хозяйства и сельских территорий // Вестник Ульяновской государственной сельскохозяйственной академии. 2014. № 2 (26). – С. 163-167.

¹⁰⁹ Кодекси маданияи ҚТ аз 24 декабри соли 2022, № 1918 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.07.2023).

¹¹⁰ Иванова, С.Г. Особенности правового регулирования деятельности ассоциаций (союзов) / С.Г. Иванова // Вестник МГУУ. – 2014. – № 2. – С. 19-23. – EDN VLCDJX. – С.19

¹¹¹ Гришаев С.П. Новое в законодательстве об ассоциациях как некоммерческих юридических лицах // СПС КонсультантПлюс. 2013. – С.1.

ассотсиатсияҳо (иттиҳодияҳо), аз ҷумла, иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ ва (ё) шаҳрвандон, иттиҳодияҳои касбии шаҳрвандон таъсис дода мешаванд, ки ҳадафи ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои меҳнатии аъзои онҳоро надоранд.

Қобили тазаккур аст, ки ташкилоти ғайритиҷоратӣ, ки ассотсиатсияҳо (иттиҳодияҳо) ба онҳо шомил мебошанд, бояд дар доираи муносибатҳои гузашта ва ҳозира, заминаҳои иқтисодӣ, таърихӣ ва ҳуқуқии ҳаёти онҳо ҳамзамон назарияи пайдоиши онҳо баррасӣ карда шавад. Ин имкон медиҳад, ки дурнамои рушд ва такмили ин намуди шахси ҳуқуқӣ муаян карда шавад. Тавре дар адабитӯи ҳуқуқи қайд мегардад «Барои фаъолияти бомуваффақияти созмонҳои ғайритиҷоратии соҳибкорон қадами аввалини гурӯҳи ташаббускор қабули қарор дар бораи он, ки кадом шакли ташкилию ҳуқуқӣ бояд ба даст оварда шавад, аҳамияти калон дорад»¹¹².

Иттиҳодияҳо (ассотсиатсияҳо) дар натиҷаи эҳтиёҷоти афзояндаи субъекҳои ҳуқуқи маданӣ барои амалӣ намудани манфиатҳои гуногуни дастаҷамъӣ, баҳри ноил шудан ба ҳадафҳои муайян, аз ҷумла ниғаҳдорӣ ва баланд бардоштани неруи иқтисодӣ, маънавӣ, маърифатӣ ва илмии онҳо нигаронида шудааст. «Фаъолияти ассотсиатсия хусусияти машваратӣ дошта дар дохили ассотсиатсия, функцияҳои асосан хусусияти иттилоотӣ дошта гирд оварда мешаванд»¹¹³. Бо мақсади якҷоя амал кардан ва доштани имконияти воқеиву ҳуқуқӣ барои интиҳоб ва қабули қарорҳои оптималӣ, субъектҳои соҳибкорӣ роҳҳои нави ҳифзи ҳуқуқҳои худро ҷустуҷӯ мекунанд ва дар масъалаи таъсиси ассотсиатсияҳо (иттиҳодияҳо) ҳарчи бештар ба қарори якдилона меоянд.

Тибқи Кодекси маданияи ҚТ ассотсиатсия як иттиҳодияи шахсони ҳуқуқӣ мебошад, ки ҳадафҳо ё манфиатҳои мушаххас доранд. Аъзоёни ассотсиатсия одатан барои ноил шудан ба ҳадафҳои умумӣ розӣ мешаванд. Ғайр аз он ассотсиатсияҳо метавонанд бо мақсадҳои гуногун, аз қабили ҳадафҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ё касбӣ таъсис дода шаванд. Тавре Золотухин А.В. қайд менамояд, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ метавонанд барои ноил шудан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ, хайрия, фарҳангӣ, таълимӣ, илмӣ ва идоракунӣ, ҳифзи саломатии шаҳрвандон, рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, қонеъ гардонидани талаботи маънавӣ ва дигар талаботи ғайримоддии шаҳрвандон, ҳифзи ҳуқуқҳо таъсис дода шаванд. Албатта, ҳадди ақалл ҳама ҳадафҳо ва вазифаҳои имконпазири фаъолияти созмонҳои ғайритиҷоратиро тахминан тавсиф кардан ғайриимкон аст, зеро онҳо ба гуногунии ниёзҳои иҷтимоӣ ва манфиатҳои ғайритиҷоратӣ, ки дар ҷомеа мавҷуданд, асос ёфтаанд. Пас созмонҳои ғайритиҷоратӣ метавонанд ба мақсадҳои дигаре, ки ба таъмини манфиатҳои қонунии шаҳрвандон ва ташкилотҳо, ҳалли баҳсу мунозираҳо ва дигар манфиатҳои ҷамъиятӣ нигаронида шудаанд, ташкил карда шаванд. Муҳимтар аз ҳама он аст, ки

¹¹² Нефедов В.Н. Нефедов И.В. Некоммерческие организации предпринимателей: выбор организационно-правовой формы. Н. Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы. 2004 – С. 3.

¹¹³ Гальперин СБ., Дороднева М.В., Мишин Ю.В., Пухова Е.В. Экономическое обоснование и оценка эффективности проектов создания корпоративных структур. М.: «Издательский дом «НОВЫЙ ВЕК», Институт микроэкономики. 2002. – С. 48.

тамоми ҳадафҳои пешбинишудаи ташкилоти ғайритиҷоратӣ дар ҳуҷҷатҳои таъсиси он ба таври возеҳ инъикос ёфтаанд¹¹⁴. Масалан, иттифоқҳои касаба иттиҳодияҳои мебошанд, ки барои ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои коргарон таъсис дода шудаанд¹¹⁵.

Инчунин ассотсиатсияҳо метавонанд мутобиқи қонунгузории кишвар шакл ва мақомҳои гуногун дошта бошанд. Онҳо метавонанд ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ширкатҳо, ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд ва ғайра бошанд. Ассотсиатсияҳо одатан мақомоти роҳбарикунандаи худро доранд, ба монанди шӯрои директорон ё шӯрои идора, ки қарорҳо қабул мекунад ва фаъолияти ассотсиатсияро ҳамоҳанг мекунад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки чун анъана барои ассотсиатсия аломати муаянқунанда якхела будани иштирокчиёни он ва барои иттифоқ бошад умумияти мақсадҳои он хос аст. Якхела будани ҳайати иштирокчиёнро шаклҳои гуногуни ҳуқуқии онҳо ба як соҳаи иқтисодиёт мансуб будани онҳоро муайян мекунад, дар ҳоле ки умумияти мақсадҳо манфиатҳои минтақаи муайян, инкишофи соҳаи мушаххаси фаъолият ва ғайраро муайян карда метавонад¹¹⁶.

Тибқи моддаи 129-и Кодекси маданияи ҶТ ассотсиатсия (иттифоқ) ҳамчун иттиҳодияи шахсони ҳуқуқӣ ва (ё) воқеӣ таъриф дода шудааст, гарчанде моддаи мазкур «Иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ (ассотсиатсия ва иттифоқ)» номгузорӣ гардидааст, яъне иттиҳоди шахсони ҳуқуқиро дар дар назар дорад. Яъне ташкилоте, ки дар моликият, пешбурди хоҷагӣ ё идоракунии оперативӣ молу мулк алоҳида дошта, аз рӯи уҳдадорихои худ бо ин молу мулк ҷавобгар бошад, тавонад аз номи худ ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкиро ба даст оварда, амалӣ намояд, уҳдадорӣ гирад, дар суд даъвогар ва ҷавобгар бошад. Бинобар ин мувофиқ намудани номи модда ва мазмуни он ба таври зерин зарур аст «Моддаи 129 - Ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳо».

Тавре аз муқаррароти моддаи баррасишаванда дида мешавад ташкили ассотсиатсияҳои ташкилотҳои тиҷоратӣ ва (ё) ғайритиҷоратӣ дар шакли ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо иҷозат дода мешавад, ки ин боиси тафсири гуногуни таркиби предмети ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳо мегардад. Тавре В.В. Прохоренко қайд менамояд, танҳо ташкилотҳои як навъ субъектҳои ассотсиатсия шуда метавонанд яъне (ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ якҷоя аъзои як ассотсиатсия (иттифоқ) шуда наметавонанд)¹¹⁷. И.А. Орлов бошад қайд мекунад, ки имкони таъсиси

¹¹⁴ Правовое регулирование деятельности некоммерческих организаций. Учебное пособие/ Под ред. Х.Т. Насирова – Душанбе: Изд-во РТСУ 2005. – С. 36

¹¹⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Дар бораи иттифоқҳои касаба» аз 2 августи соли 2011 № 757 Ахбори маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, №6, мод. 611; (Қонуни ҶТ аз 2.01.2020 № 1673

¹¹⁶ Ниг.: Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации (учебно-практический). Части первая, вторая, третья, четвертая (постатейный) - 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. С.А. Степанова. – М.: Проспект, Институт частного права, 2009. – С. 45

¹¹⁷ Ниг.: Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации (учебно-практический). Части первая, вторая, третья, четвертая (постатейный) -2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. С.А. Степанова (автор главы - Прохоренко В.В.). – М.: Проспект, Институт частного права, 2009. – С. 45.

ассотсиатсияҳо ҳам аз ҷониби ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ҳам ғайритиҷоратӣ ҷой дорад¹¹⁸. Ҳамзамон тавре С.П. Гришаев қайд менамояд, ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳо иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқии гуногун баҳри ноил шудан ба ҳадафҳои умумӣ мебошанд¹¹⁹.

Бо вучуди ин, қонунгузор барои таъсиси ассотсиатсияҳоро ҳам аз ҷониби ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ҳам ғайритиҷоратӣ имкон медиҳад, инчунин шакли омехтаи онро низ манъ накардааст. Мавҷуд набудани мамнӯният, ақидаеро дар бораи имкони таркиби омехтаи муассисон (аззоёни) ассотсиатсияҳо, аз ҷумла ҳам ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ҳам ғайритиҷоратӣ ва мутаносибан баҳсҳоро дар адабиёти илмӣ ба вучуд овардааст. Чунин ба назар мерасад, ки яке аз сабабҳои тафсири эҳтимолии дар як иттиҳодия муттаҳид шудани созмонҳои дорой мақоми якхела дар он аст, ки баъзе муаллифон ҳайати муассисони онро аз якдигар ҷудо накарда танҳо ба хусусияти ғайримоддӣ, ғайритиҷоратии ассотсиатсияҳо ишора менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки ассотсиатсияҳои ташкилотҳои тиҷоратӣ барои кӯмак расонидан ба муассисон-ташкилотҳои тиҷоратӣ дар гирифтани фоида таъсис дода мешаванд, дар ҳоле ки ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ барои кӯмак расонидан ба муассисони худ - ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои он, на барои ба даст овардани фоида, балки ҳалли масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ таъсис дода мешаванд. Баъзе ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ умуман ба фаъолияти соҳибкорӣ ё ба даст овардани фоида машғул намебошанд.

Ҳамин тавр, яке аз сабабҳои тафсир ба манфиати муттаҳидшавии эҳтимолии ташкилотҳои дорой мақоми гуногун дар як иттиҳодия дар он аст, ки баъзе муаллифон хусусияти ғайримоддӣ, ғайритиҷоратии ассотсиатсияҳоро бидуни фарқияти байни ҳайати муассисони онҳо қайд мекунанд¹²⁰.

Ба андешаи мо, барои ду истилоҳро истифода бурдани қонунгузор дар пешниҳоди имконияти ташкили иттиҳодияҳо тасодуфӣ нест ки, ба ин васила ба иттиҳодияҳои тиҷоратӣ ва ба ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳуқуқи ворид гаштан ба онҳоро додааст.

Ҳамзамон дар заминаи ҳуқуқи маданӣ як қатор аломатҳои ассотсиатсия муайян карда шудааст чунончӣ:

Аломати аввал – муттаҳидшавии ду ё зиёда шахсони воқеӣ ё ҳуқуқиро барои фаъолияти муштарак ё ноил шудан ба ҳадафҳои умумӣ дар бар мегирад. Чунин иттиҳодия метавонад намудҳои зерин дошта бошад:

1) иттиҳодияи шахсони ҳуқуқӣ;

¹¹⁸ Ниг.: Орлов А.И. Особенности правового статуса ассоциаций (союзов) по российскому законодательству // Право и экономика, № 4, 2002.

¹¹⁹ Ниг.: Гришаев С.П. Некоммерческие организации // Подготовлен для системы КонсультантПлюс, 2010.

¹²⁰ Ковальчук, Г.А. Правовое положение объединений юридических лиц (ассоциаций и союзов) по законодательству Российской Федерации: специальность 12.00.03 "Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право": диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук / Ковальчук Геннадий Александрович. – Москва, 2011. – 185 с. – EDN OPEXYD.

- 2) иттиҳодияи шаҳрвандон;
- 3) иттиҳодияи шахсони ҳуқуқӣ ва шаҳрвандон;

Паз аз ин бармеояд, ки дар асоси ин хусусият се намуди иттиҳодияҳоро ҷудо кардан мумкин аст¹²¹.

Аломати дуввум – узвият дар ассотсиатсияҳо ихтиёрӣ буда, танҳо дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун хусусияти ҳатмигиро соҳиб мегардад¹²².

Аломати сеюм – ассотсиатсияҳо ҳадафҳо ва вазифаҳои мушаххасдоранд, аз ҷумла барои намояндагӣ ва ҳимояи манфиатҳои умумӣ, манфиатҳои касбӣ ва ноил шудан ба мақсадҳои муфиди ҷамъиятӣ, инчунин дигар мақсадҳое, ки хилофи қонун нестанд, ки метавонанд дар оинномаҳо ё қоидаҳои онҳо ифода карда шаванд ва одатан манфиатҳо ва арзишҳои асосии аъзоёни онҳоро инъикос мекунанд.

Аломати чоруми ассотсиатсияҳо дар он зоҳир мегардад, ки онҳо метавонанд шаклҳои гуногуни ташкилӣ дошта маъмулан механизмҳои идоракунӣ доранд, аз ҷумла мақомоти интихобшуда ё таъиншудаи роҳбарикунанда (масалан, шурои директорон, идоракунӣ), ки аз номи ассотсиатсия қарор қабул мекунанд ва фаъолияти онро назорат мекунанд. Инчунин ассотсиатсияҳо метавонанд сарчашмаҳои маблағгузорию худро дошта бошанд, аз қабилӣ пардохтҳо, хайрияҳо, грантҳо ё амалҳои дигари даромаднок.

Дар заминаи ҳуқуқи маданӣ истилоҳҳои «ассотсиатсия» ва «иттифоқҳо» аксар вақт ба ҷои ҳамдигар истифода мешаванд, ва ҳамчун синоним истифода мегарданд. Қонунгузор низ байни мафҳумҳои «ассотсиатсия» ва «иттифоқ» тафовути дақиқ намегузорад. Аммо баъзе олимони ҳуқуқшинос ба ин нуқтаи назар шарик нестанд ва инро бо он шарҳ медиҳанд, ки хусусияти асосии ассотсиатсия ҳамон як намуди таркиби иштирокчиёни он мебошад, дар ҳоле ки иттиҳодия аз рӯи ангеҷаҳои дигар ҳамчун иттиҳодия эътироф карда мешавад (масалан, ҷомеаи минтақавӣ, бозори умумии хариду фуруши маҳсулот)¹²³. Дар баъзе сарчашмаҳои дигар чунин ақида баён мегардад, ки ассотсиатсия ин иттиҳоди ибтидоии ташкилотҳо буда, иттифоқ бошад, дар навбати худ, аллакай иттиҳоди чунин ассотсиатсияҳо мебошад. Дар таҳрири наватарини Кодекси маданияи ҶТ мафҳумҳои ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳо ҳамчун синоним қабул карда шуданд, гарчанде ки дар адабиёт барои муайян кардани фарқиати ин шаклҳо баҳсу мунозираҳои зиёд вучуд дорад. Ҳамин тавр, масалан, А.Н.Борисов қайд мекунад, ки «бо сабабҳои, ки комилан возеҳ нестанд, қонунгузор бо истифода аз мафҳумҳои «ассотсиатсия» ва «иттифоқ» фарқиати байни онҳоро муайян накардааст. Зоҳиран, иттифоқ

¹²¹ Антипов А.А. "Особенности ассоциации (союза) как некоммерческой организации" Актуальные проблемы российского права, по. 2, 2007, – С.125

¹²² Ибрагимов, А.Г. Ассоциативное сотрудничество субъектов права: понятие и принципы / А.Г. Ибрагимов // Актуальные проблемы экономики и права. – 2017. – Т. 11, № 2. – С. 122-130. – EDN YRGLVF. – С. 125

¹²³ Тихомиров М.Ю. Комментарий к Федеральному закону «О некоммерческих организациях». М.: Юринформцентр, 2009. – С. 104.

маънои иттиҳодияи сатҳи болотар аз ассотсиатсияро дорад, аз ҷумла, иттифоқ ин иттиҳоди ассотсиатсияҳо мебошад»¹²⁴. Ба андешаи М. Ю. Тихомиров, «дар натиҷаи фаъолияти амалиявӣ ба он хулосае омадан мумкин аст, ки ассотсиатсияҳо дар асоси хусусияти ташкилӣ, касбӣ ё истеҳсолӣ ва иттиҳодияҳо бошанд аз рӯи минтақаҳо ё дигар асосҳо таъсис дода мешаванд»¹²⁵. Ба андешаи мо тафовути байни ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳо шартӣ мебошад. А.Н. Борисов низ чунин мешуморад, ки ин мафҳумҳоро тафовут кардан лозим аст. У чунин мешуморад, ки иттифоқ нисбат ба ассотсиатсия иттиҳодӣ дараҷаи баландтар аст¹²⁶. Илова бар ин, агар муқарраротҳои қонунгузории амалкунандаро ба инобат гирем, ассотсиатсияҳо ҳамчун иттиҳодияҳои мушаххас, соҳавӣ ва иттиҳодияҳо ҳамчун иттиҳодияҳои ҳудудӣ фаҳмида мешуданд. Ин мафҳумҳо аз ҷиҳати этимологӣ гуногун бошанд ҳам, аммо аз нигоҳи ҳуқуқӣ аз ҳамдигар тафовут надоранд. Дар қонун мафҳуми алоҳидаи ассотсиатсия ё иттифоқ вучуд надорад.

Одатан иттиҳодия вақте таъсис дода мешавад, ки агар хусусияти бартаридоштаи ассотсиатсия ҳадафҳои умумии аъзои он бошад, масалан, Иттиҳодияи саноатчиён ва соҳибкорон, Иттифоқи журналистон, Иттиҳоди ҷавонон, Иттифоқи ташкилотҳои хайриявӣ, ки дар он иттиҳоди аъзоёншон аз руи минтақа амалӣ менамоянд. Иттиҳод дар шакли ассотсиатсия вақте ба амал меояд, ки агар хусусияти бартаридоштаи он як намуди иштирокчиён бошад, масалан, Ассотсиатсияи муҳосибон ва аудиторҳо, Ассотсиатсияи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, Ассотсиатсияи менеҷерон, Ассотсиатсияи ҳуқуқшиносон.

Тибқи қ.3. м.48 Кодекси маданияи ҚТ - муассисон (иштирокдорон)-вобаста ба он ки кадом ҳуқуқҳоро нисбат доштани ҳуқуқ ба моликияти муайян ба гуруҳҳои зерин тақсим мешаванд:

1) шахсони ҳуқуқие, ки иштирокдоронашон нисбати онҳо ҳуқуқи уҳдадорӣ доранд (ширкату ҷамъиятҳои хоҷагӣ ва кооперативҳо);

2) шахсони ҳуқуқие, ки муассисонашон ба молу мулкҳои онҳо ҳуқуқи моликият ё ҳуқуқи дигари ашъи доранд (корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва муассисаҳо);

3) шахсони ҳуқуқие, ки муассисонашон (иштирокдоронашон) нисбати онҳо ҳуқуқи молумулкӣ надоранд, (иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои динӣ, фондҳо ва иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ (ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳо) ва дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонун дигар шахсони ҳуқуқӣ дохил мешаванд).

Дар ҳолати яқум муносибати иштирокчиёнро нисбат ба ташкилот ҳамчун субъекти ҳуқуқ дар назар дошта мешавад, дар ҳолати дуум -

¹²⁴ Борисов А.Н. Комментарий к Федеральному закону от 12.01.1996 № 7-ФЗ «О некоммерческих организациях» (постатейный). – М.: Юстицинформ, 2013. – С. 140.

¹²⁵ Тихомиров М.Ю. Ассоциации и союзы: новое правовое положение, особенности управления, права и обязанности членов. М.: Издательство Тихомирова М. Ю., 2014. – С. 9.

¹²⁶ Постатейный комментарий к Федеральному закону «О некоммерческих организациях» Под ред. А.Н. Борисова. М.: Юстицинформ, 2007. – С.11.

муносибати муассисон нисбат ба моликияти шахси ҳуқуқӣ¹²⁷ мебошад. Кодекси маданияи Тоҷикистон муқаррар мекунад, ки ҳама шахсони ҳуқуқӣ метавонанд танҳо дар шакли ташкилию ҳуқуқии пешбиниамудаи қонун таъсис дода шаванд.

Азбаски фаъолияти ҷамъиятиро субъектҳои амалӣ карда метавонанд, ки мақоми шахси ҳуқуқӣ надоранд, бояд қайд кард, ки мафҳуми «ташкilotи ғайритиҷоратӣ» метавонад дар ду маъно – васеъ ва маҳдуд истифода шавад. Ба маънои васеъ ба ташкilotҳои ғайритиҷоратӣ ҳамаи ташкilotҳо, аз ҷумла субъектҳои коллективӣ дохил мешаванд, ки шахси ҳуқуқӣ набуда, бо мақсадҳои фойданоки иҷтимоӣ таъсис ёфта, вазифаҳои иҷтимоию иқтисодиро иҷро мекунанд ва аз ин рӯ, гарчанде ки дорой ҳуқуқи ўҳдадорихоӣ муайян мебошанд, дар муомилоти маданӣ амал карда наметавонанд. Ба маънои маҳдуди ҳуқуқи-маданӣ ташкilotҳои ғайритиҷоратӣ бояд танҳо он ташкilotҳои фаҳмида шаванд, ки мақоми шахси ҳуқуқӣ гирифтаанд.

Бояд қайд намуд, ки мутобиқи меъёрҳои қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахсони ҳуқуқӣ вобаста ба мақсади таъсис ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ. Тибқи қ. 1 м. 50 Кодекси маданияи ҚТ - ташкilotҳои шахси ҳуқуқӣ буда метавонанд, ки ба даст овардани фойдаро мақсади асосии фаъолияти худ қарор додаанд (ташкilotҳои тиҷоратӣ) ё чунин мақсади ба даст овардани фойдаро надошта, фойдаро байни иштирокдорон тақсим намекунанд (ташкilotҳои ғайритиҷоратӣ).

Шахсони ҳуқуқие, ки ташкilotҳои тиҷоратӣ мебошанд, метавонанд дар шакли ширкату ҷамъиятҳои хоҷагӣ, кооперативҳои тиҷоратӣ ва корхонаҳои воҳиди давлатӣ таъсис дода шаванд. Шахсони ҳуқуқие, ки ташкilotҳои ғайритиҷоратӣ мебошанд, метавонанд дар шакли кооперативҳои ғайритиҷоратӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ё ташкilotҳои динӣ, муассисаҳо, фондҳо, инчунин дар шаклҳои дигари пешбиниамудаи қонун таъсис дода шаванд.

Ҳамин тавр, асоси таснифоти шахсони ҳуқуқӣ ба тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ ин на танҳо ба даст овардани фойда ҳамчун мақсади фаъолият, балки инчунин факти тақсими фойдае, ки дар рафти амалигардонии фаъолияти онҳо ба даст оварда шудааст инҳо мебошад: яъне ташкilotҳои ғайритиҷоратӣ вазифадоранд, ки ин фойдаро танҳо барои иҷрои мақсадҳои иҷтимоӣ ва дигар мақсадҳои фойданоки ҷамъиятӣ истифода баранд.

Адабиёт:

1. Имомов А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри чорум бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе: Офсет Империл, 2017. – 185 с.

¹²⁷ Ниг.: Сумской Д.А. Статус юридических лиц: Учебное пособие для вузов. – М.: Юстицинформ, 2006. – С. 42

2. Авакьян С.А. Конституционное право России. Учебный курс: учеб. пособие: в 2 томах. – М.: Норма: ИНФРА – М., 2014. – 721 с.
3. Правовое регулирование деятельности некоммерческих организаций. Учебное пособие / Под ред. Х.Т. Насирова – Душанбе: Изд-во РТСУ 2005. – С.14.
4. Тафсири илмӣ-оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Зери таҳрири Раиси Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор М.А. Маҳмудов. – Душанбе, 2009. – 655 с.
5. Правовое регулирование деятельности некоммерческих организаций. Учебное пособие/ Под ред. Х.Т. Насирова – Душанбе: Изд-во РТСУ 2005. – С. 15
6. Кодекси маданияи ҶТ аз 24 декабри соли 2022, № 1918 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.07.2023).
7. Иванова С.Г. Особенности правового регулирования деятельности ассоциаций (союзов) / С. Г. Иванова // Вестник МГУУ. – 2014. – № 2. – С. 19-23.
8. Гришаев С.П. Новое в законодательстве об ассоциациях как некоммерческих юридических лицах // СПС КонсультантПлюс. 2013.
9. Тихомиров М.Ю. Комментарий к Федеральному закону «О некоммерческих организациях». М.: Юринформцентр, 2009.
10. Борисов А.Н. Комментарий к Федеральному закону от 12.01.1996 № 7-ФЗ «О некоммерческих организациях» (постатейный). М.: Юстицинформ, 2013.

**ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МУРОФИАИ СУДИИ
КОНСТИТУТСИОНӢ; МАҚОМОТИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ
ДАВЛАТӢ ВА ХУДИДОРАКУНӢ (ИХТИСОС: 12.00.02) –
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ
СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС; МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
ВЛАСТИ И САМОУПРАВЛЕНИЯ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.02)**

**МАҲҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ САНАДҲОИ СУДИ
КОНСТИТУТСИОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Раҳмон Далер Сафарбек,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи ҳуқуқи конститусионӣ ва
маъмури
Тел: (+992)902778565
Email: safarovdaler@mail.ru

Фишурда: Санадҳои Суди конститусионии ҶТ санади меъёрии ҳуқуқӣ мебошанд, зеро тамоми аломатҳои баъри он заруриро соҳибанд, аз ҷумла ҳуҷҷати расмӣ дорои шакли муқарраршуда мебошанд, бо тартиби ба худ хос бо фарогирии талаботи муайян ба мазмуни онҳо қабул мешаванд, ҳислати ҳатмӣ ва қатъӣ доранд. Ҳамзамон дар ин санадҳо хусусияти муқаррарнамоӣ, тағйирдиҳӣ ва қатънамоии меъёрҳои ҳуқуқӣ зоҳир мегарданд. Инчунин, ин санадҳо мақомоти салоҳиятдори давлатӣ, ки ваколатҳои он дар Конститутсия ва қонунгузори кишвар таҳким ёфтааст, қабул менамоянд.

Калидвожаҳо: Санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ, Суди конститусионӣ, ҳуҷҷати расмӣ, шакли муқарраршуда, хусусияти муқаррарнамоӣ, хусусияти тағйирдиҳӣ, хусусияти қатънамоӣ

**ЗНАЧЕНИЕ И ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ АКТОВ
КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Раҳмон Далер Сафарбек,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
доцент кафедры конституционного и
административного права
Тел: (+992)902778565
Email: safarovdaler@mail.ru

Аннотация: Акты Конституционного Суда Республики Таджикистан являются нормативными правовыми актами, поскольку имеют все необходимые для этого признаки, в том числе официальные документы установленной формы, принимаются в определенном порядке с охватом

определенных требований к их содержанию. , они имеют обязательный и окончательный характер. В то же время в этих документах показан характер регулирования, изменения и прекращения действия правовых норм. Также данные документы принимаются компетентными государственными органами, полномочия которых закреплены в Конституции и законодательстве страны.

Ключевые слова: Нормативно-правовой акт, Конституционный Суд, официальный документ, установленная форма, нормативный характер, изменчивый характер, постановительный характер.

MEANING AND MAIN CHARACTERISTICS OF ACTS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Rahmon Daler Safarbek,
Tajik National University, Faculty of
Law, Associate Professor of the
Department of Constitutional and
Administrative Law
Phone: (+992)902778565
Email: safarovdaler@mail.ru

Annotation: Acts of the Constitutional Court of the Republic of Tajikistan are normative legal acts, because they have all the signs necessary for it, including official documents with a prescribed form, they are accepted in a specific order with coverage of certain requirements for their content, they have a binding and definitive character. At the same time, these documents show the nature of regulation, change and termination of legal norms. Also, these documents are adopted by competent state bodies, whose powers are strengthened in the Constitution and legislation of the country.

Keywords: Regulatory-legal act, Constitutional Court, official document, established form, regulatory nature, changeable nature, resolution nature

Дар адабиёти муосир далели ҷавобӣ оид ба ҳуқуқэҷодкунии мақомоти судӣ, аз ҷумла Суди конституционӣ, низоми таҷзияи ҳокимият ба шумор меравад, ки тибқи он мақомоти ягонаи ҳуқуқэҷодкунӣ парламент буда, адолати конституционӣ бошад, барои эҷоди меъёрҳои ҳуқуқӣ пешбинӣ нашудааст¹²⁸.

Бо гуфтаҳои болозикр мо розӣ шуда наметавонем, зеро таҷзияи ҳокимият, ки дар қисми зиёди давлатҳо, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ мебошад, ба нигоҳ доштани тавозун дар муносибати тарафайни ҳокимият, ки тариқи низоми нигоҳдории мувозина ва таҳаммул амалӣ мешавад, нигаронида шудааст. Ба Суди конституционӣ додани ваколат оид ба гузаронидани санчиши мувофиқат доштани санадҳои

¹²⁸Нерсисянц В.С. Суд не законодательствует и не управляет, а применяет право (О правоприменительной природе судебных актов) // Торопин Б.Н., Серверэн Э., Гюнтер К. и др. Судебная практика как источник права: Сборник статей. – М. 1997. – С.34.

меъёрӣ ба Конституция худ яке аз ҷузъҳои асосии низоми нигоҳ доштани мувозинат ва таҳаммул мебошад. Ҳамчунин Суди конституционӣ ҳангоми қабули ин ва ё он санад қоидаи нави амалро мустақим ё ғайримустақим пешниҳод менамояд, ки он, аз ҷумла барои ҳокимияти қонунгузор ва иҷроия хусусияти умумихатмӣ дорад.

Ба ақидаи мо масъалаи санадҳои Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд аз нуқтаи назари ваколатҳои Суди конституционӣ, ки дар Конституция ва Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муайян карда шудаанд, баррасӣ карда шавад.

Аз ин рӯ оид ба ин масъала мавқеи Н.С. Бондар қобили тавачҷӯх мебошад, ки чунин қайд менамояд: «Фаъолияти Суди конституционӣ танҳо бо ҳуқуқатбиқкунӣ маҳдуд набуда, ҳосияти хеле душвор дошта, бештар ба таҷрибаи ҳуқуқии меъёрӣ-муқарраргардида ва ҳуқуқэҷодкунӣ наздик мешавад»¹²⁹.

М.А. Маҳмудзода масъалаи мазкурро дар Тоҷикистон таҳқиқ карда, қайд менамояд, ки Суди конституционӣ қарорҳое қабул мекунад, ки истехсолоти Суди конституциониро хотима мебахшанд ва дар онҳо мавқеъҳои ҳуқуқии барои фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ муҳим, аз ҷумла ҷиҳати бартараф намудани норасоӣҳои раванди ба танзим даровардани ҳуқуқӣ вучуд доранд. Амали қарорҳои Суди конституционӣ тамоми ҳудуди кишварро дар бар мегирад, яъне онҳо дорои сифати меъерият мебошанд ва зеро амали онҳо шумораи бевоситаи одамон қарор мегирад, ки ба таъсири меъерии ҳаматарафаи онҳо ишора менамояд¹³⁰.

Бо назардошти гуфтаҳои боло метавон хулоса намуд, ки баҳси асосӣ оид ба меъерияти санадҳои Суди конституционӣ сари он сурат мегирад, ки оё он (яъне Суди конституционӣ) меъерҳои ҳуқуқро ба вучуд меорад ё мазмуни онҳоро шарҳу эзоҳ медиҳад, яъне он танҳо мақомоти ҳуқуқатбиқкунанда мебошад?

Ҷавоби ин масъаларо мо метавонем дар тадқиқоти асосгузори модели континенталӣ ё қитъавии истехсолоти Суди конституционӣ – Г. Келзен дарёфт намоем. Ба ҳайси яке аз вазифаҳои меъёр Г. Келзен дерогатсияро қайд менамояд, ки он ҳамчун вазифаи махсуси меъёр, аз «...қатъ намудани воқеияти меъери дигар иборат аст»¹³¹. Ин меъёр ба ҷои зарурат, набудани онро (меъерро) муқаррар менамояд. Баъдан вай таъкид мекунад, ки «функсияи бекор кардани қонун дорои ҳамон як хусусияти умумиест, ки функсияи меъери умумии муқарраршуда низ дорад, танҳо аз рӯи маънои

¹²⁹ Бондар Н.С. Конституция России: стабильность и (или?) динамизм//Юридический мир. – 2003. - №12. – С-15.

¹³⁰ Маҳмудзода М.А. Роль и значение решения Конституционного суда Республики Таджикистан в преодолении законодательных проблем и правовой неопределенности/ Правовая политика и демократическое государство (Сборник статей и выступлений). (на тадж. яз). – Душанбе, 2017 – С.25

Маҳмудзода М.А. Нақш ва аҳамияти қарорҳои Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бартараф намудани нуқсонҳои қонунгузорӣ ва номуайянии ҳуқуқӣ/Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ (Маҷмуаи мақолаҳо ва суханронӣҳо). (бо заб.тоҷикӣ). – Душанбе, 2017 – С.25

¹³¹ Кельзен Г. Чистое учение о праве Ганса Кельзена// Вып. 1. – М., 1987. – С.55.

манфӣ фарқ мекунад, ки он ҳам вазифаи қонунгузорӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин сабаб суде, ки ҳуқуқи бекор кардани қонунро дорад, ба мақомоти қонунгузор мубаддал мегардад»¹³².

Чунин мавқеи Г. Келзенро дар давраи муосир қисми зиёди олимони ҳамчун «қонунэҷодкунии манфӣ» ва «қонунгузори манфӣ» шарҳ медиҳанд¹³³. Ба ақидаи Н.В. Витрук «Суди конституционии Федератсияи Россия нақши «қонунгузори манфиро иҷро менамояд, зеро нуқсонҳои қонунгузори бартараф карда, дар фазои ҳуқуқӣ меъёрҳои Конститутсияро барқарор менамояд»¹³⁴. Масъалаи мазкурро А.Н. Верещагин васеътар баррасӣ карда, қайд менамояд, ки «ҳама гуна муассисаи давлатӣ оид ба муайян кардани он, ки низоми ҳуқуқ кадом меъёрро дар бар мегирад ё намегирад, мақомоти меъёрэҷодкунанда ба шумор меравад»¹³⁵.

Мавқеи мазкурро олимони ватанӣ низ ҷонибдорӣ менамоянд. Аз ҷумла К.Н. Холиқов қайд мекунад: «Вақте ки Суди конституционӣ дар натиҷаи тафтиш санади ҳуқуқиро ғайриконституционӣ эълон менамояд, он бо ин амал волоияти Конститутсия ва амали бевоситаи меъёрҳои онро таъмин месозад»¹³⁶. Инчунин вай қайд менамояд, ки «дар ин ҳолатҳо қарори Суди конституционӣ дар ҳақиқат хусусияти расмӣ дошта, нақши ҳуҷҷати ҳатмиро иҷро менамояд ва оқибати он метавонад бекор кардани санади ғайриконституционӣ гардад. Маҳз маҳрумшавӣ аз эътибори қонунӣ бинобар сабаби ғайриконституционӣ эътироф намудани он, боиси пайдо намудани хусусияти муқаррар намудан, тағйир додан ё бекор кардани меъёри ҳуқуқӣ мегардад. Аз ин рӯ бояд қайд намуд, ки хусусияти меъёрӣ, бешубҳа, хоси чунин санадҳои Суди конституционӣ мебошад»¹³⁷.

Дар навбати худ С.Б. Мирзоев ба он ишора менамояд, ки «санадҳои Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти меъёрӣ ва умумихатмӣ доранд, зеро шумораи номуайяни субъектҳои ҳуқуқро дар бар мегиранд ва барои ҳамаи субъектҳои ҳуқуқатбиккунанда ва ҳатто мақомоти ҳуқуқэҷодкунанда ҳатмӣ мебошанд»¹³⁸.

Муаллифони китоби дарсии ватани «Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ишора ба он мекунад, ки дар ҳар парванда Суди конституционӣ танҳо чихати ҳуқуқии масъаларо баррасӣ карда, танҳо ба меъёрҳои ҳуқуқ баҳо медиҳад ва мувофиқати онро ба Конститутсияи ҚТ муайян менамояд. Аз ин сабаб санадҳои Суди конституционӣ қатъӣ буда,

¹³² Кельзен Г. Указ. Соч. – С.55.

¹³³ Авакьян С.А. Конституция России: природа, эволюция, современность. – С.206.; Лазарев Л.В. Правовые позиции Конституционного Суда России. – С.53.; Кучин М.В. Нормотворческая деятельность судебных органов Российской Федерации и судебный прецедент// Право и политика. – 2000.- №5. – С.55.; Клишас А.А. Конституционная юстиция в зарубежных странах. – М., 2004. – С.70.

¹³⁴ Витрук Н.В. Конституционное правосудие: Судебно-конституционное право и процесс. – М.; 2005. – С.118.

¹³⁵ Верещагин А.Н. Судебное правотворчество в России: Сравнительно-правовые аспекты. – М., 2004. – С.105.

¹³⁶ Холиқов К.Н. Суди конституционӣ ва истеҳсолоти суди конституционӣ дар Тоҷикистон. – С.31.

¹³⁷ Холиқов К.Н. Суди конституционӣ ва истеҳсолоти суди конституционӣ дар Тоҷикистон. – С.31.

¹³⁸ Мирзоев С.Б. Ташақкул ва рушди назорат ва санҷиши конституционӣ дар Тоҷикистон: тадқиқоти таърихӣ-ҳуқуқӣ ва умуминазариявӣ. – С.167.

доир ба онҳо шикоят карда намешавад. Ичрои санадҳои Суди конституционии ҚТ аз тарафи ҳамаи мақомоти давлатӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, дигар ташкилотҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, новобаста аз шакли моликият, шахсони мансабдор ва шахрвандон, ки санадҳои судӣ ба онҳо дахл доранд, ҳатмӣ мебошад¹³⁹.

М.А. Маҳмудзода қайд менамояд, ки қарорҳои мақомоти назорати конституционӣ ба асоси рушди давлати ҳуқуқбунёд таъсири хосса дошта, бо доштани қувваи меъёрӣ, ғайриконституционӣ будани меъёрҳои ҳуқуқро муайян менамоянд, ба сохт ва мазмуни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таъсири махсус мерасонанд. Онҳо самти рушди ояндаи қонунгузорро муайян карда, асоси меъёрии қабули қонунҳо мебошанд, яъне дорои хосияти бунёдӣ ё фундаменталианд¹⁴⁰.

Аз таҷрибаи ҷаҳонӣ Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки он ғайримустақим бо қарорҳои худ чандин маротиба қонунгузори амалкунандаро тағйир додааст. Барои мисол дархости шахрванд Саидова Н.А.-ро «Дар бораи муайян намудани қ. 2 м. 363 Кодекси муурофиявии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи номумкин будани шикоят ва эътироз аз таъйиноте (қароре), ки дар рафти муҳокимаи судӣ дар бораи интиҳоб, тағйир додан ё бекор кардани чораҳои пешгирӣ қабул шудааст, ба моддаҳои 5,14,18 ва 19 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» метавон ёдовар шуд. Дар қарори худ Суди конституционӣ муқаррар намуд, ки қисми 2 моддаи 363 Кодекси муурофиявии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба моддаҳои 5,14,18 ва 19 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон номутобиқ мебошад. Ба Ҳукумат ва Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ишора карда шуд, ки қисми 2 моддаи 363 Кодекси зикршуда ба муқаррароти моддаҳои 5,14,18 ва 19 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ карда шавад.¹⁴¹

Бояд қайд намуд, ки Суди конституционӣ бо қарори худ на танҳо қонунҳо, балки санадҳои меъёрии зерқонунро низ тағйир медиҳад. Барои мисол метавон қарори Суди конституциониро аз 26.09.2016 дар бораи дархости директори генералии Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди «Наҷот»-и шаҳри Исфара Исомадинова Н. «Дар хусуси муайян намудани мувофиқати сарҳатҳои чорум, чордахум ва ҳабдуҳуми банди 2.4, банди 4.1, сарҳатҳои яқум, дуҷум ва ҳафтуми банди 4.4-и Оинномаи Корхонаи воҳиди давлатии «Нақлиёти автомобилӣ ва хизматрасонии логистикӣ», ки бо фармоиши Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 феввали соли

¹³⁹ Алимов С.Ю. Диноршоев А.М. Салоҳидинова С.М. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, – 2017. – С-481.

¹⁴⁰ Маҳмудзода М.А. Роль и значение решения Конституционного суда Республики Таджикистан в преодолении законодательных проблем и правовой неопределенности/ Правовая полтика и демократическое государство (Сборник статей и выступлений). (на тадж. яз). – Душанбе, 2017 – С.26. Маҳмудзода М.А. Нақш ва аҳамияти қарорҳои Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баргараф намудани нуқсонҳои қонунгузорӣ ва номуайянии ҳуқуқӣ/Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ (Маҷмуаи мақолаҳо ва суханронӣҳо). (бо заб.тоҷикӣ). – Душанбе, 2017 – С. 25-26

¹⁴¹ Ниг.: Маҷмуаи қарорҳои Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, – 2015. С.– 516.

2013, №32 тасдиқ карда шудааст, ба моддаи 12 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суди конституционӣ бо қарори эътироф намуд, ки «сархатҳои чорум, чордахум ва ҳабдуҳуми банди 2.4, банди 4.1, сархатҳои якум, дуум ва ҳафтуми банди 4.4-и Оинномаи Корхонаи воҳиди давлатии «Нақлиёти автомобилӣ ва хизматрасонии логистикӣ», ки бо фармоиши Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 феввали соли 2013, №32 тасдиқ карда шудааст, ба моддаи 12 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ намебошанд»¹⁴².

Пас аз таҳлили таҷрибаи фаъолияти Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон С.Б. Мирзоев ба хулосае меояд, ки «қарорҳои Суди конституционӣ хусусияти амсоли доранд, зеро онҳо на танҳо барои ҳамаи тарафҳои аз рӯи парвандаи баррасишаванда, балки барои тамоми мақомоти ҳуқуқэҷодкунанда ва ҳуқуқтатбиқкунанда, дигар субъектони ҳуқуқ, инчунин ба санадҳои меъёрӣ ва ҳуқуқии мазмунан монанд хатмӣ мебошанд»¹⁴³.

Дар ин маврид метавон бо М.А. Александрова розӣ шуд, ки чунин ишора кардааст: «Далели эътирофи меъёри ғайриконституционӣ на аз ҷониби Суди конституционӣ, балки аз ҷониби мақомоти дахлдори давлатӣ ё шахси мансабдоре, ки онро қабул кардааст, бекор карда мешавад ва барои эътироф накардани ваколатҳои ҳуқуқэҷодкунии Суди конституционӣ асос шуда наметавонад».¹⁴⁴ Вай ҳамчунин қайд менамояд, ки оид ба масъалаи мазкур «бояд дар асоси далелҳои ҳуқуқӣ амал намуд, бахусус дар мавриди аз ҷониби Суди конституционӣ қабул намудани қарор оид ба номувофиқ будани санади меъёрӣ ё қисми он ба Конституция, ки дар муҳлатҳои дахлдор онро аз аз фазои ҳуқуқии давлат «мебарорад». Новобаста аз расман бекор кардани меъёр, он набояд бар асоси қарори мазкур татбиқ карда шавад»¹⁴⁵.

Бар асоси гуфтаҳои боло, метавон ба хулосае омад, ки асос барои эътироф намудани санадҳои Суди конституционӣ ба ҳайси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ин мебошад, ки онҳо аз нуқтаи назари қувваи қонунӣ аз қонун ва дигар санадҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ мақоми баландтар доранд, зеро охири дар мавриди аз ҷониби Суди конституционӣ ғайриконституционӣ эътироф гардиданашон, метавонанд қувваи қонунии худро гум намоянд. Ин мавқеъро С.Э. Несмеянова ва Т.Я. Хабриева

¹⁴²Қарори Суди конституциониро аз 26.09.2016 дар бораи дархости директори генералии Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди «Наҷот»-и шаҳри Исфара Исомадинова Н. «Дар хусуси муайян намудани мувофиқати сархатҳои чорум, чордахум ва ҳабдуҳуми банди 2.4, банди 4.1, сархатҳои якум, дуум ва ҳафтуми банди 4.4-и Оинномаи Корхонаи воҳиди давлатии «Нақлиёти автомобилӣ ва хизматрасонии логистикӣ», ки бо фармоиши Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 феввали соли 2013, №32 тасдиқ карда шудааст, ба моддаи 12 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон».

¹⁴³Мирзоев С.Б. Ташаккул ва рушди назорат ва санҷиши конституционӣ дар Тоҷикистон: тадқиқоти таърихӣ-ҳуқуқӣ ва умуминазариявӣ. – С.168.

¹⁴⁴Александрова М.А. Решения конституционного суда Российской Федерации как источник российского права. – С.63.

¹⁴⁵Александрова М.А. Решения конституционного суда Российской Федерации как источник российского права. – С.64.

ҷонибдорӣ карда, қарорҳои Суди конституциониро бинобар қувваи қонуниашон ба меъёрҳои конституционӣ баробар медонанд¹⁴⁶.

Ҳангоми омӯхтани масъалаи мазкур таҳлили муқоисавии ба танзим даровардани ин масъала дар давлатҳои хориҷа ҷолиби диққат мебошад. Аз ҷумла, дар як қатор давлатҳои пасошӯравӣ (масалан дар Ҷумҳурии Қазоқистон) мувофиқи банди 1 моддаи 4 Конституцияи ин кишвар, қарорҳои «меъёри» Шӯрои конституционии Ҷумҳурии Қазоқистон ба ҳуқуқи амалкунанда тааллуқ доранд¹⁴⁷. Қарорҳои меъёри Шӯрои конституционии Ҷумҳурии Қазоқистон танҳо ба Конституцияи ин кишвар асос меёбанд ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ наметавонанд ба онҳо (қарорҳо) муҳолифат намоянд¹⁴⁸.

Аз меъёрҳои дар боло ишорашуда метавон ба хулосае омад, ки қарорҳои мақомоти назорати конституционӣ дар як қатор давлатҳо санадҳои меъёри ҳуқуқӣ ба шумор мераванд.

Дигар хусусияти муҳими санадҳои Суди конституционӣ, чунончӣ дар боло қайд гардид, ин ҳатмӣ будани иҷрои онҳо мебошад, ки аз ҷониби қувваи иҷбории давлат кафолат дода мешавад. Оид ба ин масъала М.А. Маҳмудзода ишора ба он мекунад, ки қарорҳои Суди конституционӣ барои ҳамаи субъектҳои ҳуқуқ, аз ҷумла институтҳои ҳокимияти қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ ҳатмӣ мебошанд ва аз рӯи онҳо бояд тамоми мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор амал намоянд¹⁴⁹.

Ин маънои онро дорад, ки барои иҷро накардани санадҳои Суди конституционӣ чораҳои муайяни таъсиргузорӣ ва ҷавобгарӣ пешбинӣ шудааст. Аз ҷумла, дар моддаҳои 60 ва 62 Қонуни конституционии ҚТ «Дар бораи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон»¹⁵⁰ ҷавобгарӣ барои иҷро накардан, ба таври дахлдор иҷро накардан ва ё мамониат намудан ба иҷрои санадҳои Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст.

Дар ҳоли ҳозир дар илми ҳуқуқи конституционӣ, дар баробари мафҳуми «қонунгузори ғайрифаъол (негативӣ)», мафҳуми «қонунгузори мусбӣ»¹⁵¹ васеъ истифода мешавад. Вале олимони гуногун ба мазмуни он асосноккунии мухталифро дохил менамоянд. Ҳамаи нуқтаҳои назар ва

¹⁴⁶ Конституционный судебный процесс: учебник для Вузов/Отв. ред. М.С. Саликов. – М., 2004. – С.173.

¹⁴⁷ Конституция Республики Казахстан. – Алматы, 2002. – С.4.

¹⁴⁸ Закон Республики Казахстан от 24 марта 1998г. №213-1, «О нормативных правовых актах» (по состоянию на 10 января 2011 г.)

¹⁴⁹ Маҳмудзода М.А. Нақш ва аҳамияти қарорҳои Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баргараф намудани нуқсонҳои қонунгузорӣ ва номуайянии ҳуқуқӣ/Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ (Маҷмуаи мақолаҳо ва суханрониҳо). (бо заб.тоҷикӣ). – Душанбе, 2017 – С.26

¹⁵⁰ Статьи 60 и 62 Конституционного закона «О Конституционном суде Республики Таджикистан» от 26 июля 2014 года//Адлия: Центр. банк правовой информации РТ. Версия 6.0/ М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2017. – 1 электрон. Опт. Диск (CD-ROM).

¹⁵¹ Марченко М.Н. Источники права. – С. 401.; Татаринов С.А. Постановления Конституционного Суда РФ в системе источников конституционного права//Государственная власть и права человека. – Томск, 2011. – С. 132.; Лазарев Л.В. Правовые позиции Конституционного Суда России. – С.56.; Овсепян Ж.И. Правовая защита конституций. Судебный конституционный контроль в зарубежных странах. – Ростов н/Дону, 1992. – С.30.; Авакьян С.А. Конституция России: природа, эволюция, современность. 0 С.210.

мавқеъҳоро оид ба ин масъала чамъбаст намуда, метавон чанд тасаввуротро нисбат ба мафҳуми «қонунгузори мусбӣ» тасвият дод.

Аз ҷумла, гурӯҳи якуми олимони зерини мафҳуми мазкур идомаи «қонунэҷодкунии негативии» Суди конституциониро, ки дар ташаккул додани тартиби нави танзими ҳуқуқие, ки то ба ворид намудани тағйирот ба қонун амалӣ мешавад, мефаҳманд.¹⁵² Ба ибораи дигар, дар ҳолати эътироф намудани номувофиқатии ин ва ё он меъёр ба Конституция аз ҷониби Суди конституционӣ меъёри муваққатан таъсис дода мешавад, ки самти ояндаи фаъолияти қонунгузорро дар ин соҳа муайян менамояд¹⁵³.

Гурӯҳи дууми олимони ба мафҳуми «қонунгузори мусбӣ» на танҳо қарорҳоеро ворид менамоянд, ки ба ғайриконституционӣ будани меъёри баррасишаванда ишора мекунад, балки дурустии қонунгузорро тасдиқ менамоянд¹⁵⁴. Бо ин Суди конституционӣ мувофиқат кардани меъёри баррасишавандаи Конституцияро эътироф карда, бо қарори худ бори дигар онро тасдиқ менамояд ва бо ин нақши мақомоти нашркунандаи санади ҳуқуқэҷодкунандаро иҷро мекунад¹⁵⁵.

Гурӯҳи сеюми олимони мафҳуми «қонунгузори мусбӣ»-ро аз нуқтаи назари он баррасӣ менамоянд, ки Суди конституционӣ худ мустақилона меъёри ҳуқуқиро таъсис медиҳад¹⁵⁶. Ин меъёрҳо ба шарҳи Конституция ва муайян намудани мавқеъҳои ҳуқуқии Суди конституционӣ алоқаманд мебошанд. Дар натиҷаи шарҳи Конституция мазмуну моҳияти меъёрҳои он, ки дар оянда барои истифодаи ҳамаи мақомоти давлатӣ ва шахсони хусусӣ ҳатмӣ мебошанд, тавзеҳ дода мешаванд ва бо ин роҳ қоидаи дахлдори рафтор муайян карда мешавад.

Ба ақидаи мо фарқияти аз ҳама аниқтари «қонунгузори ғайрифавол (негативӣ)» аз «қонунгузори мусбӣ» аз ҷониби М.А. Александрова дода шудааст, аз ҷумла, ӯ ба он ишора мекунад, ки «ҳангоми қонунгузории негативӣ» мо дуршавии меъёрҳоро аз ҷузъи ҳуқуқӣ мушоҳида менамоем, ҳангоми «қонунгузории мусбӣ» бошад, – раванди дигар амалӣ мешавад – аз ҷониби Суди конституционӣ меъёрҳои ҳуқуқии вучуддошта бо мазмуни дигар пурра шуда, мундариҷаи онҳо ислоҳ мегардад. Бо қарори Суди конституционӣ ягон меъёр, ягон сатр, ягон ҳарфи Конституция ё дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ расман тағйир намеёбад. Қисман меъёри нав ба вучуд намеояд, вале мазмуну моҳияти он тағйир меёбад»¹⁵⁷.

¹⁵² Василевич Г.А., Остапович И.Ю. Нормативность решений специализированных органов конституционного контроля в Российской Федерации, Республике Беларусь и Республики Казахстан: сравнительно-правовое исследование. – Минск, 2016. – С.14.

¹⁵³ Кажлаев С.А. О норматворчестве Конституционного Суда Российской Федерации// Журнал российского права. – 2004. - №9. – С.29.

¹⁵⁴ Курис Э. О стабильности конституции, источниках конституционного права и мнимом всемогуществе конституционных судов// Сравнительное конституционное обозрение. – 2004. - №3. – С.95.

¹⁵⁵ Там же. – С.95

¹⁵⁶ Татаринов С.А. Постановления Конституционного Суда РФ в системе источников конституционного права. – С.74.

¹⁵⁷ Александрова М.А. Решения конституционного суда Российской Федерации как источник российского права. – С.74.

Фаъолияти Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар доираи «қонунгузори мусбӣ» таҳлил намуда, метавон гуфт, ки он ба нуқтаи назаре, ки онро олимони гурӯҳи дуум пайгирӣ мекунад, мувофиқ аст. Яъне хангоми қабули қарор дар бораи номувофиқ будани ин ё он меъёри Конституция меъёри муваққатӣ таъсис дода мешавад, ки он ин муносибатҳоро то лаҳзаи ворид намудани тағйироти дахлдор аз ҷониби мақомоте, ки санади меъёрии мазкурро қабул менамояд, ба танзим медарорад. Дар сурати эътироф гардидани меъёри бахсӣ қарори мазкур бори дигар дурустии қонунгузоро тасдиқ мекунад.

Дарк намудани Суди конституционии ҚТ ба ҳайси «қонунгузори мусбӣ», ки меъёрҳои шарҳӣ таъсис медиҳад, ғайриимкон мебошад, чунки Суди конституционии ҚТ аз ҳуқуқи тафсир додани Конституция бархӯрдор нест, аз ин рӯ наметавонад чунин меъёрҳоро эҷод намояд.

Бо назардошти мавқеҳои болозикр ва таҷрибаи Суди конституционии ҚТ метавон қайд кард, ки:

Аввало, санадҳои Суди конституционии ҚТ санади меъёрии ҳуқуқӣ мебошанд, зеро тамоми аломатҳои барои он заруриро сохибанд, аз ҷумла ҳуҷҷати расмӣ дорои шакли муқарраршуда мебошанд, бо тартиби ба худ хос бо фарогирии талаботи муайян ба мазмуни онҳо қабул мешаванд, ҳислати ҳатмӣ ва қатъӣ доранд. Ҳамзамон дар ин санадҳо хусусияти муқаррарнамоӣ, тағйирдиҳӣ ва қатъномаии меъёрҳои ҳуқуқӣ зоҳир мегарданд. Инчунин, ин санадҳоро мақомоти салоҳиятдори давлатӣ, ки ваколатҳои он дар Конституция ва қонунгузори кишвар таҳким ёфтааст, қабул менамоянд.

Дуум, санадҳои Суди конституционӣ хусусияти дерогатсионӣ дошта, амалқарди меъёрҳои мавҷударо, ки муҳолифи Конституция мебошанд, бекор менамояд. Ҳамин тавр, хангоми татбиқи ваколати худ тавассути қабули санади дахлдор, Суди конституционии ҚТ ба сифати «қонунгузори ғайрифаъол (негативӣ)» баромад менамояд.

Сеюм, фаъолияти ҳуқуқэҷодкунии Суди конституционӣ ҳамчун шакли махсуси фаъолият дар ошкор намудани норасоиву камбудихо дар қонунгузори амалкунанда ва рафъи саривақтии онҳо тавассути назорати конституционӣ барои пойдории заминаҳои конституционӣ ва қонунии санадҳои меъёрии ҳуқуқии қабулшаванда воситаи фаъол ба шумор меравад.

Чаҳорум, санадҳои Суди конституционӣ аз рӯи эътибори меъёрии ҳуқуқӣ дар баробари меъёрҳои Конституция мавқеи намоёнро ишғол намуда, хангоми қабули онҳо меъёрҳои ин ё он қонун ва ё санади зерқонунро метавон ғайриконституционӣ эътироф намуд.

Панҷум, тавассути санадҳои Суди конституционӣ меъёрҳои муваққатӣ барои муайян намудани қоидаи рафтор (манъ қардан, тағйир додан) эҷод гардида, дар оянда онҳо аз тарафи мақомоти қонунгузор ба танзим дароварда мешаванд.

Ба ғайр аз пешниҳоди назариявӣ, мо пешниҳоди амалӣ низ таҳия намудем, ки чунинанд:

Дар моддаи 89 Конституцияи муқаррароти зерин дарҷ карда шавад:
«Санадҳои Суди конституционӣ қувваи қонунӣ дошта, қатъӣ мебошанд ва қобили иҷрои ҳамаи мақомоти давлатӣ, судҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, шахсони мансабдор ва шахрвандон мебошанд»

Санадҳои Суди конституционӣ ба моддаи 8 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» дохил карда шаванд.

Адабиёт:

1. Авакьян С.А. Конституционное право России. Т.1. – М.: Юристъ, 2005.
2. Авакьян С.А. Конституция России: природа, эволюция, современность. – М., 2000.
3. Александров Н.Г. Понятие источника права// ВИЮН. Ученые труды. 1946. Вып. 8.
4. Александрова М.А. Решение конституционного суда Российской Федерации как источник российского права.
5. Александрова М.А. Решения конституционного суда Российской Федерации как источник российского права. – С.74.
6. Баранов В.М. Формы (источники) права// Общая теория права/Под ред В.К. Бабаев. – Нижний Новгород, 1993.
7. Бондарь Н.С. Акты конституционного правосудия как источники права: их нормативно-доктринальная природа// Национальная государственность и европейские интеграционные процессы. – Минск: Изд. Центр БГУ, 2008.
8. Бондарь Н.С. Конституция России: стабильность и (или?) динамизм//Юридический мир. – 2003. - №12.
9. Бошно С.В. Соотношение понятий источник и форма права //Юрист. - №10. 2001.
10. Василевич Г.А., Остапович И.Ю. Нормативность решений специализированных органов конституционного контроля в Российской Федерации, Республике Беларусь и Республики Казахстан: сравнительно-правовое исследование. – Минск, 2016.
11. Верещагин А.Н. Судебное правотворчество в России: Сравнительно-правовые аспекты. – М., 2004.
12. Витрук Н.В. Конституционное правосудие: Судебно-конституционное право и процесс. – М.; 2005.
13. Гранат Н.Л. Источники права//Юрист. -1998. - №9.
14. Диноршоев А.М., Салоҳидинова С.М. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017.
15. Диноршоев А.М., Салоҳидинова С.М. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017.
16. Диноршоев А.М., Салоҳидинова С.М. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017.
17. Захаров В.В. Решения Конституционного суда РФ в системе источников российского права// Журнал российского права. - №11. – 2006. – С.25.

18. Зорькин В.Д. Современный мир, право и Конституция. – М., 2010.
19. Кажлаев С.А. О норматворчестве Конституционного Суда Российской Федерации// Журнал российского права. – 2004. - №9.
20. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России: учебник. – 3-у изд. пере-раб и доп. – М.: Юристъ, 2003.
21. Комментарий к Федеральному конституционному закону «О Конституционном Суде Российской Федерации»/под ред. Г.А.Гаджиева. – М., 2012. СПС «Гарант» версия «ГарантМаксимум» от 15.08.2013.
22. Конституционное право: учебник/Отв. ред. В.В. Лазарев. – С.88.; Саликов М.С. Источники конституционного права: проблемы структуризации и внутрисистемные противоречия//Проблемы науки конституционного права. – Екатеринбург, 1998.
23. Конституционный закон РТ «О Конституционном суде Республики Таджикистан» от 26.07.2014//Адлия: Централиз.банк правовой информации РТ. Версия 6.0. //М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт.диск. (CD-ROM)
24. Конституционный закон РТ «О Конституционном суде Республики Таджикистан» от 26.07.2014//Адлия: Централиз.банк правовой информации РТ. Версия 6.0. //М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт.диск. (CD-ROM)
25. Кузьменко А.В. Акты высших судебных органов в системе источников трудового права// Известия вузов. Правоведение. – 2012. -№2.
26. Курис Э.О стабильности конституции, источниках конституционного права и мнимом всемогуществе конституционных судов// Сравнительное конституционное обозрение. – 2004. – №3.
27. Лазарев В.В. Лоббирование правотворческих решений// Юридическая техника. – 2004.– №8.
28. Лазарев Л.В. Правовые позиции Конституционного Суда России. – М.: Городец, 2003.
29. Махмудзода М.А. Роль и значение решения Конституционного суда Республики Таджикистан в преодолении законодательных проблем и правовой неопределенности/ Правовая полтика и демократическое государство (Сборник статей и выступлений). (на тадж. яз). – Душанбе, 2017.
30. Махмудзода М.А. Нақш ва аҳамияти қарорҳои Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бартараф намудани нуқсонҳои қонунгузорӣ ва номуайянии ҳуқуқӣ/Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ (Маҷмуаи мақолаҳо ва суханронӣҳо). (бо заб.тоҷикӣ). – Душанбе, 2017.
31. Нерсисянц В.С. Суд не законодательствует и не управляет, а применяет право (О правоприменительной природе судебных актов) // Торопин Б.Н., Серверэн Э., Гюнтер К. и др. Судебная практика как источник права: Сборник статей. – М., 1997.
32. Российская юридическая энциклопедия. – М., 1999.
33. Сильченко И.В. Источники права Республики Беларусь // Правотворчество и технико-юридические проблемы формирования системы российского законодательства в условиях глобализации.

34. Сотиволдиев Р.Ш. Назария давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои макотиби оӣ. – Душанбе, 2009.
35. Татаринов С.А. Постановления Конституционного Суда РФ в системе источников конституционного права. – С.74.
36. Теория государства и права / Под ред. А.С. Пиголкина и Ю.А. Дмитриева. – М., 2008.
37. Теория государства и права / Отв. ред. А.В. Малько. – М., 1997. – С159.
38. Теория государства и права / Под ред. А.С. Пиголкина и Ю.А. Дмитриева. – М., 2008.
39. Холиков К.Н. Суди конституционӣ ва истеҳсолоти конституционӣ дар Тоҷикистон.

ВИЖАГИҲОИ МАФҲУМИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКӢ ҲАМЧУН МАВЗУИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚӢ-МАЪМУРӢ

Қурбонова Маҳбуба Сайвалиевна
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва
молиявӣ
Тел: +992 999-33-18-62
Email:

Фишурда. Дар мақола муаллиф мафҳум ва вижагиҳои фаъолияти бонкиро ҳамчун объекти танзими ҳуқуқӣ-маъмурӣ мавриди пажӯҳиш қарор додааст. Қайд менамояд, ки фаъолияти бонкӣ як намуди махсуси фаъолиятест, ки танҳо дар доираи низоми кредитии (бонкии) кишвар аз ҷониби шахсони ҳуқуқие, ки махсус бо ҳамин мақсад таъсис дода шудаанд ва аз мақомоти ваколатдори давлатӣ – Бонки миллии Тоҷикистон ҳуҷҷати иҷозатдиҳии (иҷозатномадиҳии) дахлдор гирифтаанд, инчунин анҷом додани ин фаъолият аз ҷониби ҳуди Бонки миллии Тоҷикистон мебошад.

Танзими ҳуқуқӣ-маъмурии фаъолияти бонкиро ба ду маъно фаҳмидан мумкин аст. Ба маънои васеъ моҳияти танзими ҳуқуқӣ-маъмурии фаъолияти бонкиро муқаррар намудани қоидаҳои умумии рафтори (фаъолияти) иштирокчиёни муносибатҳои, ки дар соҳаи бонк, мақомоти ҳокимият ва танзими онҳо вобаста ба шароити тағйирёбанда ба вучуд меоянд, ташкил медиҳад. Ба маънои маҳдуд бошад танзими ҳуқуқӣ-маъмурии фаъолияти бонкӣ ин функцияи идоракунии давлатӣ ё шакли фаъолияти идоракунии мебошад, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ бо истифода аз усулҳои дахлдори танзимнамоии маъмурӣ ё иқтисодӣ амалӣ карда мешавад.

Танзими ҳуқуқӣ-маъмурии фаъолияти бонкӣ дорои унсурҳои ба худ хос мебошад, ки онро аз дигар намудҳои танзимнамоии ҳуқуқӣ фарқ мекунонад. Аввалан, ин низоми таъсиррасонии давлат ба соҳаи бонкӣ мебошад. Дуюм, моҳияти он дар нашри санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ин фаъолиятро танзим мекунанд, ифода меёбад. Сеюм, ин ки контрол (назорат) аз болои фаъолияти бонкиро зумрае аз олимони соҳа ҷузъи таркибии танзими ҳуқуқӣ-маъмурии соҳаи мазкур медонанд.

Калидвожаҳо: бонк, фаъолияти бонкӣ, танзими ҳуқуқӣ-маъмурӣ, қонун, Бонки милли, ташкилотҳои қарзӣ, амалиётҳои бонкӣ, низоми бонкӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, мақомоти давлатӣ.

ОСОБЕННОСТИ ПОНЯТИЯ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ПРЕДМЕТ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Курбонова Махбуба Сайвалиевна
Академия государственного
управления при Президенте Республики
Таджикистан, аспирант кафедры
административное и финансовое
право
Тел: +992 999-33-18-62
Email:

Аннотация. В статье автор исследует понятие и особенности банковской деятельности как объекта административно-правового регулирования. Отмечает, что банковская деятельность является особым видом деятельности, осуществляемой только в рамках кредитной (банковской) системы страны юридическими лицами, специально созданными для этой цели и получившими соответствующий разрешительный документ (лицензия) от уполномоченного государственного органа – Национального банка Таджикистана, а также завершение этой деятельности самим Национальным банком Таджикистана.

Административно-правовое регулирование банковской деятельности можно понимать в двух смыслах: широком и узком. В широком смысле суть административно-правового регулирования банковской деятельности заключается в установлении общих правил поведения (деятельности) участников отношений, возникающих в банковской сфере, органах власти и их регулировании в связи с изменяющимися условиями. В узком смысле административно-правовое регулирование банковской деятельности – это функция государственного управления или форма управленческой деятельности, осуществляемая государственными органами с использованием соответствующих методов административного или экономического регулирования.

Административно-правовое регулирование банковской деятельности имеет свои элементы, которые отличают ее от других видов правового регулирования. Во-первых, это система влияния государства на банковскую отрасль. Во-вторых, ее суть выражается в издании нормативных правовых актов, регулирующих эту деятельность. В-третьих, контроль над банковской деятельностью рассматривается некоторыми учеными отрасли как составная часть административно-правового регулирования данной отрасли.

Ключевые слова: банк, банковская деятельность, административно-правовое регулирование, закон, Национальный банк, кредитные организации, банковские операции, банковская система, предпринимательская деятельность, государственные органы.

FEATURES OF THE CONCEPT OF BANKING ACTIVITY AS A SUBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

Qurbanova Mahbuba Saivalievna Academy of public administration under the President of the Republic Tajikistan, graduate student of the department administrative and financial law
Tel: +992 999-33-18-62
Email:

Annotation. In the article, the author explores the concept and features of banking as an object of administrative and legal regulation. Notes that banking activity is a special type of activity carried out only within the credit (banking) system of the country by legal entities specially created for this purpose and who have received the appropriate permit (license) from the authorized government body - the National Bank of Tajikistan, as well as the completion of this activity by the National Bank of Tajikistan itself.

Administrative and legal regulation of banking activities can be understood in two senses: broad and narrow. In a broad sense, the essence of administrative and legal regulation of banking activities is to establish general rules of behavior (activity) of participants in relations arising in the banking sector, government authorities and their regulation in connection with changing conditions. In a narrow sense, administrative and legal regulation of banking activities is a function of public administration or a form of management activity carried out by government bodies using appropriate methods of administrative or economic regulation.

Administrative and legal regulation of banking activities has its own elements that distinguish it from other types of legal regulation. Firstly, this is the system of state influence on the banking industry. Secondly, its essence is expressed in the publication of normative legal acts regulating this activity. Thirdly, control over banking activities is considered by some industry scientists as an integral part of the administrative and legal regulation of this industry.

Key words: bank, banking activity, administrative and legal regulation, law, National Bank, credit organizations, banking operations, banking system, business activity, government agencies.

Бонкҳо асосан атрибути як минтақаи иқтисодӣ ё ягон кишвари алоҳида нестанд, доираи ғаъолияти онҳо на сарҳади чуғрофӣ ва на миллӣ дошта, як ниҳоди сайёравиеанд, ки дорои қудрати бузурги молиявӣ ва сармояи бузурги пулӣ мебошанд.

Чунончи қонунгузор муқаррар менамояд, бонк – ташкилоти қарзие, ки мақсади асосиаш гирифтани ғоида буда, дорои сармояи оинномавии барои он муқарраркардаи Бонки миллии Тоҷикистон ва ҳуқуқи иҷроӣ на

камтар аз се амалиёти зерин: чалби амонат ва пасандозҳо, додани қарз, кушодан ва пешбурди суратҳисобҳои бонкӣ мебошад¹⁵⁸.

Вазъи кунунии шароити муосир ба он мусоидат мекунад, ки фаъолияти бонкӣ дар раванди захиранамой ва тақсими самараноки воситаҳои пулӣ барои таъмини суботи молиявии кишвар нақши ҳалкунандаро касб менамояд.

Дар шароити муосир фаъолияти бонкӣ доираи нисбатан васеи муносибатҳои махсуси ҷамъиятиро фаро мегирад, ки як қисми таркибии онҳо объекти танзими ҳуқуқӣ-маъмурӣ ва ҳифзи маъмурию ҳуқуқӣ мебошанд. Ҳангоми муайян кардани падидаи баррасишаванда ҳамчун объекти танзими меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ ба мафҳуми фаъолияти бонкӣ таваққуф кардан бамаврид аст. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 19 майи соли 2009, № 524 зери мафҳуми фаъолияти бонкӣ ин аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ анҷом додани амалиёти бонки ва аҳдҳое, ки дар Қонуни мазкур пешбинӣ гардидааст, фаҳмида мешавад. Бояд гуфт, ки сарфи назар аз он, ки қонунгузор ва татбиқкунандагони ҳуқуқ мафҳуми «фаъолияти бонкӣ» –ро муддати дуру дароз ва ба таври густурда истифода мебаранд, аммо танзими расмӣ мафҳуми он дар қонунгузорӣ падидаи нав мебошад. Илова бар ин, масъалаи мафҳуми «фаъолияти бонкӣ» дар пажӯҳишҳои илмӣ низ мавзӯи баҳснок аст¹⁵⁹.

Фаъолияти бонкӣ ҷунончи қонун муқаррар менамояд, ин на танҳо иҷрои амалиёти бонкӣ мебошад. Балки ин як падидаи нисбатан мураккабтар аст. Ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти бонкиро меъёрҳои қонунгузори конститутсионӣ, маъмурӣ, молиявӣ, маданӣ, андоз ва гумрук танзим менамоянд.

Ба андешаи Д.Г. Алексеева, фаъолияти бонкӣ ин маҷмӯи фаъолиятҳои фармоишӣ мебошад, ки аз ҷониби бонкҳо ё ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ҳамчун иштирокчиёни низоми ягонаи бонкӣ дар асоси иҷозатнома, инчунин амалиёти бонкӣ ва аҳдҳое, ки барои гирифтани фоида нигаронида шудаанд ва мунтазам амалӣ карда мешаванд, фаҳмида мешавад¹⁶⁰.

Дар ин росто, ба андешаи Р.О. Ручкин фаъолияти бонкиро ҳамчун фаъолияти ташкилоти қарзӣ оид ба анҷом додани хизматрасониҳои бонкӣ ва дигар хизматрасониҳои молиявӣ, ки қонун манъ накардааст ва бо чалб ва ҷойгиркунонии маблағҳои пулӣ, инчунин ҳисоббаробаркуниҳое, ки бо пули нақд алоқаманданд, фаҳмидан лозим аст. Гузашта аз ин, он қайд менамояд, ки дар айни ҳол Бонки Русия ба танзимгари асосӣ ва субъекти

¹⁵⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722 // АМОҶТ с.2011, №6 мод. 435; с.2014, №7,к.2, мод.410; с.2018,№7-8, мод.531; с.2019, №7,мод.474; с.2020,№7-9, мод.627; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 19 майи соли 2009, № 524 // АМОҶТ с. 2009, №5, мод. 331; с.2010 №7, мод.555; с.2011, №12, мод. 846, с. 2013, №11, мод.786; с. 2014, №11, мод.663; с.2018, №7-8, мод.532; с.2019, №6, мод.328; с.2020,№7-9, мод.628.

¹⁵⁹ Мелешин С.Е. Административная ответственность за нарушение законодательства о банках и банковской деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2009. – С. 24-25.

¹⁶⁰ Алексеева Д.Г., Пыхтин С.В., Хоменко Е.Г. Банковское право. – М.: Юристъ, 2013. – С. 24.

назорати фаъолияти соҳибкорӣ дар бозори молиявии Русия табдил ёфтааст¹⁶¹.

Ба назари муаллифи ватанӣ Мирзозода П.З. – фаъолияти бонкӣ гуфта, фаъолияти иқтисодии Бонки миллии Тоҷикистон, бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилоти кредитӣ фаҳмида мешавад, ки бо мақсади ба даст овардани фоида нигаронида шуда, дар шакли мунтазам иҷро намудани амалиёти бонкӣ ва бастанӣ аҳдҳои бонкӣ, инчунин фаъолияти Бонки миллии Тоҷикистон оид ба таъмин намудани амали мунтазами низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад¹⁶².

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти бонкӣ ҳамчун унсури низоми бонкии дилхоҳ кишвар ба таври қатъӣ, аз ҷониби мақомоти давлатӣ аз як тараф ва аз тарафи дигар, аз ҷониби Бонки милли Тоҷикистон танзим карда мешавад. Аз ин рӯ, фаҳмидан муҳим аст, ки танзими ҳуқуқӣ-маъмурии ин соҳа чиро дар бар мегирад.

Ба маънои васеъ моҳияти танзими ҳуқуқӣ-маъмурии фаъолияти бонкиро муқаррар намудани қоидаҳои умумии рафтори (фаъолияти) иштирокчиёни муносибатҳои, ки дар соҳаи бонк, мақомоти ҳокимият ва танзими онҳо вобаста ба шароити тағйирёбанда ба вучуд меоянд, ташкил медиҳад. Дар баробари ин, ҳадафҳои ин танзимномаиро нигоҳ доштани устувории низоми бонкӣ, ҳимояи манфиатҳои амонатгуздорон ва кредиторон, дастгирии вазъи бозор дар бозорҳои бонкӣ ва ғайра дар бар мегирад.

Ба маънои маҳдуд танзими ҳуқуқӣ-маъмурии фаъолияти бонкӣ ин функцияи идоракунии давлатӣ ё шакли фаъолияти идоракунии мебошад, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ бо истифода аз усулҳои дахлдори танзимномаии маъмуриӣ ё иқтисодӣ амалӣ карда мешавад. Робита ва муносибатҳои байни мақомоти давлатӣ (Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати молия ва ғайра) ва ташкилотҳои қарзӣ чун қоида тавассути танзими меъёрии ҳуқуқӣ, ҳамохангсозии давлатии самтҳои стратегии рушди бахши молиявӣ, коркарди стратегияҳо, барномаҳо, тавсияҳо ва ғайра амалӣ карда мешавад. Вале андешаи он, ки танзими ҳуқуқӣ-маъмурии фаъолияти бонкиро набояд бо идоракунии давлатӣ, ки тавассути низоми мақомоти ҳокимияти иҷроия амалӣ карда мешавад, ҳуқуқи мустақиман даҳлат намудан ба фаъолияти ташкилотҳои қарзиро надоранд, (қ. 3 м. 42 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон») муқобил гузошта шавад, ҷой дошта метавонад. Аммо давлат бо қабул ва муқаррар намудани меъёру қоидаҳо, бавосита (косвенно) идоракунии ташкилотҳои қарзиро амалӣ мегардонад. Ин мавқеъро Ю.М. Козлов¹⁶³ низ ҷонибдорӣ намуда, кайд мекунад, ки тафовути идоракунии давлатии фаъолияти бонкӣ ва танзими ҳуқуқӣ-

¹⁶¹ Ручкин Р.О. К вопросу о понятии банковской деятельности и необходимости его законодательного закрепления // Банковское право. – 2015. – № 3. – С. 62.

¹⁶² Мирзоев П.З. Ҳуқуқи бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазоити таълимӣ (Маҷмӯи лексия ва масъалаҳои амалӣ). – Душанбе: «ЭР-граф», 2014. – С. 6.

¹⁶³ Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2009. – С. 204.

маъмурии он асосан шартӣ мебошад. Ба назари мо низ истифодаи истилоҳи «танзим» ба мақсад мувофиқ буда, мантиқан дуруст мебошад. Гарчанде ин маъноӣ тамоман даст кашидан аз назоратро надорад.

Зарурати танзими ҳуқуқии маъмуриӣ ҳамон вақт ба вучуд меояд, ки шахс ухдадорихоӣ маъмурии худро иҷро менамояд ва онҳо бевосита ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии субъектони ҳуқуқии маъмуриӣ нигаронида шудаанд.

Мақсади таъсиррасонии маъмуриӣ аз амалӣ намудани танзим бо истифода аз усулҳои махсус, аз ҷумла дар баҳши бонкӣ иборат мебошад. Дар баробари ин объекти танзими ҳуқуқӣ-маъмуриро муносибатҳои ҳокимият-тобеият, ки дар он тарафҳо дар вазъи нобаробарии ҳуқуқӣ қарор доранд, ташкил медиҳад. Ҳамаи низомии функцияҳои ҳуқуқӣ, хусусиятҳои фаъолияти субъектҳо ва объектҳои танзими ҳуқуқии маъмуриӣ истифодаи усул ва тарзу воситаҳои гуногунро талаб мекунанд.

Маврид ба зикр аст, ки на Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» ва на Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» мафҳумҳои «танзими бонкӣ»-ро дар умум ва махсусан «танзими ҳуқуқӣ-маъмурии бонкӣ»-ро дар алоҳидагӣ муайян накардаанд. Илова бар ин, тавре ки дар боло қайд намудем дар таҳқиқотҳои илмӣ низ муносибати ягонаи истифодаи ин мафҳумҳо ҷой надорад.

Аз ин рӯ, танзими ҳуқуқӣ-маъмурии фаъолияти бонкӣ, аввалан, ин низомии таъсиррасонии давлат ба соҳаи бонкӣ мебошад. Таъсиррасонии ин соҳа аз ҷониби мақомоти давлатӣ бо истифода аз муқаррар намудани низомии қоидаҳои мушаххасе, ки фаъолияти бонкӣ ва амалиёти бонкиро метавонанд маҳдуд кунанд, зоҳир мегардад.

Дуҷум, моҳияти он дар нашри санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ин фаъолиятро танзим мекунанд, ифода меёбад. Аз ин ҷо бар меояд, ки танзими фаъолияти бонкӣ маъноӣ аз ҷониби мақомоти ваколатдор таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошад, ки шароит, сохтор ва тартиби амалисозии фаъолияти бонкиро муайян мекунанд.

Сеюм, ин ки контрол (назорат) аз болои фаъолияти бонкиро зумрае аз олимони соҳа ҷузъи таркибии танзими ҳуқуқӣ-маъмурии соҳаи мазкур медонанд¹⁶⁴.

Аз ин рӯ, дар робита ба омӯзиши моҳияти ҳуқуқии контрол (назорат) аз болои фаъолияти бонкӣ, аксари олимони ба он мувофиқанд, ки он асосан фаъолияти Бонки миллии Тоҷикистон оид ба таъмини риояи талаботи муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби ташкилоти қарзӣ мебошад. Ин равиш ба ҳолати меъёрӣ наздиктар аст, ки ҷудокунии идоракунии ва назорати фаъолияти бонкиро дар сатҳи қонунгузорӣ дар бар мегирад.

Баҳснокии баррасии контрол (назорат) аз болои фаъолияти бонкӣ ҳамчун ҷузъи танзими ҳуқуқӣ-маъмурии ин соҳа дар он аст, ки аз як тараф,

¹⁶⁴ Тедеев А.А. Банковское право в схемах и таблицах с комментариями. – М.: Изд-во ЭКСМО, 2010. – С. 25; Банковское право / под ред. Д.Г. Алексеевой, С.В. Пыхтина. – М.: Издательство Юрайт, 2013. – С. 345.

контрол (назорат) аз болои фаъолияти бонкӣ арзёбии мутобиқати фаъолияти ташкилотҳои қарзиро ба талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқии муқарраршуда дар бар гирад. Аз тарафи дигар, ба вайронкунадагони қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҳои таъсиррасонӣ, аз қабили чораҳои маҷбурсозии маъмурӣ ва ҷазо бо тариқи маъмурӣ ва судӣ татбиқ карда мешавад, ки охирон ҳангоми танзими ҳуқуқӣ-маъмурии фаъолияти бонкӣ истифода намешаванд. Асос барои ба ҷавобгари маъмурӣ кашидани субъект мавҷуд будани ҳуқуқвайронкунӣ ва унсурҳои ҳатмии он мебошад. Агар ҳадди ақал яке аз ин унсурҳо мавҷуд набошад, ин мавҷудияти кирдори ҳуқуқвайронкунии маъмуриро истисно мекунад ва субъект ба ҷавобгари маъмурӣ кашида намешавад¹⁶⁵.

Илова бар ин, масъалаи нақши Бонки милли Тоҷикистон дар пешбурди фаъолияти контролӣ-назоратӣ ва ба ҷавобгари ҳуқуқӣ кашидани ташкилотҳои қарзӣ сазовори таваҷҷӯҳи махсус аст. Бонки милли Тоҷикистон дар як вақт ҳам мақоми танзими ҳуқуқӣ-маъмурии фаъолияти бонкӣ ва ҳам мақоми контролӣ (назорат) аз болои иҷрои он мебошад¹⁶⁶.

Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз ҷумла, дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки милли Тоҷикистон» ва «Дар бораи фаъолияти бонкӣ») мафҳуми «фаъолияти бонкӣ», бояд ҳамон фаъолияти бонкие фаҳмида шавад, ки аз ҷониби субъектҳои идоракунии дар доираи салоҳияти онҳо муқаррар карда мешавад (Президент, Маҷлиси намояндагон, Ҳукумат, Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва бо дастгирии мақомоти ҳокимияти иҷроия (Вазорати молияи Тоҷикистон, Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва як институти махсуси ҳуқуқӣ-оммавӣ (Бонки милли Тоҷикистон) фаъолияти бонкҳо ҳангоми расонидани хизматрасониҳои бонкӣ ва дигар хизматрасониҳои молиявӣ, ки бо ҷалб ва (ё) ҷойгиркунонии маблағҳои пулӣ, инчунин пардохтҳои нақдӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои, ки барои онҳо таъсис дода шудаанд, вобаста аст.

Ба андешаи мо ба мақсад мувофиқ мебошад, агар дар қонунгузории соҳа муқаррар карда шавад, ки танзими ҳуқуқӣ-маъмурии фаъолияти бонкӣ ин бо истифодаи усулу воситаҳои ҳуқуқи маъмурӣ, низоми чораҳои мақсадноки таъсиррасонӣ асос ёфтае мебошад, ки тавассути он Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ваколатдори ҳокимияти иҷроия (Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва Бонки милли Тоҷикистон дар доираи салоҳияти худ амният ва устувории амалисозии фаъолияти бонкӣ, қонунӣ будани амалиёти бонкии аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ анҷомдодашаванда,

¹⁶⁵Наимов Б.Г. Административная ответственность за нарушение разрешительных требований и условий в Республике Таджикистан: правовое регулирование и проблемы его совершенствования // Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Ҷавобгари маъмурӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилот, дурнамо ва роҳҳои ҳал». – Душанбе, 2023. – С. 74-90.

¹⁶⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки милли Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722 // АМОҶТ с.2011, №6 мод. 435; с.2014, №7, қ.2, мод.410; с.2018, №7-8, мод.531; с.2019, №7, мод.474; с.2020, №7-9, мод.627

риояи санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи соҳаро аз ҷониби ташкилотҳои бонкӣ таъмин менамоянд.

Омӯзиши асосҳои ҳуқуқии танзими ҳуқуқӣ-маъмурии фаъолияти бонкӣ муайян кардани мазмуни ҳуди объекти чунин танзимро талаб мекунад. Объекти танзими ҳуқуқӣ-маъмурии фаъолияти бонкӣ муносибатҳои мебошанд, ки дар ҷараёни таъсис, барҳамдиҳӣ, ташкили Бонки миллии Тоҷикистон, бонкҳо, ташкилотҳои қарзӣ ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, филиалҳо ва намояндагиҳои бонкҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин аз ҷониби онҳо ба амал баровардани амалиёти бонкӣ, муомилот бо коғазҳои қиматнок ва дигар намудҳои фаъолият, аз ҷумла баамалбарории танзими бонкӣ, контрол ва назорат ба вучуд меоянд.

Ҳангоми муайян кардани объекти танзими ҳуқуқӣ-маъмурии фаъолияти бонкӣ якҷанд меъёрҳои муайянкунандаро ба назар гирифтани лозим аст. Меъёри асосии муайян кардани объекти танзими ҳуқуқӣ-маъмурии фаъолияти бонкӣ таъмини амнияти муносибатҳои ҷамъияти мебошад, ки ҳангоми амалигардонии фаъолияти бонкӣ (молиявӣ, иқтисодӣ, шахсӣ) ба вучуд меоянд.

Меъёрҳои ҳосилшуда ин қонунигардонии фаъолияти бонкӣ, муқаррар ва танзим намудани кафолатҳои таъмини ҳуқуқҳои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии баррасишаванда, муқаррар намудани вижагиҳои фаъолияти бонкӣ мебошанд.

Категорияи ҳуқуқии фаъолияти бонкӣ бо мафҳуми низоми бонкӣ робитаи ногусастанӣ дорад, аз ин рӯ, вижагиҳои он дар фаҳмиши моҳияти фаъолияти бонкӣ ва муайян кардани он ҳамчун объекти ҳифзи ҳуқуқи маъмурӣ аҳаммияти махсус доранд.

Фаъолияти бонкӣ ин низоми муомилот ва амалиёти доимӣ, ки барои ба даст овардани фоида нигаронида шудааст, яъне фаъолияти бонкӣ – ин фаъолияти соҳибқорӣ ташкилотҳои қарзӣ, инчунин фаъолияти Бонки миллии Тоҷикистон ва муассисаҳои он бо мақсади ба даст овардани фоида мебошад, гарчанде ки гирифтани фоида мақсади асосии Бонки миллии Тоҷикистон намебошад.

Инчунин, ба назар нагирифтани он, ки мазмуни мафҳуми танзими ҳуқуқии фаъолияти бонкӣ бевосита тамоми муносибатҳои ҳуқуқии соҳаи қарзӣ-пулиро дарбар намегирад. Ҳамин тариқ, мафҳуми «фаъолияти бонкӣ» дар адабиётҳои ҳуқуқӣ асосан барои тавсифи хусусиятҳои баамалбарории фаъолияти бонкҳо ҳангоми анҷом додани амалиёти бонкӣ истифода мешавад. Аммо, дар баробари амалиёти бонкӣ, қонунгузории бонкӣ доираи васеи муносибатҳоро, аз ҷумла ташкил ва фаъолияти тамоми низоми бонкиро дар маҷмӯъ ва ҳар як унсури онро дар алоҳидагӣ танзим мекунад.

Сохтори фаъолияти бонкиро маҷмӯи амалиёти бонкӣ, аҳдҳои бонкӣ, инчунин фаъолиятро дар бозори коғазҳои қиматнок ифода кардан мумкин аст.

Самаранокии танзими ҳуқуқии маъмурии фаъолияти бонкӣ танҳо дар назорати гардиши маблағҳои пулӣ маҳдуд нашуда, балки ба принципҳои

зерин асос меёбад: ягонагии низоми бонкӣ; риояи қонунҳои объективии иқтисодӣ дар раванди таъсир; мунтазамнокии амалисозии фаъолияти бонкӣ; таъмини устувории низоми бахши бонкӣ; таҷҳизоти технологияи низоми иттилоотии ташкилотҳои қарзӣ, истифодаи технология ва маҳсулоти пешқадами бонкӣ¹⁶⁷.

Аз натиҷаи омӯзиши раванди пайдоиш ва инкишофи қонунгузорӣ, шаклҳои ташкилию ҳуқуқии фаъолият дар соҳаи фаъолияти бонкӣ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҳифзи маъмурию ҳуқуқии фаъолияти бонкӣ аз чигунагии инкишофи ҳам чамбият ва ҳам давлат дар тамоми давраҳои таърихӣ вобаста буд.

Ҳамин тариқ, фаъолияти бонкӣ як намуди махсуси фаъолиятест, ки танҳо дар доираи низоми кредитии (бонкии) кишвар аз ҷониби шахсони ҳуқуқие, ки махсус бо ҳамин мақсад таъсис дода шудаанд ва аз мақомоти ваколатдори давлатӣ – Бонки миллии Тоҷикистон ҳуҷҷати иҷозатдиҳии (иҷозатномадиҳии) дахлдор гирифтаанд, инчунин анҷом додани ин фаъолият аз ҷониби ҳуди Бонки миллии Тоҷикистон мебошад.

Барои чамъбаст ва натиҷагирии муҳокимарониҳо дар бораи хусусияти ҳуқуқии ниҳоди баррасишаванда, метавон қайд намуд, ки фаъолияти бонкӣ ин фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, ки дар асоси иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистон дар доираи муқаррарнамудаи қонун дар бораи фаъолияти бонкӣ ва Бонки миллии анҷом медиҳанд, фаҳмида мешавад.

Ҳамин тариқ, танзими ҳуқуқии маъмурии фаъолияти бонкӣ ба танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, инчунин субъектҳои идоракунии ин соҳа нигаронида шудааст.

Танзими ҳуқуқии маъмурии фаъолияти бонкӣ характери комплекси дорад. Он фаъолияти бонкиро ҳамчун объекти танзим ва ҳамчун воситаи танзими фаъолияти бонкӣ дар бар мегирад. Дар баробари ин усулҳои танзимнамоии ҳуқуқи маъмури, татбиқи маҷмуи чораҳои маъмури, шакл ва усулҳои муҳимтарин зинаҳои расидан ба ҳадафҳои танзими ҳуқуқӣ-маъмури мебошанд.

Адабиёт

1. Алексеева Д.Г., Пыхтин С.В., Хоменко Е.Г. Банковское право. – М.: Юристъ, 2013. – С. 24.

2. Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2009. – С. 204.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722 // АМОҶТ с.2011, №6 мод. 435; с.2014, №7,қ.2, мод.410; с.2018,№7-8, мод.531; с.2019, №7,мод.474; с.2020,№7-9, мод.627.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 19 майи соли 2009, № 524 // АМОҶТ с. 2009, №5, мод. 331; с.2010 №7, мод.555;

¹⁶⁷ Набиев С.А. Совершенствование административно-правового регулирования банковской деятельности в современной России // Вестник Поволжского института управления. – 2019. – Том 19. – № 2. – С. 64.

с.2011, №12, мод. 846, с. 2013, №11, мод.786; с. 2014, №11, мод.663; с.2018, №7-8, мод.532; с.2019, №6, мод.328; с.2020, №7-9, мод.628.

5. Мелешин С.Е. Административная ответственность за нарушение законодательства о банках и банковской деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2009. – С. 24-25.

6. Мирзоев П.З. Ҳуқуқи бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Васоити таълимӣ (Маҷмӯи лексия ва масъалаҳои амалӣ). – Душанбе: «ЭР-граф», 2014. – С. 6.

7. Набиев С.А. Совершенствование административно-правового регулирования банковской деятельности в современной России // Вестник Поволжского института управления. – 2019. – Том 19. – № 2. – С. 64.

8. Наимов Б.Г. Административная ответственность за нарушение разрешительных требований и условий в Республике Таджикистан: правовое регулирование и проблемы его совершенствования // Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Ҷавобгарии маъмури дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилот, дурнамо ва роҳҳои ҳал». – Душанбе, 2023. – С. 74-90.

9. Ручкин Р.О. К вопросу о понятии банковской деятельности и необходимости его законодательного закрепления // Банковское право. – 2015. – № 3. – С. 62.

10. Тедеев А.А. Банковское право в схемах и таблицах с комментариями. – М.: Изд-во ЭКСМО, 2010. – С. 25; Банковское право / под ред. Д.Г. Алексеевой, С.В. Пыхтина. – М.: Издательство Юрайт, 2013. – С. 345.

**ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ;
ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ (ИХТИСОС: 12.00.03) –
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО;
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.03)**

**ХУСУСИЯТҲОИ МУАЙЯННАМОИИ ҲУҚУҚИ ТАТБИҚШАВАНДА
АЗ ҶОНИБИ АРБИТРАЖҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТИҶОРАТӢ**

Мирзоев Амонулло Мирзодавлатович
Донишгоҳи милли Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ
Тел.: (+992) 98-886-08-88
Email: amonalloh@mail.ru

Фишурда: Дар мақолаи мазкур яке аз масъалаҳои муҳими татбиқи ҳуқуқ ба муносибатҳои шартномавӣ бо унсури хориҷӣ ин татбиқ намудани он аз ҷониби арбитражҳои байналмилалӣ тиҷоратӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Дар арбитражи байналмилалӣ тиҷоратӣ категорияи «ҳуқуқи татбиқшаванда» як қатор тартиботи ҳуқуқиро дар бар мегирад: ҳуқуқи муайянкунандаи қобилияти амалкунии тарафҳои созишномаи арбитражӣ; ҳуқуқи муайянкунандаи бозътибории созишномаи арбитражӣ; ҳуқуқи муайянкунандаи мурофияи арбитражӣ, ҳуқуқи моддии татбиқшаванда.

Дар ин радиф, мушкилоти муқаррарнамоии ҳуқуқи моддии татбиқшаванда аз ҷониби арбитражҳои байналмилалӣ тиҷоратӣ нисбатан мураккабтар аст. Чи тавре ки маълум аст, арбитражи байналмилалӣ тиҷоратӣ дар фарқият аз судҳои давлатӣ ҳангоми муқаррарнамоии ҳуқуқи моддии татбиқшаванда бо меъёрҳои коллизии ҳуқуқи кишвари худ алоқаманд намебошад.

Аз ин рӯ, арбитражи байналмилалӣ тиҷоратӣ бояд робитаи муносибати ҳуқуқиеро, ки дар он байни тарафҳо ихтилоф сар задааст бо низоми ҳуқуқи кишварҳои гуногун назарсанҷӣ кунад ва дар натиҷа баҳри муайян намудани ҳуқуқи татбиқшаванда критерияҳои дахлдорро муқаррар кунад.

Калидвожаҳо: Арбитражи байналмилалӣ тиҷоратӣ, усулҳои танзимнамоии моддӣ-ҳуқуқӣ ва коллизии ҳуқуқӣ, муқаррарнамоии ҳуқуқи моддии татбиқшаванда, созишномаи тарафҳо.

ОСОБЕННОСТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРИМЕНИМОГО ПРАВА МЕЖДУНАРОДНЫМИ КОММЕРЧЕСКИМИ АРБИТРАЖАМИ

Мирзоев Амонулло Мирзодавлатович,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
доцент кафедры международного права
Тел.: (+992) 98-886-08-88
Email: amonalloh@mail.ru

Аннотация: В данной статье рассматривается один из важных вопросов применения права к договорным отношениям с иностранным элементом, и его применения международными коммерческими арбитражами.

В международном коммерческом арбитраже категория «применимое право» включает ряд юридических процедур: право, определяющее дееспособность сторон арбитражного соглашения; право определения действительности арбитражного соглашения; определяющее право арбитражного разбирательства, применимое материальное право.

В связи с этим относительно более сложной является проблема установления материального права, применимое международными коммерческими арбитражами. Как известно, международный коммерческий арбитраж, в отличие от государственных судов, не связан с коллизионными нормами страны суда при определении применимого материального права.

Поэтому международный коммерческий арбитраж должен изучить взаимосвязь правоотношений, в которых возникает спор между сторонами и правовой системой разных стран, и в следствие, установить соответствующие критерии определения применимого права.

Ключевые слова: международный коммерческий арбитраж, методы материально-правового и коллизионно-правового регулирования, определение применимого материального права, соглашение сторон.

FEATURES OF DETERMINING OF APPLICABLE LAW IN INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATIONS

Mirzoev Amonullo Mirzodavlatovich,
Tajik National University, Faculty of law,
docent of the Department of International
Law
Tel.: (+992) 98-886-08-88
Email: amonalloh@mail.ru.

Annotation: This article discusses one of the important issues of applying the law to contractual relations with foreign element, its application by international commercial arbitration.

In international commercial arbitration, the category «applicable law» includes a number of legal procedures: the law determining the legal capacity of the parties to the arbitration agreement; the law to determine the validity of the arbitration agreement; determining the law of the arbitration, the applicable substantive law.

In this regard, the problem of establishing the substantive law applicable in international commercial arbitrations is relatively more complex. As is known, international commercial arbitration, unlike state courts, is not associated with the conflict of law rules of the forum country when determining the applicable substantive law.

Therefore, international commercial arbitration must study the relationship of legal relations in which a dispute arose between the parties and the legal systems of different countries, and as a result, establish appropriate criteria for determining the applicable law.

Key words: international commercial arbitration, methods of substantive and conflict of laws regulation, determination of applicable substantive law, agreement of the parties.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар арбитражҳои байналмилалалии тичоратӣ ин муқарраркунии ҳуқуқи татбиқшаванда ба муносибатҳои шартномавӣ бо унсури хориҷӣ мебошад.

Категорияи «ҳуқуқи татбиқшаванда» дар арбитражҳои байналмилалалии тичоратӣ дарбаргирандаи як қатор масоил ба монанди: ҳуқуқи муайянкунандаи қобилияти амалкунии тарафҳои созишномаи арбитражӣ; ҳуқуқи муайянкунандаи бозътибории созишномаи арбитражӣ; ҳуқуқи муайянкунандаи мурофияи арбитражӣ, ҳуқуқи моддии татбиқшаванда ва амсоли инҳо мебошад.

Бояд зикр намуд, ки арбитражи байналмилалалии тичоратӣ дар фарқият аз судҳои давлатӣ ҳангоми муқаррарнамоии ҳуқуқи моддии татбиқшаванда бо меъёрҳои коллизии ҳуқуқи кишвари суд алоқаманд намебошад. Бинобар ин арбитраж бояд робитаи муносибати ҳуқуқиеро, ки дар он байни тарафҳо ихтилоф сар задааст бо низоми ҳуқуқи кишварҳои гуногун назарсанҷӣ кунад ва дар натиҷа баҳри муайян намудани ҳуқуқи татбиқшаванда критерияҳои дахлдорро муқаррар кунад.

Чунин критерияҳо низ рӯз аз рӯз афзун мегарданд, ки метавонанд меъёрҳои коллизии зеринро дар бар гиранд:

-ҳуқуқи маҳалли бурдани истехсолоти арбитражӣ;

-ҳуқуқи миллии арбитраж;

-ҳуқуқи маҳалле, ки дар он қарори арбитражӣ ба иҷро расонида мешавад;

-ҳуқуқи кишварҳое, ки бо муносибати мазкур робита доранд¹⁶⁸.

Муддатҳои зиёде ҳуқуқи шуравӣ, амрикоӣ ва фаронсавӣ ва қонунгузориҳои як қатор кишварҳои дигар муайян намудани ҳуқуқи моддии татбиқшавандаро бо меъёрҳои коллизии кишваре, ки дар он ҷо шартнома баста шудааст (*lex loci contractus*) алоқаманд медонистанд.

Комиссияи арбитражи савдои хориҷии назди Палатаи савдои умумииттифоқӣ, ки соли 1932 таъсис ёфта буд, ҳангоми зарурат дар аксари парвандаҳо *lex loci contractus*-ро истифода мебард.

Бояд қайд кард, ки истифодабарии критерии мазкур аз ҷониби арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ намунаи татбиқи критерияҳои «қатъӣ» мебошад.

Дар солҳои 1930 назарияи локализатсияи (маҳаллиқонунии) шартнома, ки аз ҷониби ҳуқуқшиноси фаронсавӣ А. Батиффол коркард гардида буд, умимизътирофшуда гардид. Ӯ пешниҳод намуд, ки аз критерияҳои «қатъӣ»-и локализатсияи шартнома бояд даст кашид ва барои муайян намудани ҳуқуқи моддии татбиқшаванда тамоми маҷмӯи ҳолатҳои парвандаи мушаххасро истифода бурд. А. Батиффол аломатҳои локализатсияи шартномаро ҷудо намуд ва онҳоро дар як раддабандии муайян аз рӯи дараҷаи муҳимият ҷойгир намуд: аломатҳои берунӣ, ки дар ифодаи ирода аз ҷониби тарафҳо ифода ёфтааст; аломатҳои дохилӣ (мазмуни созишномаи арбитражӣ, робита бо аҳдҳои дигар); аломатҳои дигар (маҳалли асосии иҷрои шартнома, миллият ва домитсилии тарафҳо, асъори пардохт, забони шартнома)¹⁶⁹.

Дар нимаи дуюми асри XX тамоюли паҳншавии принсипҳои коллизии чандири муайяннамоии ҳуқуқи татбиқшаванда ба назар мерасад. Агар Маҷмуаи якуми қоидаҳои ИМА оид ба муҳолифат (конфликт)-и қонунҳо аз соли 1934 муқаррар менамуд, ки ҳангоми интиҳоби ҳуқуқ судро зарур аст принсипи *lex loci contractus*-ро истифода барад, пас Маҷмуаи дуюми қоидаҳои ИМА оид ба муҳолифат (конфликт)-и қонунҳо аз соли 1971 истилоҳи «маркази масофат (тӯл)» - ро истифода бурд, яъне омили робитаи зичи чунин марказро бо муносибати баҳсӣ ба инобат гирифт.

¹⁶⁸ Lando O. The law applicable to the merits of the dispute / Contemporary Problems. Ed. Julian D.M. 1987, at.101; Croff C. The Applicable law in an international commercial arbitration: Is it still a conflict of laws problem? // 16 International Law. 613, 630 (1982); Danilowicz V. The choice of applicable law in international arbitration // 9 Hastings Int'l & Comp. L.Rev. 235, 268 (1985-86).

¹⁶⁹ Batiffol H. Les Conflicts de Lois en matière de contracts. Paris. 1938. P.156.

Қонунгузори ватанӣ низ тамоюли дасткашӣ аз пайвандҳои коллизии «устувор»-ро қабул намуда, як қатор принципҳоеро, ки татбиқи ҳуқуқи бо муносибати тарафҳо алоқамандро инъикос менамоянд, мустаҳкам намудааст (м. 1333-1334 Кодекси маданияи ҚТ).

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи арбитражи байналмилалии тиҷоратӣ» аз 18 марти соли 2015 тартиби муқаррар намудани ҳуқуқи ба моҳияти баҳс татбиқшавандаро ба тариқи зайл мустаҳкам намудааст:

Аввалан, арбитраж баҳсро мувофиқи меъёрҳои баррасӣ менамояд, ки тарафҳо ба сифати ҳуқуқи татбиқшаванда нисбати моҳияти баҳс интиҳоб намудаанд. Ҳама гуна нишондод ба ҳуқуқ ё низоми ҳуқуқи ягон давлат бояд на ҳавола ба меъёрҳои коллизии он, балки бевосита ҳамчун ҳавола ба ҳуқуқи моддии ҳамон давлат маънидод карда шавад.

Сониян, ҳангоми набудани ягон нишондоди тарафҳо арбитраж ҳуқуқеро татбиқ менамояд, ки мутобиқи меъёрҳои коллизии муайян шудааст ва онро татбиқшаванда меҳисобад. Солисан, дар ҳамаи ҳолатҳо арбитраж мутобиқи шартҳои шартнома ва бо назардошти одатҳои тиҷоратие, ки нисбати ҳамин аҳд татбиқ мешаванд, ҳалнома қабул менамояд (моддаи 43).

Як қатор кишварҳо баръакс алоқамандии коллизии «устувор»-ро дар қонунгузори худ нигоҳ доштаанд. Татбиқи *lex loci solutionis* барои муайян намудани ҳуқуқи моддии татбиқшаванда дар м. 24 Қонуни Туркия оид ба ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ва мурофиаи байналмилалии граждани аз соли 1982, м. 2095 КГ Перу пешбинӣ гардидааст. Татбиқи *lex loci contractus* дар қонунгузори Португалия (м. 42 КГ), Япония (м. 7 Қонун дар бораи татбиқи қонунҳо аз соли 1898), Аморти муттаҳиди Араб (м. 19 Қонун дар бораи аҳдҳои граждани аз соли 1985) мустаҳкам карда шудааст.

Пайванди коллизии мазкур ҳамчунин дар як қатор шартномаҳои байналмилалӣ бо иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ карда шудааст: мувофиқи б. «е» м. 11 Созишнома оид ба тартиби ҳалли баҳсҳо марбут ба амалигардонии фаъолияти хоҷагидорӣ аз соли 1992 ва м. 41 Конвенсия оид ба ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ аз рӯи парвандаҳои граждани, оилавӣ ва ҷиноятӣ аз соли 1993 ҳуқуқ ва уҳдадорҳои тарафҳо тибқи аҳд бо қонунгузори маҳалли ба имзо расонидани он муайян карда мешавад, агар бо созишномаи тарафҳо тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад.

Татбиқи пайвандҳои коллизии чандир ҳангоми муайяннамоии ҳуқуқи моддии татбиқшаванда дар он ҳолатҳои ҷой дорад, ки тарафҳо онро

интихоб накарда бошанд. Дар ҳолати мазкур интихоби ҳуқуқи моддии татбиқшаванда аз ҷониби ҳуди арбитраҷро сурат мегирад.

Қайд кардан зарур аст, ки бо ташаккулёбии равиши «либералӣ (озод)» дар доираи доктринаи фаронсавии ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ (П. Лялив, Д. Полссон, Ф. Фушар) мавқеи равиши «анъанавӣ», ки муайяннамоии ҳуқуқи моддии татбиқшавандаро аз ҷониби арбитраҷи байналмилалии тиҷоратӣ тибқи меъёрҳои коллизии *lex loci arbitri* алоқаманд менамуд, заиф намуд.

Ҷонибдорони равиши «либералӣ» ба татбиқи ҳуқуқи моддии татбиқшаванда пешниҳод намуданд, ки арбитраҷро аз уҳдадории пайравӣ кардан аз меъёрҳои коллизии *lex loci arbitri* озод намоянд ва барои ҷустуҷӯи ҳуқуқи моддии дахлдор ҳолатҳои дигари муносибати баҳснокро татбиқ намояд. Ба сифати мисол метавонад парвандаи Saphire баромад намояд, ки аз ҷониби яккаарбитр дар асоси Регламенти арбитраҷи Палатаи байналмилалии савдоӣ баррасӣ карда шудааст. Ҳангоми муайян намудани ҳуқуқи моддии татбиқшаванда арбитраҷ қайд намуд, ки ӯ бо созишномаи тарафҳо ваколатдор гардидааст, аз ин рӯ бо меъёрҳои коллизии маҳалли баррасии баҳс алоқаманд намебошад ва бояд аломатҳои «пӯшида»-и интихоби ҳуқуқро аз қасду нияти тарафҳо ҷустуҷӯ кунад, инчунин дигар ҳолатҳоро барои муайян намудани ҳуқуқи моддии татбиқшаванда истифода барад¹⁷⁰.

Тамояли мазкури муайяннамоии ҳуқуқи моддии татбиқшаванда дар Конвенсияи аврупоӣ аз соли 1961 оид ба арбитраҷи савдоии берунӣ мустаҳкам карда шуда буд. Мувофиқи м. VII Конвенсияи мазкур тарафҳо метавонанд бо салоҳдиди худ ҳуқуқи аз ҷониби арбитраҷро ҳангоми моҳиятан баррасӣ намудани баҳсҳои татбиқшавандаро муқаррар кунанд, агар нишондоди тарафҳо оид ба ҳуқуқи моддии татбиқшаванда мавҷуд набошад, арбитраҷро қонунро тибқи меъёрҳои коллизии татбиқ менамоянд, ки арбитраҷро дар ҳолати мазкур татбиқшаванда меҳисобанд.

Равиши мазкур дар соли 1975 аз ҷониби Регламенти арбитраҷии Палатаи байналмилалии савдоӣ (м. 13) ва дар соли 1976 аз ҷониби Регламенти ЮНСИТРАЛ (м. 33) қабул карда шуд.

Дар нимаи дувуми асри XX муайяннамоии ҳуқуқи моддии татбиқшаванда аз ҷониби ҳуди арбитраҷро тибқи меъёри коллизии, ки татбиқшаванда доништа мешаванд, умумиэътирофшуда гардид. Дар баробари ин, бо назардошти мураккаб будани муносибати баҳснок ва иштироки шахсони мутааллиқ ба миллатҳои гуногун дар он метавонанд меъёрҳои коллизии тамоми тартиботҳои ҳуқуқии «чалбгардида» татбиқ

¹⁷⁰ Blessing M. Choice of Substantive law in International arbitration // Journal of International Arbitration. 1998. P.41.

карда шаванд. Ҳамчунин усули интихоби «бевосита»-и ҳуқуқи моддии татбиқшаванда, ки дар мавриди он арбитраҳо ҳуқуқи моддиро бе мурочиат намудан ба ин ё он меъёрҳои коллизсионӣ муайян менамоянд, васеъ паҳн гардид. Ба тамоюли мазкур ҳанӯз дар соли 1976 П. Лялив тавачҷуҳ зоҳир намуда, усулҳои зерини муайяннамоии ҳуқуқи вочибӣ татбиқро ҷудо намудааст:

- татбиқи меъёрҳои коллизсионии тартиботҳои ҳуқуқии ба баҳс «ҷалбгардида» (усули кумулятивӣ);
- татбиқи принципҳои умумии ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ;
- усули «бевосита»-и интихоби ҳуқуқи моддии татбиқшаванда.¹⁷¹

Равиши мазкур эътирофи васеъ ва густурдаро касб намуд ва дар Қонуни намунавии ЮНСИТРАЛ оид ба арбитражи байналмилалии тиҷоратӣ аз соли 1985 (м. 28), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи арбитражи байналмилалии тиҷоратӣ» аз соли 2015 (м.26), Регламенти арбитражи ЮНСИТРАЛ аз соли 1976 (м. 22), Регламенти Суди байналмилалии арбитражи тиҷоратӣ дар назди Палатаи саноат ва савдои Федератсияи Россия аз соли 2005, Регламенти арбитражи байналмилалии Милана (м. 41) ва ғ. инъикоси худро ёфт.

Дар робита бо ин бояд қайд намуд, ки арбитраҳо метавонанд ҳолатҳои гуногуни корро барои муайян намудани меъёри коллизсионии татбиқшаванда ба назар гиранд. Чунин имконият ба арбитраҳо озодии васеъро фароҳам овардааст.

Арбитраҳо метавонанд меъёрҳои коллизсионие, ки дар маҳалли гузаронидани истеҳсолоти арбитражӣ амал менамоянд, татбиқ намоянд. Ҳамчунин арбитраҳо метавонанд ҳуқуқи татбиқшавандаро аз рӯи аломатҳои зерин интихоб намоянд: маҳалли ба имзо расонидан ва иҷрои шартнома, асҳори пардохт, забони шартнома, миллияти тарафҳо, конструкцияҳои ҳуқуқии барои низоми ҳуқуқии муайян хусусиятнок, ки дар шартнома истифода шудаанд. Ҳолатҳои мазкур бояд ҳамчун аломати робитаи нисбатан зичи муносибати тарафҳо бо низоми муайяни миллӣ-ҳуқуқӣ баррасӣ карда шавад.

Конвенсияи Рим аз соли 1980 ба сифати эҳтимолияти генералӣ критерияи робитаи нисбатан зичи шартномаро бо кишваре, ки дар он ҷо тарафе, ки иҷрои хусусиятнокро барои шартномаи навъи мазкур амалӣ менамояд, дар лаҳзаи бастанӣ шартнома маҳалли муқаррарии зист дорад ё дар он маркази маъмурии ташкилот ҷойгир аст, мустаҳкам намудааст.

Ба ғайр аз ин Конвенсияи Рим равиши бо ном «чандир»-ро мустаҳкам намудааст, ки маънояш дар он ифода меёбад, ки агар аз ҳолати кор дар маҷмуъ чунин бар ояд, ки шартнома робитаи нисбатан зич бо

¹⁷¹ Revue de l'Arbitrage. 1976. P. 155.

кишвари дигар нисбат ба оне, ки муайян гардидааст, дорад, пас қоидаҳои дар боло зикршуда татбиқ карда намешаванд (б. 5 м. 2 Конвенсияи Рим аз соли 1980).

Пас аз соли 1980 қадамҳои устувор ҷиҳати нисбатан дақиқ муайян намудани критерияҳои робитаи устувор гузошта шуданд, аз ҷумла чунин аломатҳо истифода бурда шуданд, ба мисли хусусияти муносибатҳои қорӣ байни тарафҳо (м.8 Конвенсияи Гаага оид ба ҳуқуқи татбиқшаванда ба шартномаҳои хариду фурӯши байналмилалии молҳо аз соли 1986); ҳолатҳое, ки ба тарафҳо маълуманд, ё аз ҷониби онҳо дар ин ё он лаҳза то бастании шартнома ё ҳангоми бастании он дар назар дошта шудаанд (м. 3 Конвенсияи УНИДРУА оид ба лизинги байналмилалии молиявӣ аз соли 1988, м.2 Конвенсияи УНИДРУА оид ба факторинги байналмилалӣ аз соли 1988); дилхоҳ унсурҳои субъективӣ ва объективӣ шартнома, инчунин принсипҳои умумии ҳуқуқи байналмилалии тиҷоратӣ, ки аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ эътироф карда мешаванд (м. 9 Конвенсияи байниамрикоӣ оид ба ҳуқуқи татбиқшаванда ба контрактҳои байналмилалӣ аз соли 1994).

Регламенти № 593/2008-и Парлумон ва Шӯрои Аврупо аз 17 июни соли 2008 оид ба ҳуқуқи ба уҳдадорихои шартномавӣ татбиқшаванда (Рим I), ки Конвенсияи соли 1980 дар бораи ҳуқуқи ба уҳдадорихои шартномавӣ татбиқшавандаро иваз намуд, соҳаи татбиқи меъёрҳои коллизии ягонро дар баҳши ҳуқуқи шартномавӣ васеъ намуд. Ҳамчун санади меъёрии Иттиҳоди Аврупо, ки дар шакли регламент қабул карда шудааст, Регламент аз 17 декабри соли 2009 қувваи ҳатмӣ ва амали бевоситаро дар кишварҳои аъзои ИА касб намуд.

Мувофиқи б. 3 м. 4 Регламенти Парлумон ва Шӯрои Аврупо аз 17 июни соли 2008 оид ба ҳуқуқи татбиқшаванда ба уҳдадорихои шартномавӣ агар аз тамоми ҳолатҳои қор чунин бар ояд, ки шартнома робитаи нисбатан зичтар бо кишвари дигар дорад, назар ба ҳуқуқи кишваре ки муайян карда шудааст, пас ҳуқуқи ин кишвар татбиқ карда мешавад.

Принсипи робитаи нисбатан зич ба тариқи устувор ба низоми ҳуқуқии аксари кишварҳои мутараққӣ ворид шудааст. Меъёрҳо дар бораи татбиқи ҳуқуқи кишваре, ки бо он шартнома нисбатан робитаи зич дорад, дар ҳуқуқи Хитой (м. 145 Муқаррароти умумии Кодекси граждании ҚХХ аз соли 1986, м. 126 Қонуни Хитой дар бораи шартномаҳо аз соли 1999), м. 834 КГ Италия аз соли 1994, м. 1051 Қонуни арбитражии ҚФО аз соли 1998 мустаҳкам шудааст.

Мувофиқи м. 187 Қонуни Швейтсария дар бораи ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ҳангоми мавҷуд набудани интиҳоби ҳуқуқи моддии

татбиқшаванда арбитраж бахсро мувофиқи меъёрҳои ҳуқуқе, ки бо он бахс нисбатан зич алоқаманд аст, баррасӣ менамояд.

Арбитражи байналмилалии тиҷоратӣ метавонад ба ҳайси критерияи робитаи нисбатан зичи муносибати бахснок бо тартиботи муайяни ҳуқуқӣ чунин ҳолатҳоро ба мисли маҳалли содир кардани аҳд, маҳалли иҷрои шартнома, ҳаволаи тарафҳо дар ҳуҷҷатҳои мувофиавӣ ё дар аризаҳои шифоҳӣ ба ҳуқуқи моддии миллӣ, маҳалли муассисаи тараф ба инобат гирад.

Дар парвандаи Арбитражи байналмилалии тиҷоратии Москва № 278 /1998 (қарор аз 08.04.1999) аз рӯи бахс байни ширкатҳои хитой ва россиягӣ арбитраж ҳуқуқи Россияро татбиқ намуд, интиҳоби худро бо он асоснок намуд, ки шартнома дар қаламрави Федератсияи Россия баста шудааст, ба ғайр аз ин иҷрои шартнома нисбатан зичтар бо намоёндагии даъвогар, ки дар қаламрави Федератсияи Россия қарор дошт, алоқаманд буд¹⁷².

Аммо бояд иқдор шуд, ки дар ҳаракатҳои мувофиавии мазкури тарафҳо аломатҳои мавҷуд будани созишнома оид ба интиҳоби ҳуқуқи моддии татбиқшаванда дида намешавад, зеро аризаи тарафҳо дар чараёни мувофиаи арбитражӣ далели бастании аҳд дар шакли хаттӣ намебошад ва созишномаи граждани-ҳуқуқӣ чунин аломатро ба мисли ягонагии изҳори ирода надорад.¹⁷³ Оид ба робитаи нибатан зич метавонад инчунин рафтори тарафҳо то ба вучуд омадани бахс ва дар чараёни иҷрои шартнома шаҳодат диҳад.

Муайян намудани ҳуқуқи моддии татбиқшаванда аз ҷониби арбитражи байналмилалии тиҷоратӣ мумкин аст бо салоҳдиди арбитраж бевосита бе мувоҷиат намудан ба ин ё он меъёрҳои коллизсионӣ сурат гирад. Дар ин маврид истифодаи усули «бевосита» ҷой дорад.

Усули интиҳоби «бевосита»-и ҳуқуқи моддии татбиқшаванда дар м. 1496 КГМ Фаронса (таҳрири соли 1981) мустаҳкам гардидааст: ҳангоми мавҷуд набудани интиҳоби ҳуқуқ аз ҷониби тарафҳо арбитраж бахсро мувофиқи меъёрҳои ҳуқуқие, ки муносиб мехисобад, ҳал менамояд, инчунин дар қонунгузории Алҷазоир (м. 458 КГМ аз соли 1993), Дания (м. 1054 Қонун дар бораи арбитраж), Испания (м. 62 Қонун дар бораи арбитраж аз соли 1988) ва як қатор кишварҳои дигар мустаҳкам карда шудааст.

Татбиқи усули «бевосита»-и муайяннамоии ҳуқуқи татбиқшаванда дар маҷмуи қарорҳои, ки Суди байналмилалии арбитражи назди Палатаи

¹⁷² Практика МКАС при ТПП РФ за 1999-2000 гг. / Сост. М.Г. Розенберг. М., 2002. С. 73-75.

¹⁷³ Николкин С.В. Арбитражные соглашения и компетенция международного коммерческого арбитража: некоторые проблемы теории и практики: Автореферат дис. ...канд. юрид. наук. М., 2007. С.141.

байналмилалии савдой мушоҳида карда мешавад. Масалан, дар парвандаи Палатаи байналмилалии савдой № 4710 арбитрҳо усули «бевосита»-и интихоби ҳуқуқи моддии татбиқшавандаро татбиқ намуда, оид ба рад кардани дилхоҳ меъёрҳои коллизсионӣ дар бастагӣ бо он, ки тибқи салоҳиди худ ҳуқуқи воҷиби татбиқ муайян карда шавад, изҳорот доданд.

Мувофиқи м. 42 Конвенсияи соли 1965 оид ба тартиби баррасии баҳсҳои сармоягузорӣ байни давлатҳо ва шахсони хориҷӣ, хангоми мавҷуд набудани созишномаи тарафҳо оид ба ҳуқуқи моддии татбиқшаванда арбитраж ҳуқуқи давлатеро татбиқ менамояд, ки ба ҳайси тараф дар баҳс ширкат меварзад, инчунин он меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиеро, ки метавонанд татбиқшаванда бошанд. Ҳамин тариқ, Конвенсияи мазкур усули «бевосита»-и интихоби ҳуқуқи татбиқшавандаро мустақкам менамояд ва муроҷиати арбитрҳоро ба кадом як низоми танзими коллизсионӣ пешбинӣ наменамояд.

Адабиёт:

1. Практика МКАС при ТИП РФ за 1999-2000 гг. / Сост. М.Г. Розенберг. М., -2002.- С. 73-75.

2. Николкжин С.В. Арбитражные соглашения и компетенция международного коммерческого арбитража: некоторые проблемы теории и практики: Автореферат дис. ...канд. юрид. наук.-М.,-2007. С.141.

3. Lando O. The law applicable to the merits of the dispute / Contemporary Problems. Ed. Julian D.M. 1987, at.101;

4. Croff C. The Applicable law in an international commercial arbitration: Is it still a conflict of laws problem? // 16 International Law. 613, 630 (1982);

5. Danilowicz V. The choice of applicable law in international arbitration // 9 Hastings Int'l & Comp. L.Rev. 235, 268 (1985-86).

6. Batiffol H. Les Conflicts de Lois en matière de contracts. Paris. 1938. P.156.

7. Blessing M. Choice of Substantive law in International arbitration // Journal of International Arbitration. 1998. P.41.

СЎИИСТИФОДАИ СУБЪЕКТИ ХОЧАГИДОР АЗ МАВКЕИ ҲУКУМФАРМОЙ ДАР БОЗОР

Пулодзода Шахнозабону Пулод,
Академияи миллии илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷӯи
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ
ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинов
Тел.: (+992) 988-54-80-05
Email: pulodzoda92@bk.ru

Фишурда: Мавқеи ҳукмфармоии субъектҳои хоҷагидор дар асоси таҳлил ва арзёбии бозори моли муайян аз ҷониби мақоми давлатии зиддиинҳисорӣ муқаррар карда мешавад. Ҳангоми гузаронидани таҳлил маълумоти пешниҳоднамудаи мақомоти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва дехот, ташкилотҳои молиявӣ, иттиҳодияҳои ташкилотҳои молиявӣ, маълумоти маркетингӣ, тадқиқоти сотсиологӣ, пурсиши интихобӣ ва саволномаи субъектҳои бозор, шаҳрвандон, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, маълумоти тадқиқоти мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ, коршиносон, инчунин дигар шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ истифода карда мешавад. Мавқеи субъекти хоҷагидор – субъекти монополияи табиӣ дар бозори мол, ки дар ҳолати инҳисории табиӣ қарор дорад, ҳукмфармо мебошад.

Калидвожаҳо: субъекти хоҷагидор, рақобат, фаъолияти инҳисорӣ, мавқеи ҳукмфармой, соҳибкорӣ, сӯиистифода аз мавқеи ҳукмфармой, бозори мол ва ташкилотҳои молиявӣ.

ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕ ХОЗЯЙСТВУЮЩИМ СУБЪЕКТОМ ДОМИНИРУЮЩИМ ПОЛОЖЕНИЕМ НА РЫНКЕ

Пулодзода Шахнозабону Пулод,
Национальной Академии наук
Таджикистана, соискатель
института философии,
политологии и права имени А.
Баховиддинова
Тел.: (+992) 988-54-80-05
Email: pulodzoda92@bk.ru

Аннотация: Доминирующее положение хозяйствующих субъектов устанавливается государственным антимонопольным органом на основе анализа и оценки рынка отдельных товаров. В ходе анализа были предоставлены данные государственных органов, местных исполнительных органов государственной власти, органов самоуправления городов и сел, финансовых организаций, объединений финансовых организаций, данные

маркетинга, социологических исследований, выборочных опросов и анкетирования субъектов рынка, граждан, общественные организации, данные исследований государственных органов используются данные маркетинга, социологических исследований, выборочного опроса и анкетирования субъектов рынка, граждан, общественных организаций, данные исследований государственных антимонопольных органов, экспертов, а также иных физических и юридических лиц. Доминирует положение экономического субъекта – субъект естественной монополии на рынке товаров, находящегося в состоянии естественной монополии.

Ключевые слова: хозяйствующим субъектом, конкуренция, монополия деятельность, доминирующее положение, предпринимательство, злоупотребление доминирующим положением, рынок товаров и финансовые организации.

ABUSE OF THE ECONOMIC ENTITY FROM THE DOMINANT POSITION IN THE MARKET

Pulodzoda Shakhnozabonu Pulod,
National science Academy of Tajikistan,
competitor of philosophy, political and law
institute of the name of A. Bahoviddinov
Phone.: (+992) 988-54-80-05
Email: pulodzoda92@bk.ru

Annotation: The dominant position of economic entities is established by the state antimonopoly authority based on analysis and assessment of the market for individual goods. During the analysis, data from government bodies, local executive bodies of state power, self-government bodies of cities and villages, financial organizations, associations of financial organizations, data marketing, sociological research, selective surveys and questionnaires of market subjects, citizens, public organizations, research data from state antimonopoly authorities, experts, as well as other individuals and legal entities. The dominant position of the economic subject is the subject of a natural monopoly on the goods market, which is in a state of natural monopoly.

Keywords: economic entity, competition, monopoly activity, dominant position, entrepreneurship, abuse of dominant position, goods market and financial organizations.

Дар замони муосир роҳи самараноки ташкили иқтисодиёти бозорӣ пешгирӣ ва маҳдуд намудани сӯиистифодаи субъекти хоҷагидор аз мавқеи ҳукмфармой дар бозор мебошад.

Ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ имконияти амалигардонии ҳуқуқҳои мадания марбутаро бо салоҳиди худ фароҳам оварда, қонунгузорӣ мақсади таъмини ҳуқуқ ва манфиатҳои дигар иштирокчиёни муомилоти маданӣ доираи рафтори иҷозатдодашударо муқаррар менамояд, ки баромадан аз он иҷозат дода намешавад. Дар сурати риоя накардани ин

талабот амали шахси ваколатдор метавонад ҳамчун сӯиистифода аз ҳуқуқ муайян карда шавад, ки метавонад боиси оқибатҳои номатлуби дахлдор барои ӯ гардад.

Инҳисор дар бозори молу хизматрасониҳо ҳукмрон будани як истехсолкунанда, фурӯшанда ё гурӯҳи начандон калони истехсолкунандагону фурӯшандагон мебошад, ки бо мақсади ғасби бозор, маҳдуд карда баровардани рақибони фурӯшандаи моли шабеҳ ва назорати нарх муттаҳид шудаанд. Моҳияти инҳисоротро ба таври дигар низ шарҳ додан мумкин аст, ин навъе аз муносибатҳои истехсолӣ мебошад, ки дар он фурӯшандагону харидорон бо таъя ба тавоноии иқтисодии худ, шартҳои барои худ манфиатдорро ба ширкаткунандагони дигари бозор таҳмил карда метавонанд.

Рақобати озод омилҳои муҳимтарини пешрафти илмию техникаӣ ва рушди иқтисодиёт мегардад, зеро он истехсолкунандагонро водор мекунад, ки дар бораи беҳтар кардани сифати молҳо тавассути татбиқи технологияҳои пешрафта фикр кунанд ва дар айни замон, арзиши худро коҳиш дода, нархҳоро паст кунанд.

Фаъолияти инҳисорӣ бар хилофи рақобат мебошад. Мақсади ниҳоии он ҳар чӣ бештар ба даст даровардани фоида ҳангоми ба амал баровардани чунин фаъолият ба воситаи ноил шудан ба мавқеи ҳукмфармой мебошад. Ҳамзамон, моҳият ва мазмуни мавқеи инҳисории субъекҳои соҳибкорӣ дар бозор ба воситаи категорияи ҳукмфармой кушода мешавад. Барои муайян намудани мавқеи ҳукмфармоии субъекти соҳибкорӣ дар бозор қонунгузорӣ аломатҳои сифатӣ ва шуморавии онро истифода менамояд¹⁷⁴. Маҳаки сифатӣ моҳияти амали субъекти соҳибкориро дар бозори муайян нишон медиҳад. Мавқеи ҳукмфармой мавқеи маҳсуси субъекти хоҷагӣ (гурӯҳи шахсон) ва ё якҷанд субъектҳои хоҷагӣ (гурӯҳи шахсон) дар бозори моли муайян (қор, хизматрасонӣ) дар ҳолате ҳисобида мешавад, ки ба чунин субъекти хоҷагӣ (гурӯҳи шахсон) ё субъектҳои хоҷагӣ (гурӯҳҳои шахсон) имконият медиҳад ба шарту шароити умумии муомилоти мол дар бозори моли муайян таъсири ҳалкунанда расонад ё ворид шудани дигар субъектҳои хоҷагидорро ба бозори мол мушкил гардонад (м.2 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи рақобат»).

Нишонаи шуморавии (ёрирасони) мавқеи ҳукмфармой имконият медиҳад, ки ҳиссаи бозорро муайян намоем, ки субъекти хоҷагӣ бояд ишғол намояд, барои имконияти ба шарту шароити умумии муомилоти мол (қор, хизмат) дар бозори моли муайян таъсири ҳалкунанда расонад, ё ворид шудани дигар субъектҳои хоҷагидорро ба бозори мол мушкил гардонад.

Дар асоси м. 9 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи рақобат» амали (беамалӣ)-и субъекти хоҷагидор (гурӯҳи шахсон), ки натиҷаи он боиси роҳ надодан, маҳдуд сохтан, барҳам додани рақобат ва (ё) ҳалалдор намудани

¹⁷⁴ Раҳимзода М.З., Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни зинаи таҳсилоти бакалаври ихтисоси ҳуқуқшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе, 2021. – С. 191.

манфиати дигар субъекти хоҷагидор (гурӯҳи шахсон) гардидаанд ё мегарданд, манъ аст, аз ҷумла:

- аз муомилот гирифтани молҳо, ки мақсад ва натиҷааш ташкил ё дастгирӣ намудани камчинӣ дар бозор ё баланд бардоштани нарх мебошад;

- ба зиммаи тарафҳои шартнома вогузоштани талаботи барояшон муфиднабуда ё ба мавзуи шартнома дахл надошта (талаби беасоси додани воситаҳои молиявӣ, молу мулки дигар, ҳуқуқи молумулкӣ, қувваи қарб, ризоияти бастанӣ шартнома танҳо бо шарт ба он ворид кардани муқаррарот оид ба молҳое, ки тарафҳои шартнома, аз ҷумла истеъмолкунанда, ба онҳо ҳавасманд нест ва талаботи дигар);

- ба шартнома ворид намудани шартҳои таъбизӣ (дискриминатсионӣ), ки тарафҳои шартномаро нисбат ба дигар субъектҳои хоҷагидор дар вазъияти нобаробар мегузорад;

- мамониат қардан ба субъектҳои хоҷагидори дигар ҳангоми ворид шудан ба бозор (баромадан аз бозор);

- вайрон қардани тартиби нархгузорӣ, ки бо санади меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар шудааст;

- муқаррар ва дастгирӣ қардани нархҳои баланди (пасти) инҳисорӣ;

- ба харидорони ҳамон як мол муқаррар намудани нархҳои (тарифҳои) гуногуне, ки аз нигоҳи иқтисодӣ, техникӣ ва тарзи дигар беасос мебошанд;

- фароҳам овардани шароити таъбизӣ (дискриминатсионӣ);

- беасос кам ё қатъ қардани истеҳсоли молҳое, ки ба онҳо истеъмолкунандагон талабот доранд ва ё онҳоро фармудаанд, агар имконияти безарар истеҳсол қардани онҳо мавҷуд бошад;

- беасос даст қашидан аз бастанӣ шартнома бо харидорони (фармоишдиҳандагон) алоҳида, агар имконияти истеҳсол ва таҳвили моли дахлдор мавҷуд бошад;

- бе огоҳунии пешакии (пешниҳоди иттилоотӣ) мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ қарб намудани нархҳо (тарифҳо) ва даровардани тағйироти дахлдор ба онҳо.

Мувофиқи м. 2 Қонуни мазкур мавқеи ҳукмфармоӣ – мавқеи махсуси як ё якчанд субъектҳои хоҷагидор (гурӯҳи шахсон) дар бозори моле, ки ивазкунанда ва ё молҳои боҳамивазшаванда (минбаъд – моли муайян) надоранд, ҳамчунин ба вай (онҳо) имконият медиҳанд ба шарту шароити умумии муомилот дар бозори моли дахлдор таъсири ҳалкунанда расонанд ё ворид шудани дигар субъектҳои хоҷагидорро ба бозор мушкил гардонанд, ба ҳисоб меравад.

Тибқи муқаррароти м. 4 Қонуни болозикр мавқеи махсуси субъекти хоҷагидор (гурӯҳи шахсон) ва ё якчанд субъектҳои хоҷагидор (гурӯҳи шахсон) дар бозори моли муайян (қор, хизматрасонӣ) дар ҳолате мавқеи ҳукмфармоҳ ҳисобида мешавад, ки ба чунин субъекти хоҷагидор (гурӯҳи шахсон) ё субъектҳои хоҷагидор (гурӯҳҳои шахсон) имконият медиҳад ба шарту шароити умумии муомилоти мол дар бозори моли муайян таъсири

ҳалқунанда расонад ё ворид шудани дигар субъектҳои хоҷагидорро ба бозори мол мушкил гардонад.

Тибқи қ. 2 м. 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи рақобат» мавқеи субъекти хоҷагидор дар ҳолате мавқеи ҳукмфармои шуморида мешавад, ки ҳиссаи он дар бозори моли муайян аз сию панҷ фоиз зиёд мебошад, ба истиснои ҳолатҳои, ки субъекти хоҷагидор сарфи назар аз баланд будани андозаи нишондода мавқеи ҳукмфармои нашоштани худро дар бозор ибтот карда тавонад.

Мутобиқи қ. 3 моддаи мазкур мавқеи субъекти хоҷагидор дар ҳолатҳои низ ҳукмфармои эътироф мегардад, ки ҳиссаи он дар бозори моли муайян аз сию панҷ фоиз камро ташкил диҳад, агар ин аз ҷониби мақоми давлатии зиддиинҳисорӣ тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз рӯи ҳиссаи бетағйири субъекти хоҷагидор дар бозор нисбат ба андозаи нисбии ҳиссаи дар бозор ба рақибон тааллуқдошта ва (ё) имконияти ба ин бозор ворид гардидани рақибони нав ё дигар меъёрҳои тавсифкунандаи бозори мол, муқаррар гардида бошанд.

Мавқеи субъекти хоҷагидор дар ҳолате ҳукмфармои эътироф намегардад, агар ҳиссаи он дар бозори моли муайян аз понздаҳ фоиз зиёд набошад, ба истиснои ҳолатҳои пешбининамудаи қисмҳои 4 ва 6 моддаи мазкур.

Ба субъектҳои хоҷагидор ишғол намудани мавқеи ҳукмфармои дар бозор манъ карда намешавад. Чунин мавқеъ ғайриқонунӣ дониста намешавад.

Агар ба даст овардани мавқеи ҳукмфармои аз ҷониби субъекти хоҷагидор натиҷаи амали ғайриқонунии он бошад ё аз ҷониби субъекти хоҷагидори мавқеи ҳукмфармои манъи пешбининамудаи қонунро вайрон карда бошад, пас ин гуна амалҳо ҳуқуқвайронкунӣ ҳисобида мешаванд.

Чун қоида, субъекти хоҷагидоре, ки дар бозор мавқеи ҳукмфармоиро ишғол мекунад, имкон дорад ба шартҳои умумии муомилоти мол таъсири ҳалқунанда расонад: муқаррар намудани нарх, ҳаҷми (миқдори) моли фурӯхташуда (харидашуда), таркиби фурӯшандаҳо ва харидорон дар бозор, шартҳои бастанӣ шартномаҳо ва фарқияти онҳо вобаста ба аҳли шартномаҳо (контрагентҳо), имкони даст кашидан аз бастанӣ шартнома, кам кардан қатъи истеҳсоли мол (аз ҷумла, бо роҳи ба вучуд овардани камчинии сунъии мол).

Мавқеи ҳукмфармои дар бозор – мавқеи субъекти хоҷагидор дар бозори муайяни мол мебошад, ки ба ӯ имкон медиҳад, ки ба бозор аз ҷиҳати зерин таъсири ҳалқунанда расонад: 1) тартиби муомилоти моли мушаххас дар он; 2) мушкилоти дастрасии он барои субъектҳои нави хоҷагидорӣ.

Мушкилии дастрасӣ ба бозор бояд ҳамчун фароҳам овардани чунин шароитҳои монеа фаҳмид, ки дар он воридшавии субъект ба бозори рақобатпазир то имконнопазирии ворид шудан ба он мушкил мегардад. Дастрасӣ ба бозор маънои ташкили субъекти нави хоҷагидорӣ барои фаъолият дар бозори дахлдори маҳсулот ё тавсеаи фаъолияти субъекти

хочагидорӣ, ки аллақай берун аз ҳудуди бозори дахлдор мавҷуд аст, ба маҳсулоти ба бозори баррасишаванда мебошад¹⁷⁵.

Дар Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи рақобат» чунин маҳаки мавқеи ҳукмфармой, ба монанди имконияти аз бозори маҳсулот хориҷ кардани дигар субъектҳои хоҷагидор пешбинӣ нашудааст. Мувофиқи мақсад аст, ки пешниҳоди мазкур ҳангоми ворид намудани тағйиру илова ба мафҳуми қонунгузори мавқеи ҳукмфармой бартараф карда шавад.

Барои ба субъекти хоҷагидорӣ додани мақоми ҳукмфармой мавҷудияти ҳадди аққал яке аз имконоти болозикр кофист.

Аммо, ба назари мо, он чизе, ки ба шароити умумии муомилоти мол дар бозори дахлдори маҳсулот ва бозори хизматрасонӣ таъсири ҳалқунанда расонидан, қобилияти аз бозори маҳсулот хориҷ кардани дигар субъектҳои хоҷагидорӣ ва монё шудан ба бозори маҳсулот барои дигар субъектҳои хоҷагидор ченақҳои ҳамроҳшаванда мебошанд¹⁷⁶.

Ба андешаи В.И. Емельянов мавқеи ҳукмфармой, ки дар қонунгузори зиддиинҳисорӣ зикр шудааст, ҳуқуқи маданӣ ё маҷмуи ҳуқуқҳои маданӣ мебошад, ки ба шахс нисбат ба дигар иштирокчиёни ғайриқобилияти иқтисодӣ имкониятҳои бештарро ҷиҳати муайян намудани шартҳои ҳамкориро медиҳад¹⁷⁷.

Аммо чунин ба назар мерасад, ки мавқеи ҳукмфармоиро ҳамчун ҳуқуқи маданияи субъекти хоҷагидор муайян кардан нодуруст аст. Ҳар як субъекти хоҷагидорӣ ҳуқуқи маданӣ дорад. Бояд гуфт, ки субъекти хоҷагидоре, ки дар бозор мавқеи ҳукмфармоиро ишғол мекунад, нисбат ба дигар субъектҳои хоҷагидор барои амалӣ намудани ин ҳуқуқҳо ба манфиати худ имкониятҳои бештар дорад.

Мавқеи ҳукмфармоии субъекти хоҷагидориро дар бозор ҳам ба маънои маҳдуд ва ҳам ба маънои васеъ баррасӣ кардан мумкин аст. Ба маънои маҳдуд, ҳиссаи субъекти хоҷагидор ба назар гирифта мешавад. Агар ҳисса аз меъёри муайяни муқарраршуда зиёд бошад, субъекти хоҷагидор мавқеи ҳукмфармоиро ишғол менамояд. Ба маънои васеъ мавқеи ҳукмфармой аз ҷониби суд бо назардошти имкониятҳои махсуси субъекти хоҷагидор барои таъсир расондан ба вазъи бозор муқаррар карда мешавад.

Ба андешаи Н.Шонасридинов ва Ф.М. Нодиров «субъектҳои ғайриқобилияти соҳибкорӣ метавонанд, мавқеи ҳукмфармоиро дар бозор ишғол намоянд ва чунин ҳолат худ аз худ ғайриқонунӣ ҳисобида намешавад. Агар ингуна мавқеро субъекти соҳибкорӣ дар асоси иродаи давлат ё дар натиҷаи инкишофнаёфта будани бозори муайян ё самаранок ба амал баровардани рақобати бовиҷдонона ва ғолиб омадан дар он ба даст оварда бошанд, пас ин натиҷаи қонунии рақобат мебошад. Агар ҳолати инҳисориро соҳибкор

¹⁷⁵ Парашук С.А. Доминирующее положение хозяйствующего субъекта как базовая категория законодательства о защите конкуренции // Предпринимательское право, 2014. – №2. – С. 46-53.

¹⁷⁶ Маҳмудов М.А. Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). – Душанбе, «Эр-граф». 2010. – С. 36.

¹⁷⁷ Емельянов В.И. Разумность, добросовестность, не злоупотребление гражданскими правами. – М.: Лекс-Книга, 2002. – С. 68.

бо ҳаракатҳои ғайриқонунӣ ба даст орад ин маънои вайрон намудани меъёрҳои қонунгузорию дорад ва чунин ҳаракатҳо ҳамчун ҳуқуқвайронкунӣ ҳисобида мешаванд ва мавқеи «ҳукмфармой» – ҳамчун оқибати зараровари ин ҳаракат ҳисобида мешавад ва нисбати чунин субъектҳо чораҳои ҷавобгарӣ татбиқ карда мешавад»¹⁷⁸.

Аломатҳои алоҳидаеро ҷудо кардан мумкин аст, ки дар асоси онҳо метавон гуфт, ки субъекти хоҷагидор дар бозор мавқеи ҳукмфармой дорад:

1) мавқеи ҳукмфармой нисбат ба субъектҳои хоҷагидор, яъне ба ташкилотҳои, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд, инчунин соҳибкорони инфиродӣ муқаррар карда мешавад;

2) мавқеи ҳукмфармой нисбат ба субъектҳои хоҷагидоре, ки истехсоли мол, яъне маҳсули фаъолиятро иҷро мекунанд, муқаррар карда шудааст;

3) мавқеи ҳукмфармоии субъект метавонад маҳсусан дар бозори мол муқаррар карда шавад. Чунин бозори молро бозори моли мушаххас меноманд, ки дар он ин ё он субъекти хоҷагидор мавқеи ҳукмфармоиро амалӣ менамояд;

4) аломати сифатии мавқеи ҳукмфармоидошта истисно будани мавқеи субъект мебошад. Бо ёрии чунин истисно субъект имконият пайдо мекунад, ки ба вазъи муҳити рақобат дар бозори моли мушаххас таъсир расонад;

5) аломати миқдории мавқеи ҳукмфармой аз рӯи ҳиссаи субъекти хоҷагидорӣ дар бозори моли мушаххас муайян карда мешавад;

6) мавқеи ҳукмфармоии субъекти хоҷагидор дар бозор аз ҷониби мақомоти зиддиинҳисорӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ муқаррар карда мешавад.

Ҳамзамон, инкор кардан ғайриимкон аст, ки мавқеи ҳукмфармой ба субъект афзалиятҳои муайян медиҳад. Чунин афзалиятҳо инҳо мебошанд.

Аввалан, ин имконияти таъсиррасонии ҳалқунанда ба шароити умумии муомилоти мол дар бозори дахлдори мол мебошад. Имконияти субъекти хоҷагидор оид ба таъсири ҳалқунанда ба шароити умумии муомилоти мол дар бозори дахлдори мол ва (ё) монев шудан ба дастрасии дигар субъектҳои хоҷагидор ба бозор номида мешавад.

Дуюм, имконияти аз бозори муайяни мол хориҷ кардани дигар субъектҳои хоҷагидор. Дар ин ҷо, имконияти аз байн бурдани рақибон, яъне субъектҳои хоҷагидор, ки молҳои шабех истехсол мекунанд, дар назар дошта мешавад.

Сеюм, афзалиятҳо имкони монев шудан ба дастрасии дигар субъектҳои хоҷагидорӣ ба бозори мушаххаси мол дар бар мегиранд, ки он ба таври назаррас маҳдуд кардани имконияти дигар субъектҳои хоҷагидорӣ барои ворид шудан ба бозори мол иборат буда, тавассути ба вучуд овардани монеаҳо ва эҷоди хароҷоти иловагӣ амалӣ карда мешавад.

Монеаҳо барои ворид шудан ба бозор ҳама гуна ҳолатҳои мебошанд, ки ба субъекти нави хоҷагидор дар асоси баробар бо субъектҳои

¹⁷⁸ Шонасридинов Н., Нодиров Ф.М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Васоити таълимӣ. Қисми 1. Душанбе: Прогресс, 2009. – С. 431.

хочагидоре, ки аллакай дар бозори ин ё он мол мавҷуданд, рақобат мекунад. Агар барои ворид шудан ба бозор монеа вучуд надошта бошад (ё онҳо паст бошанд), он гоҳ субъекти хочагидор, ҳатто бо саҳми зиёди бозор, метавонад имконияти таъсир расондан ба рақобатро (доштани кудрати бозор) надошта бошад.

Ба андешаи Д.Ш. Сангинов аломатҳои мавқеи ҳукмфармоӣ инҳо мебошанд: 1) Мавқеи ҳукмрон нисбати субъектони хочагӣ, иттиҳоди онҳо, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул мешаванд, инчунин соҳибкорони инфиродӣ муқаррар шудааст; 2) Мавқеи ҳукмфармоӣ нисбати субъектони хочагӣ, ки ба истехсоли мол машғуланд муқаррар мешавад. Мол ин маҳсулоти фаъолият, кор ва хизматрасоние мебошад, ки барои фурӯш ва мубодила таъин шудааст; 3) Мавқеи ҳукмфармоӣ субъектон дар бозорҳои мол муқаррар карда мешавад. Бо дар назардошти хусусиятҳои гуногун барои ҳар як мол бозори моли худӣ муайян карда мешавад, ки дар ҳудуди он мавқеи ҳукмрони субъекти хочагӣ муқаррар карда мешавад; 4) Аломати босифати мавқеи ҳукмфармо истисноии мавқеи субъектеро, ки ба он имконияти таъсир расондан ба вазъи муҳити рақобатӣ дар бозори муайяни молро медиҳад, муайян мекунад; 5) Аломати шуморавии мавқеи ҳукмфармо бо он ҳиссае муайян карда мешавад, ки субъекти хочагӣ дар бозори муайяни мол ишғол мекунад; 6) Мавқеи ҳукмфармоӣ субъекти хочагидор дар бозори мол, бояд аз ҷониби мақомоти зиддиинҳисорӣ (зерсохтори минтақавии он) бо риояи расмиётҳои муайяннамудаи қонунгузорӣ муқаррар карда шавад.

Тибқи қонунгузориҳои зиддиинҳисории ҚТ ҳукмфармоӣ дар бозори ин ё он мол худ аз худ манъ карда нашудааст. Сӯиистифода аз ин муқаррарот ғайриқонунӣ ҳисобида мешавад, ки бо истифода аз он субъекти хочагидор метавонад рақобатро маҳдуд карда, ба рақибон ва шахсони дигар зиён расонад.

Сӯиистифодаи мавқеи ҳукмфармоӣ дар бозор аз ҷониби субъекти хочагидор ё гурӯҳи чунин субъектҳои хочагидор аз мавқеи ҳукмфармоӣ, ки ба рақобат монеъ мешавад ва (ё) манфиатҳои шахсони дигар (аз ҷумла, субъектҳои хочагидор) дар соҳаи соҳибкорӣ ё шумораи номуайяни истеъмолкунандагонро поймол мекунад, ба ҳисоб меравад¹⁷⁹.

Мавҷудияти мавқеи ҳукмфармоӣ, гарчанде ки моҳияташ қонунӣ бошад ҳам, имкон медиҳад, ки ба шароити муомилоти мол ва вазъи муҳити рақобат дар бозор таъсири ҷиддӣ дошта бошад. Ба ин муносибат масъалаи зарурати таъмин намудани амалиёти бовиҷдононаи ин шахсон аҳамияти махсус пайдо мекунад. Ин вазифаро қонунгузор бо роҳи муқаррар намудани манъи содир намудани кирдорҳои, ки аз ҳадди рафтори қобили қабул берун мебароянд, ҳал мекунад.

Дар баробари амал (беамалӣ), унсури зарурии ҳуқуқвайронкуние, ки дар м. 9 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи рақобат» пешбинӣ шудааст, ба

¹⁷⁹ Суменков С.С. Злоупотребление доминирующим положением: проблемы состава административного правонарушения // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2017. – №2(65). – С. 42.

вучуд омадан ё эҳтимолияти оқибатҳои номатлуб дар шакли роҳ надодан, маҳдуд сохтан, барҳам додани рақобат ва (ё) ҳалалдор намудани манфиати шахсони дигар мебошад. Ҳамин тариқ, сӯиистифода аз мавқеи ҳукмфармоӣ ҳам амали субъекти хоҷагидори мавқеи ҳукмфармоӣ дошта, ки рақобатро маҳдуд мекунад ва ҳам амалхоёро дар бар мегирад, ки боиси пешгирӣ, рафъ ё маҳдуд кардани рақобат намегарданд, балки манфиатҳои шахсони дигарро поймол мекунанд.

Ҳамзамон, пайдоиши ин оқибатҳо ҳам дар маҷмуъ ва ҳам новобаста аз ҳамдигар имконпазир аст. Мисоли бо пешгирӣ, рафъ ё маҳдуд кардани рақобат алоқаманд нест, амали субъектҳои инҳисори табиӣ ё шахсони дигаре, ки мавқеи ҳукмфармоиро ишғол намудаанд, дар рад кардани пешниҳоди мол ё дастрасӣ ба қобилияти худ ба шахсони воқеӣ (яъне шахсоне, ки субъектҳои соҳибкорӣ нестанд) ба ҳисоб меравад.

Сӯиистифода аз мавқеи ҳукмфармоӣ аз ҷониби субъекти хоҷагидор аз ҷониби қонунгузор тавре ифода карда мешавад, ки оқибатҳои содир кардани ҳуқуқвайронкунӣ дар натиҷаи амалхоёе, ки сӯиистифода аз мавқеи ҳукмфармоӣ мебошанд ё дар натиҷаи содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ метавонад хавфи воқеии оқибатҳои манфӣ ба вучуд ояд.

Бинобар ин, ҷиҳати дуруст татбиқ намудани қонунгузорӣ бояд байни ба миён омадан ва имкони ба миён омадани оқибатҳои болозикрро фарқ намуд.

Ба миён омадани оқибатҳо ҳамчун зиёни мустақим ба муносибатҳои муътадили иқтисод ё манфиатҳои шахсони сеюм эътироф карда мешаванд. Дар навбати худ, эҳтимолияти оқибатҳои манфиро ҳамчун эҳтимолияти воқеӣ ва объективии ин оқибатҳо фаҳмидан лозим аст, яъне вазъияте, ки амалигардонии кирдорҳои ғайриқонунӣ дар лаҳзаи ошкор шудани онҳо ба чунин оқибатҳо оварда намерасонанд, балки дар сурати мавҷуд набудани даҳолати мақомоти зиддиинҳисорӣ ба онҳо оварда мерасонд.

Азбаски ин масъала баръало хусусияти баҳодихӣ дорад, дар доираи санҷиши зиддиинҳисорӣ чунин робитаи сабабу оқибат бояд ҳамачониба таҳқиқ ва бо далелҳои дахлдор тасдиқ карда шавад. Илова бар он, ки аз тарафи мақомоти зиддиинҳисорӣ гузарондани таҳқиқоти дурусти воқеияти ба вучуд омадани оқибатҳо барои муқаррар намудан ва исботи вучуд доштани чунин ҳуқуқвайронкунӣ муҳим аст, чунин бандубаст ҳангоми муайян намудани ҷавобгарии маъмурӣ, низ нақши муҳим мебозад.

Чун қоидаи умумӣ уҳдадорӣ исботи унсурҳои ҳуқуқвайронкунӣ, ки дар м. 9 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷимояи рақобат» пешбинӣ шудаанд, ба уҳдаи мақомоти зиддиинҳисорӣ гузошта мешавад.

Аз нуқтаи назари амалӣ, моҳияти манъи фаъолияти инҳисорӣ дар он аст, ки ҳангоми содир кардани кирдорҳои дар он пешбинишуда мавҷудият ё ба миён омадани таҳдиди дар м. 9 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷимояи рақобат» пешбинишуда, оқибатҳои ҳуқуқӣ ба назар гирифта мешаванд ва аз тарафи мақомоти зиддиинҳисорӣ исботи онро талаб намекунанд. Дар баробари ин, фарзияи мавҷудият ё таҳдиди оқибатҳои зарарнок маъноӣ фарзияи амалҳои ғайриқонунии шахси мавқеи ҳукмфарморо надорад.

Дар ин маврид сухан танҳо дар бораи аз нав тақсим намудани уҳдадори ибтидоӣ ин ҳолатҳо аз мақоми зиддиинҳисорӣ ба ҷавобгар меравад, ки субъекти хоҷагидорро аз ҳуқуқи «бартараф кардан»-и ин фарзия ва ибтидоӣ мавҷудият ё таҳдиди оқибатҳои манфии амали худ маҳрум намегардад.

Ҳамин тариқ, сӯиистиғода аз ҳукмфармоӣ рафтори якҷонибаест, ки мавқеи ҳукмфармоиро дар бозор ба даст оварда рақобатро маҳдуд менамояд.

Мавқеи ҳукмфармоӣ дар мавқеи маҳсуси як ё якчанд субъектҳои хоҷагидор (гурӯҳи шахсон) дар бозори моле, ки ивазкунанда ва ё молҳои боҳамивазшаванда (минбаъд – моли муайян) надоранд, ҳамчунин ба вай (онҳо) имконият медиҳанд ба шарту шароити умумии муомилот дар бозори моли дахлдор таъсири ҳалкунанда расонанд ё ворид шудани дигар субъектҳои хоҷагидорро ба бозор мушкил гардонанд.

Бояд қайд кард, ки ин амалҳо ба роҳ надодан, маҳдуд сохтан, барҳам додани рақобат равона карда мешаванд. Вазифаи қонунгузори зиддиинҳисорӣ ин маҳдуд намудани раванди инҳисоркунонӣ ҳамчун доираи муайяни фаъолияти соҳибкорӣ доништа мешавад. Барои амалӣ намудани ин мақсад қонунгузорӣ воситаҳои зерини танзими ҳуқуқии зиддиинҳисориро муқаррар намудааст: манъ ва таъқиби фаъолияти инҳисорӣ, азнавташқилшавӣ, барҳамдиҳии ташкилотҳои тижоратӣ ва иттиҳодияҳои онҳо, ба даст овардани ҳисса аз фонди оиномавии ташкилоти тижоратӣ ва ғайра.

Намудҳои фаъолияти инҳисориро вобаста ба ҳайати субъектии иштирокчиёнаш муайян кардан мумкин аст. Дар ин сурат фаъолияти инҳисорӣ субъектҳои хоҷагидор ва ҳамчунин мақомоти идораи давлатӣ, ҳокимияти иҷроияи маҳаллиро маҳсус таъкид кардан зарур аст. Дар моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи рақобат» шаклҳои намудҳои фаъолияти инҳисорӣ муқаррар гардидааст. Тибқи муқаррароти моддаи мазкур тартиби эътироф намудани мавқеи ҳукмфармоии субъектҳои хоҷагидоре, ки дар бозори хизматрасонии молиявӣ фаъолият менамоянд, аз ҷониби мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ дар мувофиқа бо мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи молия ва Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ) қабул карда мешаванд.

Мавқеи ташкилотҳои молиявӣ дар ҷунин ҳолатҳо ҳукмфармо ҳисобида мешаванд:

- маҷмуи ҳиссаи на бештар аз ду ташкилоти молиявӣ, ки ба онҳо ҳиссаи бештар дар бозори дахлдори хизматрасонии молиявӣ тааллуқ дорад, аз панҷоҳ фоиз ва аз он зиёдро ташкил диҳад;

- маҷмуи ҳиссаи на бештар аз се ташкилоти молиявӣ, ки ба онҳо ҳиссаи бештар дар бозори дахлдори хизматрасонии молиявӣ тааллуқ дорад, ҳафтод фоиз ва аз он зиёдро ташкил диҳад.

Тартиби эътироф намудани мавқеи ҳукмфармоии субъектҳои хоҷагидоре, ки дар бозори хизматрасонии молиявӣ фаъолият менамоянд, аз ҷониби мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ дар мувофиқа бо мақоми

ваколатдори давлатӣ дар соҳаи молия ва Бонки миллии Тоҷикистон қабул карда мешаванд. Мавқеи ташкилотҳои молиявӣ дар ҳолате ҳукмфармо ҳисобида мешаванд, агар маҷмуи ҳиссаи на бештар аз ду ташкилоти молиявӣ, ки ба онҳо ҳиссаи бештар дар бозори дахлдори хизматрасонии молиявӣ тааллуқ дорад, аз панҷоҳ фоиз ва аз он зиёдро ташкил диҳад. Ҳамзамон, маҷмуи ҳиссаи на бештар аз се ташкилоти молиявӣ, ки ба онҳо ҳиссаи бештар дар бозори дахлдори хизматрасонии молиявӣ тааллуқ дорад, ҳафтад фоиз ва аз он зиёдро ташкил диҳад.

Ба андешаи П.Р. Пирзода: «бозори хизматрасонии бонкӣ соҳаи ташаккули талаботу пешниҳоди хизматҳои бонкӣ аст, ки ба қонеъгардонии талаботи муштарӣ дар самтҳои гуногуни фаъолияти бонкӣ мусоидат мекунад. Бо назардошти он ки ташкилоти қарзӣ хизматрасонии бонкиро анҷом медиҳад, дар ин самт ҷустуҷӯи муштарӣҳои наву ниғаҳдорӣи муштарӣҳои қаблан ҷалбшуда ва бунёди низоми таъмини расонидани ин хизматҳо ба истеъмолкунанда аз вазифаҳои муҳимтарини бозори хизматрасонии бонкӣ ба ҳисоб мераванд. Мушкилоти зерин боиси дар сатҳи дахлдор рушд накардани фаъолияти соҳибкорӣ дар бозори хизматрасонии бонкии ҚТ гардидаанд: нобаробарии минтақавӣ дар робита бо дастрасии хизматрасонии бонкӣ; сатҳи баланди нархҳо ба хизматрасонии бонкӣ, аз ҷумла фоизҳои баланд аз рӯи қарзҳо; сатҳи пасти идоракунии корпоративии бонк; самаранок истифода нашудани иқтидори сафарбаркунии пасандозҳо ва механизми табдилдиҳии онҳо ба қарзҳои бонкӣ ва сармоягузориҳо; сатҳи нокифояи ташкилоти қарзӣ ва пешниҳоди номгӯи маҳдуди хизматрасонии бонкӣ, хусусан хизматрасонии кӯтоҳмуҳлат, ки ба талаботҳои бахши воқеӣ ҷиҳати азнавсозии иқтидори истеҳсолии онҳо мувофиқат намекунад. Барои аз байн бурдани монеаҳои зикршуда зарур аст, ки иқтидор ва рақобатпазирии ташкилоти қарзӣ аз ҳисоби ҷорӣ намудани низоми стандартҳои байналмилалӣ фаъолият пурзӯр гардад, талаботи ҳадди ақал нисбат ба сармояи оинномавии бонк паст карда шавад, талаботи захиравӣ барои таъмини афзоиши суботи молиявии ташкилоти қарзӣ пурзӯр гардонидани шавад, низоми муосири идоракунии хавфҳо такмил дода шавад ва бонкҳои калон солим гардонидани шуда, ба таҷдиди бонкҳои амалкунандаи безътимод мусоидат карда шавад».

Ба ақидаи Н. Ақобирзода: «Бонки миллии Тоҷикистон мақоми ваколатдори самти фаъолияти бонкӣ буда, тибқи моддаи 27 Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» ҳангоми азнавташкилдиҳии (муттаҳидшавӣ, ҳамроҳшавӣ, тақсимшавӣ, ҷудошавӣ, табдилдиҳӣ) ташкилоти қарзӣ танҳо дар ҳолати риоя шудани талаботҳои қонунгузори зиддиинҳисорӣ низ розигӣ медиҳад. Аз мазмуни моддаи мазкур бар меояд, ки дар инҷо муқаррароти қонунгузори зиддиинҳисорӣ ба инобат гирифта мешавад».

Мавқеи ҳукмфармоии субъектҳои хоҷагидор дар асоси таҳлил ва арзёбии бозори моли муайян аз ҷониби мақоми давлатии зиддиинҳисорӣ муқаррар карда мешавад. Ҳангоми гузаронидани таҳлил маълумоти пешниҳоднамудаи мақомоти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии

ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шахрак ва дехот, ташкилотҳои молиявӣ, иттиҳодияҳои ташкилотҳои молиявӣ, маълумоти маркетингӣ, тадқиқоти сотсиологӣ, пурсиши интиҳобӣ ва саволномаи субъектҳои бозор, шахрвандон, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, маълумоти тадқиқоти мақомоти давлатии зиддиинҳисорӣ, коршиносон, инчунин дигар шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ истифода карда мешавад. Мавқеи субъекти хочагидор – субъекти монополияи табиӣ дар бозори мол, ки дар ҳолати инҳисории табиӣ қарор дорад, ҳукмфармо мебошад.

Бояд қайд намуд, ки инкишофи рақобат ва пешгири намудани фаъолияти инҳисорӣ танҳо дар заминаи рушди низоми бонкдорӣ таъмин карда мешавад. Ҳамзамон, ташкили босамари низоми қарздиҳӣ ба рушди бахши хусусӣ, алалхусус соҳибкории истехсолӣ ва соҳибкории хурду миёна мусоидат намуда, имконият медиҳад, ки масъалаҳои умдаи сатҳи давлатӣ ва нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишвар, ба мисоли рушди иқтисодӣ, афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохила, сатҳи шуғлноқӣ, сатҳи камбизоатӣ ва мувозинати нархҳои истеъмолий дар сатҳи ҳамаи бозорҳо ҳаллу фасл карда шуда, дурнамо ва нақша ба ояндаи наздику дур таҳия карда шаванд.

Рафторе, ки метавонад сӯиистифода аз мавқеи ҳукмфармоӣ ва муқаррароти шабехро дар бар гирад, нархгузорию беасос, аҳдҳои истисноӣ, тахфифҳо, бастабандӣ, рад кардани аҳдҳо ва дар баъзе ҳолатҳо аз ҳад зиёд нархгузорӣ намуданро дар бар мегирад.

Фарқи байни рафтори қобили қабул ва рафторе, ки муқаррароти ҳукмфармоиро вайрон мекунад, аксар вақт душвор аст.

Дар Иттиҳоди Аврупо (ИА) рафтори қатъии якҷониба ё «ҳукмфармоидошта» тибқи м. 102 Шартнома дар бораи фаъолияти Иттиҳоди Аврупо танзим карда мешавад. Аз ҷумла, м. 102 Шартнома дар бораи фаъолияти Иттиҳоди Аврупо ба корхонаҳое, ки (ба таври инфиродӣ ё дастаҷамъӣ) дар ИА ё як қисми назарраси он мавқеи ҳукмфармоӣ доранд, сӯиистифода аз мавқеи ҳукмфармоии худ (бе асосҳои объективӣ) ба он дараҷае манъ мекунад, ки ба савдои байни давлатҳои аъзо таъсир расонда метавонад.

Ин муқаррарот дар қонунҳои миллии рақобати кишварҳои узви ИА инъикос ёфтааст ва ҳатто дар ҳолатҳое татбиқ карда мешавад, ки таъсири он ба савдои байнидавлатӣ муқаррар нашудааст. Қонунгузорию ҳар як давлат сӯиистифода аз мавқеи ҳукмфармоиро дар дохили давлат дар дохили ҳамон давлат муқаррар мекунад.

Манъи сӯиистифода аз мавқеи ҳукмфармоӣ ба пешгирии таҳрифи ҷиддии фаъолияти бозор аз ҷониби субъектҳои дорои мавқеи инҳисорӣ, ки боиси вучуд надоштан ё заиф шудани рақобати муассир мегардад, нигаронида шудааст.

Корхонаҳое, ки дорои мавқеи ҳукмфармоии аксарияти бозорро доро мебошанд, метавонад ҳаҷми истехсолотро маҳдуд кунад ва нархҳоро баланд намоянд. Онҳо метавонанд кӯшиш кунанд, ки дигар шахсонро аз ворид шудан ба бозор тавассути тахфиф пешгирӣ кунанд, то рақибони

эҳтимолиро берун намоянд. Инчунин, онҳо метавонанд кӯшиш кунанд, ки таъминоти маҳсулотро бо пешниҳоди молҳои дигар пайваст кунанд.

Фарқият байни рафтори ғайриқонунӣ ва қонунӣ (ичозатбуда)-и ташкилотҳои ҳукмфармоидошта душвор буда метавонад, масалан, пастшавии нархҳо, ки дар натиҷаи баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ё иқтисод дар муқоиса бо баланд бардоштани нархҳо ба амал меоянд.

Татбиқи м. 102 Шартнома дар бораи фаъолияти Иттиҳоди Аврупо аз се унсури таркибӣ иборат аст:

- 1) муқаррар намудани мавқеи «ҳукмфармой»;
- 2) тасдиқи *prima facie* рафтори маҳдудкунандаи яктарафа;
- 3) арзёбии мавқеи ҳукумфармоидошта дар бозор.

Муқаррароти м. 102 Шартнома дар бораи фаъолияти Иттиҳоди Аврупо (ё эквиваленти миллии он) танҳо дар сурате мубрам мебошад, ки агар ширакат (ё гуруҳи ширкатҳо) дар бозори дахлдори инҳисорӣ мавқеи «ҳукмфармой» дошта бошанд. Мутобиқи таҷрибаи судҳои ИА (аз ҷумла Комиссияи Ҳоффман-Ла Роше), ширкати мавқеи ҳукмфармо дошта имкон медиҳад, ки ба таври назаррас аз муҳити самараноки рақобатӣ истифода намояд.

Мавҷудияти ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ (МЗ) низ метавонад омили муҳими арзёбии ҳукмфармой бошад, зеро ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ (масалан, патент) дар баъзе ҳолатҳо на танҳо инҳисорро ба дорандаи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ таъмин карда метавонанд, балки монеа барои ворид шудан ба рақибон (масалан, дар шароите, ки рақибон наметавонанд аз технологияи патентӣ озод шаванд) дар худ инъикос менамояд.

Мафҳуми бозор барои арзёбии ҳокимияти бозор ва таҳлили оқибатҳои созишномаҳо ё рафтор замина муқаррар мекунад. Мафҳуми бозор маъмулан маҳсулот, минтақаи ҷуғрофӣ ва андозаи вақтро дар бар мегирад (дар мавридҳои зарурӣ). Бояд таъкид кард, ки мафҳуми бозори дахлдор ҳадафи худ нест, балки як қадами калидӣ дар муайян кардани маҳдудиятҳои рақобат барои ташкилот, босалоҳият, боз ҳам дар асоси ҳар як ҳолат муайян кардани бозор, зеро шартҳои рақобат метавонад бо мурури замон тағйир ёбад ва аз ҳолатҳои мушаххас вобаста аст.

Мулоҳизаҳои асосӣ ҳангоми муайян кардани бозор ин ба назар гирифтани доираи мол мебошад, ки бо маҳсулоти тичорати дахлдор рақобат мекунад. Рақибон метавонанд воқеӣ ё эҳтимолӣ бошанд. Агар бозори мол хеле маҳдуд муайян карда шавад, корхона метавонад ҳукмфармо ҳисобида шавад. Аммо, он метавонад дар бозори васеъ ҳукмфармо набошад.

Иваз кардан ё қобилияти иваз кардани маҳсулот бо маҳсулоти рақобаткунанда омили калидӣ аст. Комиссия ба дараҷаи ивазкунии тақозо ва осонии аз як маҳсулот ба дигараш гузаштани харидорон диққати махсус медиҳад. Комиссия ченаки «афзоиши хурд, вале назарраси ғайримустақими нархҳоро» татбиқ мекунад.

Агар далеле вучуд дошта бошад, ки дар натиҷаи чунин афзоиш боиси гузаштан ба маҳсулоти дигар мегардад, эҳтимол дорад, ки маҳсулоти дахлдор ва маҳсулоти ивазшуда қисми ҳамоно як бозор ҳисобида шаванд. Санҷиш бо истифода аз маҷмуи бештари маҳсулоти рақобаткунанда гузаронда мешавад, то он сурате, ки ивазкунандаи дигар ба санҷиш мувофиқат накунад.

Агар ширкат тамоми маҳсулотеро, ки ба маънои дар боло зикршуда ивазнашаванда, истехсол мекард, фаъолияти инҳисорӣ доништа мешавад. Комиссия наметавонад танҳо дар асоси назария амал кунад. Барои ин бояд далелҳо дошта бошанд. Далелҳо метавонанд таҳқиқоти бозор ва андешаҳои иштирокчиёни бозорро дар бар гиранд. Дар амалия, дар бозорҳои хурд чамъ овардани далелҳои кофӣ душвор хоҳад буд.

Аслан, эҳтимолан ҳамеша маҳдудияте вучуд дорад, ки ҳар як субъекти фаъолияти инҳисорӣ метавонад нархҳои худро бидуни истифодаи ягон ивазкунӣ боло барад. Дар амалия эҳтимол барои зиёд намудан маҳдудият вучуд дорад, зеро он дар акси ҳол ғоидаро коҳиш медиҳад. Доираи васеътари маҳсулот ҳамчун ивазкунанда бо нархи баландтар амал мекунанд.

Агар субъекти фаъолияти инҳисорӣ, чунон ки маъмул аст, аллакай нархи худро то ба ин сатҳ боло бурда бошад, пас афзоиши минбаъдаи 5-10% метавонад боиси ивазшавӣ ва мақсади ташкил намудани рақобат гардад. Комиссия аз ин имконият огоҳ гардида, тамоми далелҳоро барои муайян кардани он ки оё ин ҳолат воқеан рӯй дода истодааст, баррасӣ хоҳад кард.

Ивазшавандагии маҳсулотро вобаста ба хусусиятҳои объективии онҳо ба назар гирифтани мумкин аст. Ҳар қадаре ки хусусияти маҳсулот ба ҳам шабеҳ бошад ва вазифаҳои, ки онҳо иҷро менамоянд, ҳамоно қадар бештар ба сифати ивазкунанда амал мекунанд.

Ҳангоми баррасии масъалаи, ки оё маҳсулот дар ҳамоно як бозор мебошанд, масъалаҳои муҳокима метавонанд ба миён оянд. Баъзе маҳсулоте, ки қомилан фарқ мекунанд, метавонанд вазифаҳои якхеларо иҷро кунанд, сарфи назар аз фарқиятҳои табиаташон ба таври оқилона ивазкунандаи якдигар мебошанд.

Доираи нархҳои молҳо ва хизматрасониҳо метавонад ба дарки он, ки бозори мувофиқро ташкил медиҳад, таъсир расонад.

Маҳсулот метавонанд якҷанд соҳаи татбиқ дошта бошанд. Барои ҳар як намуди истифода бозорҳои гуногун метавонанд вучуд дошта бошанд. Масалан, бозори чархҳои нақлиёти автомобилӣ вобаста ба намуди талабот фарқ мекунанд. Чархҳои аслие, ки дар воситаҳои нақлиёт васл карда мешаванд, ҳангоми истехсол, иваз ва ҳангоми таъмир дар бозорҳои гуногун баррасӣ мешаванд. Дар ҳар як ҳолат, фарқияти назаррас дар шароит ва қувваи қудрати бозори харидорон вучуд дорад. Дар ҳолати аввал, чархҳо ба таври чакана ба миқдори зиёд фармоиш дода мешаванд, дар ҳолати дуюм бошад, эҳтимолан онҳо ҳангоми зарурат фармоиш дода мешаванд.

Қайд намудан зарур аст, ки тарафи пешниҳодкунанда метавонад аҳамият дошта бошад. Агар интиқолдихандагон ва истехсолкунандагон дигар истехсолотро ба маҳсулоти ивазкунанда гузаронанд, ки метавонанд ба бозори дахлдор зуд ва бидуни хароҷоти назаррас ворид шаванд, онҳо метавонанд як қисми бозор шаванд. Ин рақобати эҳтимоли метавонад бозорро рақобатпазиртар намояд.

Зарур аст, ки бозори ҷуғрофӣ бояд ба назар гирифта шавад. Ин соҳаеро муайян мекунад, ки дар он шартҳои рақобат байни маҳсулот татбиқ мешаванд. Сабабҳои фарҳангӣ, амалӣ ва ҳуқуқӣ мавҷуданд, ки маҳсулот метавонад танҳо дар як минтақаи муайян рақобат кунад. Суд бозори ҷуғрофиро ҳамчун минтақае мешуморад, ки дар он сабабҳои объективӣ дар асоси маҳакҳои дар боло зикршуда ба ҳама молҳо ва фурушандагон дахл доранд. Дар он ҷое, ки бозорҳои дигар шароитҳои куллан гуногун доранд, онҳо метавонанд қисми як бозори ҷуғрофӣ набошанд.

Хароҷоти нақлиёт метавонад хусусияти муҳим бошад. Молҳои зудвайроншаванда ё молҳои, ки интиқолашон гарон аст, дар бозори маҳдудтар фурухта мешавад. Баъзе бозорҳои мушаххас метавонанд мавсимӣ ё муваққатӣ бошанд.

«Бозори дуумдараҷа» ҳама гуна бозорест, ки дар он муштариёне, ки як маҳсулот ё хизматрасониро харидорӣ мекунанд, эҳтимол (ё ҳатто маҷбуранд) маҳсулоти минбаъдаи алоқаманд ё иловагиро харидорӣ менамоянд. Масалан, муштариёне, ки бастаи барномавино насб мекунанд, метавонанд бозори дуумдараҷаи хизматрасониҳои дастгирии барномавино ифода кунанд.

Тибқи қонунгузориҳои ИА, ҳукмфармоӣ дар бозори ягонаи дуумдараҷа, ки бозори аввалия рақобатпазир боқӣ мемонад, аз эҳтимол дур нест.

Субъектҳои мустақил метавонанд дар якҷоягӣ мавқеи ҳукмфармоии дастачамӣ дошта бошанд. Ин метавонад дар сурати мавҷуд будани робитаҳои иқтисодии кофии байни ширкатҳо, ки онҳо дар бозор ҳатто дар сурати мавҷуд набудани ягон созишномаи ошкоро дар бозор самаранок рафтор кунанд.

Баъзан ширкатҳои «аз ҳад зиёд ҳукмфармоидошта» номидан мумкин аст. Ба фарқ аз ҳукмронӣ, мафҳуми расмии ҳуқуқии ин истилоҳ вучуд надорад. Аммо, ҳукмфармоии аз ҳад зиёд одатан ба вазъияте дахл дорад, ки мавқеи ширкат дар бозор он қадар бузург аст, ки ҳама гуна рақобати боқимонда дар беҳтарин ҳолат назарнорас аст.

Дар мавриди алоқаи электронӣ, дар бозорҳои чакана ё яклухт, ки дар он як ё якчанд операторҳо (дар маҷмуъ) ҳокимияти назарраси бозорӣ доранд, танзими пешакии соҳавӣ татбиқ мешавад. Тибқи «Тавсия» ва «Дастур»-и Комиссия вобаста ба арзбӣи ҳокимияти назарраси бозорӣ, мафҳуми ҳокимияти назарраси бозорӣ ба мафҳуми ҳукмфармоӣ баробар аст. Аммо, Комиссия фарқияти байни ду мафҳумро дар он қайд мекунад, ки ҳокимияти назарраси бозорӣ бояд дар асоси дурнамо арзбӣ карда шавад, дар ҳоле ки ҳукмфармоӣ бо мақсади татбиқи моддаи 102 Шартнома дар

борои фаъолияти Иттиҳоди Аврупо бояд асосан дар асоси ретроспективӣ арзёбӣ карда шавад.

Моддаи 102 Шартнома дар бораи фаъолияти Иттиҳоди Аврупо рафтори корхонаҳо, ки аллақай мавқеи ҳуқуқфармоӣ доранд, танзим мекунад, аммо ҳуқуқфармоиро манъ намекунад. Инчунин он тарзи ба даст овардани ҳуқуқфармоиро дар навбати аввал танзим намекунад (дар доираи низомномаи назорати якҷояшавии Иттиҳоди Аврупо ва кишварҳои аъзо баррасӣ мешавад). Махсусан «сӯиистифода» аз мавқеи ҳуқуқфармоӣ ва на мавҷудияти он мавзӯи манъкунии моддаи 102-и Шартнома дар бораи фаъолияти Иттиҳоди Аврупо ба ҳисоб меравад.

Сиёсати ИА дар соҳаи рақобатӣ ба он нигаронида шудааст, ки чӣ гуна ҳуқуқфармоиро бе асосҳои объективӣ беадолатона истифода бурдан мумкин аст, аммо «ҷавобгарии махсус» ба зиммаи як субъекти ҳуқуқфармо гузошташуда маънои онро дорад, ки он бояд аксар вақт аз рафторе, ки дар сурати аз ҷониби як ширкати ғайридавлатӣ иҷро шуданаш қонунӣ буда метавонад, худдорӣ намояд (масалан, нархгузори аз арзиши пасттар ё пешниҳоди таҳфифҳо).

Вақтҳои охир, Комиссияи ИА ва судҳо аз равиши анъанавии шаклӣ ба рафтори мамнӯъ даст кашиданд ва ба таври умум ба таҳлили таъсири иқтисодӣ диққат карданд, аммо тамоюли арзёбии расмии баъзе намудҳои рафтори якҷониба, махсусан дар судҳо, давом дорад.

Ширкатҳои мавқеи ҳуқуқфармоидошта дар ИА масъулияти махсус дорад, то ки рафтораш ба рақобати воқеӣ ва таҳрифнашаванда дар бозори дохилӣ зарар нарасонад. Ширкати ҳуқуқфармоидошта дар ИА ҷавобгарии махсус дорад, то ки рафтораш ба рақобати воқеӣ ва таҳрифнашаванда дар бозори дохилӣ зарар нарасонад.

Аммо, моддаи 102 Шартнома дар бораи фаъолияти Иттиҳоди Аврупо барои ҳимояи рақибони камсамар пешбинӣ нашудааст. Агар ташкилоти ҳуқуқфармо тавонад барои рафтори худ асосноккунии объективӣ, ба монанди ноил шудан ба ҳадафи қонунии ҳифз ё пешбурди манфиатҳои ҷамъиятӣ, ҳифзи манфиатҳои тижоратии худ ё баланд бардоштани самаранокии ба таври дигар дастнорас, ки дар асоси мутаносибӣ арзёбӣ карда мешавад, сӯиистифода ба ҳисоб намеравад.

Намудҳои сӯиистифодабарӣ:

Сӯиистифодае, ки ҳамчун «истисноӣ» тавсиф мешавад, рафтори як ширкати ҳуқуқфармо мебошад, ки дорои қувваи пурра ё қисман аз ворид шудан ё боқӣ мондани рақибон ба бозори фоидаовар ба ҳисоб меравад.

Таҷрибаҳои истисноӣ одатан ҳамчун зиёновартарин шакли сӯиистифода дида мешаванд. Ин ба он вобаста аст, ки онҳо метавонанд дар муддати тӯлонӣ раванди рақобатро ҳалалдор созанд ва рақибони хурд ё навро аз рақибони қобили эътимод ба ширкати ҳуқуқфармоидошта пешгирӣ кунанд ва ба ин васила худӣ онҳо муштариёро имконияти аз интиҳоби беҳтар ва рақобат баҳра бурдан маҳрум месозанд.

Ба фарқ аз сӯиистифодаи истисноӣ, ки рақибонро ҳадаф қарор медиҳанд ва ба ин васила ба истеъмолкунандагон зарари ғайримустақим

мерасонанд бо истиснои рақибон ва баъдан коҳиш додани пешниҳодҳои рақобатпазир. Ба ивази ин, онҳо ба истеъмолкунандагон аз ҷониби ширкатҳои ҳукмфармо зиёни мустақим мерасонанд.

Масъалаи асосии рафтори инҳисор ҳолатест, ки ширкати ҳукмфармо аз муштариёни худ аз ҳад зиёд маблағ меситонанд, яъне нархҳоеро, ки ҳам аз харочоти ташкилоти ҳукмфармо ва ҳам маҳсулоти муқоисашаванда хеле зиёд мебошад ё маблағи аз ҳад зиёд ситонидашаванда ба арзиши иқтисодии маҳсулоти супурдашуда алоқаи асоснок надорад. Ҳарчанд нигаронӣ дар бораи нархгузори аз ҳад зиёд мубрам аст, аммо дар амал он аз ҷониби мақомот хеле кам истифода мешавад, зеро он созиш дар бораи «нархи рақобатпазирии дуруст» (ё масъалаи мураккаби муайян кардани «одилона» ё «беадолатона») –ро дар бар мегирад ва аз ин рӯ, ба таври самаранок танзими нархро ба вуҷуд меорад.

Ҳамзамон, сӯиистифодаи истисморкунанда метавонад бо таъбири ташкилоти ҳукмфармои байни муштариён алоқаманд бошад (масалан, ситондани нархҳои гуногун ё пешниҳоди шартҳои гуногун ба муштариёни якхела дар шароите, ки ин фарқиятҳо бо фарқияти арзиши хизматрасонии ин муштариён асоснок кардан ғайриимкон аст ва махсусан, дар ҳолате, ки аз баъзе муштариён нархгузори аз ҳад зиёд ситонида мешавад) ё маҳсулоти алоқаманд то он дараҷае, ки он муштариёни маҳсулоти аввалияро маҷбур мекунад, ки маҳсулоти дуюмдараҷаи алоқамандро бо нархҳои баланд ва ё бо шартҳои ноодилона харидорӣ намоянд.

Мафҳуми сӯиистифодаи «зулмоварона» ифода менамояд, ки ташкилоти ҳукмфармо ба таҳдидҳое, ки ба манфиатҳои тижорати худ қабул мекунад, «бештар воқуниш нишон медиҳад». Ташкилоти ҳукмфармо кӯшиш мекунад, ки шарикони тижоратӣ ё рақибро бо роҳи баланд бардоштани нархҳои ситонидашуда, қатъ кардани муносибатҳои маҳсулотсупорӣ ё харид ё ташаббуси оғози мурофиаи судӣ оғоҳ кунад, ҷазо диҳад. Сӯиистифодаҳои мазкур аксар вақт аз ҷиҳати мақсад ва таъсири худ истисноӣ мебошанд, аммо як масъалаи алоҳида (хусусан дар робита бо шарикони тижоратӣ, ки рақиб намебошанд) дар он ифода меёбад, ки чораҳои андешидашуда номутаносиб ва беадолатона мебошанд.

Яке аз хусусиятҳои, ки доираи амали м. 2 Қонуни Шерманро маҳдуд мекунад, дар он ифода меёбад, ки он эҳтимолияти инҳисорро дар ҳар як бозоре, ки ба он татбиқ мешавад, талаб мекунад. Дар ин масъала қонунгузори ИМА аз қонунгузори бисёре аз мамлакатҳои дигар фарқ мекунад. Масалан, ИА чунин ҳуқуқвайронкуниҳои шабҳро ҳамчун «сӯиистифода аз мавқеи ҳукмфармоӣ» тавсиф мекунад. Ин таҳрир ба қонунгузори ИА имкон медиҳад, ки рафтореро, ки дар бозорҳои дахлдор зиён мерасонад, фаро гирад, ҳатто агар он ба инҳисори бозори дуюмдараҷа хатари ҷиддӣ наоварад.

Адабиёт:

1. Акобирзода Н. Заминаи ҳуқуқии ғаёлияти зиддиинҳисорӣ дар бозори хизматрасонии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳаёти ҳуқуқӣ. Правовая жизнь. № 1 (29) 2020. – С. 258-259.
2. Вердиян Г.В. Реформа гражданского законодательства и принцип добросовестности в общих положениях Гражданского кодекса РФ // Новый юридический журнал, 2014. – №1. – С. 90-98.
3. Емельянов В.И. Разумность, добросовестность, не злоупотребление гражданскими правами. – М.: Лекс-Книга, 2002. – С. 68.
4. Махмудов М.А. Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). – Душанбе, «Эр-граф». 2010. – С. 36.
5. Раҳимзода М.З., Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни зинаи таҳсилоти бакалаври ихтисоси ҳуқуқшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе, 2021. – С. 191.
6. Парашук С.А. Доминирующее положение хозяйствующего субъекта как базовая категория законодательства о защите конкуренции // Предпринимательское право, 2014. – №2. – С. 46-53.
7. Пирзода П.Р. Танзими ҳуқуқии ғаёлияти соҳибкорӣ дар бозори хизматрасонии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун аъзои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо. Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. - С.8-9.
8. Суменков С.С. Злоупотребление доминирующим положением: проблемы состава административного правонарушения // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2017. – №2(65). – С. 42.
9. Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорати Ҷумҳурии Тоҷикистон (матни лексия): Воситаи таълимӣ // Душанбе: «ЭР-граф», 2014. – С. 216.
10. Ҷабборов Д.А. Танзими ҳуқуқии инҳисори табиӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе. 2019. – С. 68-69.
11. Шонасридинов Н., Нодиров Ф.М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Васоити таълимӣ. Қисми 1. Душанбе: Прогресс, 2009. – С. 431.

**ҲУКУҚИ ҶИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУКУҚИ ИҶРОИ
ҶАЗОИ ҶИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.08) – УГОЛОВНОЕ ПРАВО И
КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.08)**

**ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМ ҲАМЧУН ТАҲДИД БА АМНИЯТИ
МИЛЛӢ**

Шоинбеков Одинабек,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, муаллими
калони кафедраи забонҳои хориҷӣ Тел:
(+992) 931007240

Email: shoinbekovodinabek@mail.com

Фишурда: Дар мақола масъалаҳои пайдоиши терроризм ва экстремизми байналмиллалӣ дида баромада шудааст. Муаллифи мақола ба терроризм ва экстремизм муқарароти муайянро медиҳад. Бо ақидаи муаллиф терроризм – ин як амали зиддичамъиятӣ ва зӯрварона мебошад, ки барои ба даст овардани мақсадҳои муайян равона карда шудааст. Он бо истифода аз силоҳи оташфишон ва тарканда тавсиф мешавад. Дар натиҷаи истифода бурдани усулҳои дағал бехатарии ҳаёти одамон зери хатар менамояд. Экстремизм – ин баён кардани ақидаи ғайри зиддичамъиятӣ мебошад. Экстремизм дар таркиби худ баландшавӣ ва ҷорабиниҳои манфии қатъӣ дорад. Муаллифи мақола инчунин тавсифи монанди ин ҳодисаро дида мебарояд. Муаллифи мақола инчунин, чунин фаҳмиш ба монанди терроризми байналмиллалӣ, ки бо ақидаи муаллифи мақола яке аз изҳори нисбатан хавфнокӣ ҷиноятӣ мебошад, дида баромадааст. Вазифаи давлат аз гузаронидани ҷорабиниҳои зидди террористӣ, ба мақсади пешгирии кардани талафот ва кам кардани шумораи қурбониён дар натиҷаи ғайриқонунӣ террористӣ мебошад. Инчунин дар мақола оид ба терроризми иқтисодӣ низ сухан меравад. Терроризми иқтисодӣро Кубагиро мухосираро, ки аз тарафи америкоӣҳо нисбати Куба баъди ба сари қудрат омадани Фидел Кастро эълон карда буданд номиданд.

Дар хотима, муаллифи мақола ба аҳамияти механизмҳои муқовимат ба экстремизм ва терроризм ишора мекунад, зеро ҳадафи террористон аз байн бурдани демократия ва қонуният, ҳуқуқи инсон ва расонидани зарар ба амнияти миллии мебошад.

Калидвожаҳо: зиддичамъиятӣ, ҳадаф, бераҳмона, созишнома, ифротгар, таҳдид, амният, нобудкунӣ, мубориза, зӯрварӣ, рафтор, паҳншавӣ, ғайриқонунӣ, ҷинояткорӣ, сиёсат, зиддитеррористӣ, сӯиқасд, силоҳи қатли ом, зиддичамъиятӣ, бехатарӣ, қурбониён, хавфнок, ақида, силоҳи оташфишон .

ЭКСТРЕМИЗМ И ТЕРРОРИЗМ КАК УГРОЗА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Шоинбеков Одинабек,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет
старший преподаватель кафедры
иностраных языков
Тел: (+992) 931007240
Email: shoinbekovodinabek@mail.com.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы проявления международного терроризма и экстремизма. Автор статьи даёт развернутое определение терроризму и экстремизму. По мнению автора терроризм – это антиобщественное и насильственное деяние, направленное на достижение определённых целей. Он характеризуется использованием взрывчатых устройств и огнестрельного оружия. В результате использования жёстких методов, безопасность жизни людей оказывается под угрозой. Экстремизм – это активная форма выражения антиобщественного мнения. Экстремизм включает в себя усиление и радикализацию негативных установок.

Автор статьи рассматривает также сходные характеристики данных явлений. Автор также рассматривает такое понятие, как международный терроризм, который по мнению автора статьи, является одним из наиболее опасных проявлений преступности. Задача государства заключается в проведении контртеррористических мероприятий, с целью предотвращения потерь, а также минимизировать число жертв террористической деятельности. Кроме того в статье приводится пример, так называемого экономического терроризма. Экономическим терроризмом кубинцы называли блокаду, которая была организована американцами после прихода к власти на Кубе Фиделя Кастро.

В заключении автор статьи указывает на актуальность механизмов противодействия экстремизму и терроризму, так как целью террористов является ликвидация демократии и законности, прав человека и нанесение урона национальной безопасности.

Ключевые слова: антиобщественный, намерение, жестокий, соглашение, экстремист, угроза, безопасность, уничтожение, борьба, насильственный, поведение, распространение, деятельность, преступление, политика, антитеррористический, покушение, оружия массового поражения, безопасность, жертв, опасный, мнение, огнестрельное оружия.

EXTREMISM AND TERRORISM AS A THREAT TO NATIONAL SECURITY

Shoinbekov Odinabek

Tajik national university, Law faculty,
senior teacher of the Foreign Languages
Department.

Tel: (+992) 931007240

Email: shoinbekovodinabek@mail.com.

Annotation: The article examines the issues of manifestations of international terrorism and extremism. The author of the article gives a detailed definition of terrorism and extremism. According to the author, terrorism is an antisocial and violent act aimed at achieving certain goals. It is characterized by the use of explosive devices and firearms. As a result of the use of harsh methods, the safety of people's lives is at risk. Extremism is an active form of expression of antisocial opinion. Extremism includes the strengthening and radicalization of negative attitudes.

The author of the article also considers similar characteristics of these phenomena. The author also considers such a concept as international terrorism, which, according to the author of the article, is one of the most dangerous manifestations of crime. The task of the State is to carry out counter-terrorism measures in order to prevent losses, as well as to minimize the number of victims of terrorist activities. In addition, the article provides an example of the so-called economic terrorism. Cubans called the blockade economic terrorism, which was organized by the Americans after Fidel Castro came to power in Cuba.

In conclusion, the author of the article points out the relevance of mechanisms for countering extremism and terrorism, since the goal of the terrorists is to eliminate democracy and the rule of law, human rights and damage national security.

Keywords: antisocial, intent, violent, agreement, extremist, threat, security, destruction, struggle, violent, behavior, proliferation, activity, crime, politics, anti-terrorist, assassination, weapons of mass destruction, security, sacrificed, dangerous, opinion, firearms

Терроризм чист ва онро бо экстремизм чӣ мепайвандад? Ба ин савол ҷавоби аниқ нест. Аммо, байни ин ду мафҳум робитаи муайян вучуд дорад.

Терроризм як амали зиддиҷамъиятӣ ва зӯроварӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои муайян мебошад. Он бо истифодаи усулҳои шадид ва бераҳмона, ба монанди ҳамла ба одамони бегуноҳ ё сохтани дастгоҳҳои тарканда тавсиф карда мешавад.

Экстремизм бошад, як намуди махсуси рафтор аст, ки ба эътиқод ва ғояҳои шадид, ки аз доираи созишнома ва меъёрҳои ҷамъиятӣ берун аст, асос ёфтааст.

Аммо, фарқиятҳои байни ин мафҳумро низ қайд кардан муҳим аст. Баръакси экстремизм, терроризм аллақай марҳилаи ниҳоии рафтори манфӣ

мебошад. Дар ҳолате, ки ифротгаро тасмим гирифтааст, ки зӯроварӣ кунад ва ба амнияти мардум таҳдид кунад, амалҳои ӯ аллакай ба категорияи терроризм мегузаранд. Яке аз фарқиятҳои асосӣ инчунин дар он аст, ки терроризм як шакли мушаххаси экстремизм аст, ки бо истифодаи зӯроварӣ ва ба нобудкунии ҷисмонӣ алоқаманд аст.

Ҳамин тариқ, терроризм ва экстремизм ду мафҳуми гуногун мебошанд, гарчанде ки байни онҳо робитае вучуд дорад. Экстремизм метавонад оғози даст задан ба амалҳои террористӣ бошад, аммо ҳатман ба онҳо оварда намерасонад. Дар баробари ин, фаҳмидани монандӣ ва фарқияти миёни ин падидаҳо ба таҳлил ва мубориза бо онҳо дар доираи равандҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ кӯмак мекунад.

Терроризм чист? Терроризм як шакли экстремизм аст, ки бо истифодаи зӯроварӣ ва таҳдиди истифодаи он бо мақсади ба вучуд овардани тарс, ваҳм ва номуайяни дар ҷомеа тавсиф мешавад. Баръакси экстремизм, ки онро дар доираи идеологияҳо ва равишҳои гуногун ифода кардан мумкин аст, терроризм бо рафтори зиддиҷамъиятӣ ва амалҳои зӯроварӣ алоқаманд аст.

Монандиҳо байни терроризм ва экстремизм дар ҷустуҷӯи онҳо барои ноором кардани ҷомеа ва имкони истифодаи зӯроварӣ барои расидан ба ҳадафҳои худ мебошанд. Аммо, бар хилофи экстремизм, терроризм бо истифодаи зӯроварӣ барои эҷоди тарс ва ваҳм дар ҷомеа ва ҷалби тавачҷӯҳи ҷомеа ва васоити ахбори омма тавсиф мешавад¹⁸⁰.

Алоқа байни рафтори террористон ва ғояҳои зиддиҷамъиятӣ дар ҷустуҷӯи онҳо барои зӯроварӣ нисбати одамони бегуноҳ, инчунин даст кашидан аз арзишҳо ва меъёрҳои рафтори ҷамъиятӣ мебошад. Терроризм ва экстремизм метавонанд ангезаҳои гуногун дошта бошанд, аммо ҳадафи асосии онҳо ба вучуд овардани бесарусомонӣ ва номуайяни дар ҷомеа ва тағйир додани низоми сиёсӣ, динӣ ё иҷтимоӣ мебошад.

Экстремизм чист? Экстремизм як шакли рафтори зиддиҷамъиятӣ мебошад, ки ба зӯроварӣ, вайрон кардани қонуният, вайрон кардани соҳти давлатӣ ва тамомияти ҳудудӣ равона шудааст. Экстремизм аксар вақт бо терроризм алоқаманд аст, аммо фарқиятҳои худро дорад.

Фарқи асосии байни экстремизм ва терроризм дар он аст, ки экстремистҳо, мустақиман ба зӯроварӣ даст наметананд, балки дар сатҳи идеология ва ситоиши ғояҳои экстремистӣ кор мекунанд.

Аммо, байни терроризм ва экстремизм робита вучуд дорад. Экстремизм метавонад марҳилаи сайёр дар роҳи терроризм бошад. Идеологияи экстремистӣ метавонад дар дохили гурӯҳи одамон нияти истифодаи зӯроварӣ ва амалҳои террористиро ба вучуд орад.

Аммо, бояд қайд кард, ки экстремизм метавонад дар шаклҳои гуногун, аз сиёсӣ ва динӣ то миллий ва этникӣ зоҳир шавад. Ҳамаи онҳо як

¹⁸⁰ Соболев В.А. Сарчашмаҳои терроризми байналмиллалӣ ва имкониятӣ муҳолифат кардан бар зидди ӯ // Вестник Межпарламентской Ассамблеи. СПб, 2001. №2/3. – С.163-164;

хусусияти умумӣ доранд – даъват ба зӯроварӣ ва вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ.

Экстремизм чист? Ва терроризм чист?

Экстремизм шакли фаъоли ифодаи рафтори зиддиҷамъиятӣ мебошад, ки тақвият ва радикализатсияи муносибатҳои манфиро дар бар мегирад. Терроризм бошад, истифодаи зӯроварӣ ва воситаҳои тарс бо мақсади ба даст овардани тағйироти сиёсӣ ё идеологӣ мебошад.

Муносибати байни экстремизм ва терроризм дар он аст, ки ақидаҳо ва идеологияҳои экстремистӣ метавонанд аз ҷониби террористон ҳамчун асос ва қонунигардонии амалҳои худ истифода шаванд. Онҳо метавонанд тавассути таблиғоти экстремистӣ ғояҳо ва ҳадафҳои тарғиб кунанд, то тарафдорон ва ҷалбкунандагони навро ба қори худ ҷалб кунанд.

Монандии экстремизм ва терроризм дар он аст, ки ҳарду падида ба амнияти ҷамъиятӣ ва субот таҳдид мекунанд. Ҳарду зухуроти зӯроварӣ ва татбиқи идеологияҳои манфӣ мебошанд, ки ба оқибатҳои харобиовар оварда мерасонанд.

Аммо, байни экстремизм ва терроризм фарқиятҳо мавҷуданд. Экстремизмро дар шаклҳои гуногун ифода кардан мумкин аст – сиёсӣ, динӣ, миллатгарой ва ғайра. Терроризм шакли татбиқи ҷисмонии ин эътиқодоти экстремистӣ мебошад, ки барои расидан ба ҳадафи худ зӯроварӣ ва воситаҳои тарсонданро истифода мебарад. Фаҳмидани робитаи байни рафтори зиддиҷамъиятӣ, экстремизм ва терроризм барои самараноктар мубориза бурдан бо ин падидаҳо муҳим аст. Пеш аз ҳама, пешгирии радикализатсия ва решақан кардани муносибатҳо ва идеологияҳои, ки метавонанд барои амалҳои экстремистӣ ва террористӣ асос шаванд, зарур аст¹⁸¹.

Монандӣ ва фарқиятҳои экстремизм ва терроризм

Экстремизм ва терроризм ду падидае мебошанд, ки робита ва монандӣ доранд, аммо дар айни замон фарқиятҳои назаррас доранд. Экстремизм ва терроризм ҳарду як шакли рафтори зиддиҷамъиятӣ мебошанд ва ҳадафи ноил шудан ба тағирот дар ҷомеаҳо доранд. Аммо, терроризм як зухуроти радикалӣ ва зӯроварии экстремизм аст. Яке аз фарқиятҳо дар усулҳо ва миқёси амал аст. Терроризм бо истифодаи зӯроварӣ, аз ҷумла таъсири ҷисмонӣ ва равонӣ ба ҳадафҳо тавсиф карда мешавад. Дар ҳоле ки экстремизм метавонад дар шаклҳои гуногун зоҳир шавад, ки ҳатман ба осеби шахсӣ ё марғи одамон оварда намерасонанд. Тафовути дигар дар он аст, ки терроризм тавассути таъсири зӯроварӣ ва эҷоди тарс ҳадафҳои сиёсӣ, динӣ ё иҷтимоӣ дорад. Дар ҳоле ки экстремизм метавонад ангезаҳо ва ҳадафҳои гуногун дошта бошад, ки на ҳамеша бо сиёсат ё дин алоқаманданд. Дарк кардан муҳим аст, ки на ҳама шаклҳои экстремизм ба терроризм оварда мерасонанд. На ҳама идеологияҳо ва ақидаҳои экстремистӣ зӯроварӣ ва амалҳои террористиро таблиғ мекунанд. Аммо,

¹⁸¹ Соболев В.А. Сарчашмаҳои терроризми байналмиллалӣ ва имконияти муҳолифат кардан бар зидди ӯ // Вестник Межпарламентской Ассамблеи. СПб, 2001. №2/3. – С. 163-164.

тахдиди пахншавии ғояҳои экстремистӣ метавонад ба пайдоиши идеологияи терроризм оварда расонад. Ҳамин тавр, байни экстремизм ва терроризм монандӣ вучуд дорад, ба монанди рафтори зиддичамбиятӣ ва хоҳиши тағирот дар ҷомеа, аммо дар усулҳо, ҳадафҳо ва миқёси амал низ фарқиятҳо мавҷуданд.

Дар айни замон терроризми байналмилалӣ торафт мушкилоти глобалӣ ва васеъмиқёси асри XXI мегардад. Дар натиҷаи фаъолияти ҷиноятии созмонҳои хатарноктарини террористӣ ва экстремистӣ ба кишварҳо зарари бузурги иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ расонида мешавад. Ҳодисаҳои 10 соли охир нишон доданд, ки решакан кардани терроризм ва инчунин пайдо кардани усулҳои универсалӣ, ки барои ҳама кишварҳо қобили қабул аст, барои кам кардани ин таҳдид хеле мушкил аст. Бисёре аз масъалаҳои сиёсати зиддитеррористӣ то ҳол мавриди баҳси шадид қарор доранд. Яке аз мушкилтарин масъалаҳо дар он аст, ки чӣ гуна дар шароити мубориза бо терроризм, ки аз давлатҳо талаб мекунад, ки барои пешгирии ҳамлаҳои террористӣ ва ба ҷавобгарӣ кашидани шахсони гумонбар дар иҷрои онҳо чораҳои ғавқулода андешанд, риояи ҳуқуқи озодиҳои бунёдии инсон ва шахрванд, инчунин амнияти миллӣ ва иқтисодии кишварҳоро таъмин намоянд¹⁸².

Терроризми байналмилалӣ яке аз зухуроти хатарноки ҷинояткорӣ мебошад, ки давлатҳо дар айни замон дучор меоянд. Дар шароити ноустувории сиёсӣ гуфтан душвор аст, ки ин масъала ба кӣ дахл дошта метавонад, аз ин рӯ сиёсати давлатҳо, бешубҳа, бояд гузаронидани чорабиниҳои зиддитеррористиро бо мақсади пешгирии талафоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва инчунин кам кардани қурбониёни фаъолияти террористӣ дар бар гирад. Ҳангоми таҳлили мундариҷаи мафҳуми «терроризм» бояд қайд кард, ки дар адабиёти иҷтимоӣ ва сиёсии хориҷӣ тақрибан сад бор ва дар ҳуқуқи байналмилалӣ тақрибан чорсад бор адад мавҷуданд. Ин аз он сабаб аст, ки терроризм дар кишварҳои гуногун бо назардошти вазъии сиёсӣ, иқтисодӣ, инчунин анъанаҳои миллӣ, динӣ ва фарҳангӣ яқсон нест.

Терроризм хатарноктарин зухуроти экстремизми сиёсӣ дар миқёси байналмилалӣ мебошад. Метавон гуфт, ки дар асл терроризм истифодаи мунтазами идеологӣ ё таҳдиди зӯрварӣ нисбати шахсони воқеӣ, тарсонидани онҳо, фишори равонӣ барои расидан ба ҳадафҳои худ мебошад, ки бо ангезаҳои иҷтимоӣ ё сиёсӣ вобаста аст. Худи падидаи терроризм аз падидаи нав дур аст, он решаҳои худро ба қабри таърих мегузорад, аммо дар раванди таҳаввулот шаклҳои зухуроти он зери таъсири вазъии иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоии ин ё он замони таърихӣ тағйир ёфтанд. Терроризм имрӯз аз рӯи ҳадафҳо, объектҳо, тактикаи амал ва инчунин воситаҳои мубориза фарқ мекунад¹⁸³.

¹⁸² Таҳқиқи ирода ва потенциали сиёсии байналмилалӣ дар мубориза бо терроризм A – G 8 Action Plan. – Evian (1 – 3 July. 2003)

¹⁸³ Устинов В.В. Пешгуфтор. Мушкилоти мубрами мубориза бо терроризми байналмилалӣ // Мубориза бо терроризми байналмилалӣ: маҷмӯаи ҳуҷатҳо. – М., 2005. – С.6-7.

Яке аз самтҳои фаъолияти ташкилотҳои террористӣ ё дар натиҷаи сӯиқасд ба бутунии давлатии давлат бад шудани вазъи иқтисодии кишвар, ҳам дар маҷмӯъ ва ҳам бевосита ба соҳаҳои муайяни ҳаёти иқтисодии ҷомеа таъсир расонидан мебошад. Террористон роҳҳои гуногуни вайрон кардани амнияти иқтисодиро бо истифода аз воситаҳои зарар расондан ба иқтисодиёт истифода мебаранд. Масалан, барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ, ташкилотҳои террористӣ ва экстремистӣ дар доираи рақобати байни корпоратсияҳо метавонанд дар паст кардани арзиши сахмияҳои рақиб, хариди онҳо, муфлисшавӣ ва ғайра «бозӣ» кунанд. Эҷоди монеаҳои иқтисодӣ, бад шудани шароити зиндагӣ ва паст шудани сатҳи он — зухуроти терроризми иқтисодии баъзе гурӯҳҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ нисбат ба дигарон. Дар сатҳҳои боз ҳам баландтар терроризми иқтисодӣ метавонад аксар вақт воситаи таъсиррасонӣ дар муносибатҳои мураккаби сиёсӣ ва иқтисодӣ гардад. Ҳамин тариқ, муҳосираи иқтисодии дар амал зуд-зуд истифодашаванда, ҷорӣ намудани намудҳои гуногуни эмбарго ва манъи воридот ё содироти молҳои муайян воситаҳои зӯрварии иқтисодиро ташкил медиҳанд, ки барои тарсонидани душманон ва маҷбур кардани тағйир додани ниятҳо, аз ҷумла дар сатҳи байнидавлатӣ истифода мешаванд.

Масалан, «терроризми иқтисодӣ» – ро кубҳои муҳосираи амрикоӣ пас аз ба сари кудрат омадани Фидел Кастро дар Куба меномиданд. Ин истилоҳро мақомоти шӯравӣ дар арзёбии ислоҳи Чексон - Веник, ки содироти технологияҳои баландро ба СССР маҳдуд мекунад ва аз тарафи Конгресси ИМА қабул шуда буд истифода мебаранд.

Гурӯҳҳои байналмилалӣ террористӣ кори воридшавӣ ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ, сохторҳои давлатӣ, бахшҳои гуногуни ҷаҳони саноатӣ ва молиявиро бо мақсади ҷалби агентура, назорати соҳаҳои ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҷомеа, инчунин таъсир расонидан ба самти фаъолияти онҳо такмил медиҳанд. Дар натиҷаи ин, шоҳаҳои махсусан хатарноки пинҳонӣ ҷинояткорӣ муташаккили байналмилалӣ ба вуҷуд меоянд¹⁸⁴.

Дар шароити мавҷуда фаҳмиши падидаи терроризми муосир ва механизмҳои муқовимат ба он аҳамияти махсус пайдо мекунад. Дар ҷанбҳои соли охир созмонҳои террористӣ дар назди худ ҳадафҳои бештари иқтисодӣ гузоштаанд. Баъзеи онҳо воқеан ба сохторҳои шабакавӣ табдил ёфтаанд ва кодиранд на танҳо фаъолияти худро пурра маблағгузорӣ кунанд, балки захираҳои молиявиро барои тавсеаи он ва инчунин маблағгузории таҳқиқоти илмӣ, ки ба таҳияи силоҳи қатли ом барои мақсадҳои террористӣ нигаронида шудаанд, ҷамъ кунанд. Терроризм мақсад дорад, ки ҳамту ҳуқуқҳои инсон, демократия ва қонуниятро барҳам

¹⁸⁴Устинов В.В. Пешгуфтор. Мушкilotи мубрами мубориза бо терроризми байналмиллалӣ // Мубориза бо терроризми байналмиллалӣ: маҷмӯаи ҳуҷатҳо. – М., 2005. – С.6-7.

диҳад ва аз ин рӯ, ба амнияти миллӣ ва ҳамчун қисми асосии он ба амнияти иқтисодӣ зарар расонад¹⁸⁵.

Адабиёт

1. Соболев В.А. Сарчашмаҳои терроризми байналмиллалӣ ва имкониятҳои муҳолифат кардан бар зидди ӯ // Вестник Межпарламентской Ассамблеи. СПб, 2001. №2/3. – С.163-164;
2. Устинов В.В. Пешгуфтор. Мушкилоти мубрами мубориза бо терроризми байналмиллалӣ // Мубориза бо терроризми байналмиллалӣ: маҷмӯаи ҳуҷатҳо . – М., 2005. – С.6-7.
3. Таҳкими ирода ва потенциали сиёсии байналмиллалӣ дар мубориза бо терроризм А – G 8 Action Plan. – Evian (1 – 3 July. 2003)
4. Ҳалли мушкилоти ҷаҳонии иқтисодӣ ва молиявӣ: Изҳороти Саммити Денвер (Denver, 21 June 1997)

¹⁸⁵ Таҳкими ирода ва потенциали сиёсии байналмиллалӣ дар мубориза бо терроризм А – G 8 Action Plan. – Evian (1 – 3 July. 2003)

ПРИНЦИПИ ГУНАҲГОРӢ ДАР НИЗОМИ ПРИНЦИПҶОИ ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ

Сабуров Абдузӯҳур Азизмуродович,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ докторанти
Ph.D. – и кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва
муқовимат бо коррупсия
Тел.: (+992) 929155500
Email: Lawyer290798@mail.ru

Фишурда. Дар мақолаи мазкур масъалаи мавқеи принципи гунаҳгорӣ дар низоми принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ муайян карда шуда, алоқамандӣ ва самтҳои муносибати принципи мазкур бо дигар принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Мавриди зикр аст, ки ба монанди принципи қонуният принципи гунаҳгорӣ низ моҳиятан баробарҳуқуқии шахрвандонро дар назди қонун инъикос мекунад: агар шахс гунаҳгор бошад, сарфи назар аз ҷинс, наҷод, миллат, забон, пайдоиш, вазъи молумулкӣ, ҷои истиқомат, муносибат ба дин, эътиқод, узвият дар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад. Дар фарқият аз принципҳои қонунгузорӣ принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ таҳаввулоти дуру дарози иҷтимоиро паси сар намуда, ҳамчун ғояҳои асосии аз тарафи ҷамъият таҳияшуда қабул карда мешаванд. Ин идеяро инкишоф дода бояд гуфт, ки принципҳои ҳуқуқ инъикоси бевоситаи шартӣ зикргардида дар шуури ҷамъият буда, принципҳои қонунгузори ҷиноятӣ танҳо тасвири бевоситаи он дар қонунгузори ҷиноятӣ мебошанд.

Муаллиф, инчунин, қайд менамояд, ки ба як низоми муайян даровардани принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ хусусияти таълимӣ дорад ва бояд тавассути низоми меъёрҳои баррасӣ карда шавад, ки дар қонунгузорӣ муқаррар карда шудаанд ва ба нигоҳ доштани назорати иҷтимоӣ тавассути чораҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ - ҷиноятӣ нигаронида шудаанд. Принципи гунаҳгорӣ бо низоми принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд, зич алоқаманд аст. Муносибати принципи гунаҳгорӣ бо принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар самтҳои гуногун амалӣ карда мешавад: тавассути мустақкамкунии бевоситаи қонунгузори принципи гунаҳгорӣ; бо назардошти ҳақиқат ва дурустии ин ё он рафтори шахсият аз нуқтаи назари баҳодиҳии манфиатҳои ҷамъиятӣ ва арзёбии шахс ба арзишҳои иҷтимоии ҷомеа. Хусусияти таъсири танзимкунандаи принципи гунаҳгорӣ дар он ифода меёбад, ки вай мисли дигар принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, мазмун ва хусусияти меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро муайян мекунад.

Калидвожаҳо: принципи гунаҳгорӣ, қонуният, баробарии шахрвандон, адолат, инсондӯстӣ, низом, қонунгузори ҷиноятӣ, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ғояи асосӣ, алоқамандӣ, ҷавобгари ҷиноятӣ, иҷтимоӣ.

ПРИНЦИП ВИНЫ В СИСТЕМЕ ПРИНЦИПОВ УГОЛОВНОГО ПРАВА

Сабуров Абдузухур Азизмуродович,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
докторант Ph.D кафедры уголовного
права и противодействию коррупции
Тел: (+992) 929-15-55-00
Email: lawyer290798@mail.ru.

Аннотация. В данной статье определен вопрос о позиции принципа вины в системе принципов уголовного права, рассмотрены взаимосвязь и направления взаимосвязи данного принципа с другими принципами уголовного права.

Следует отметить, что, как и принцип законности, принцип виновности также по существу отражает равноправие граждан перед законом: если виновным является лицо, оно может быть привлечено к ответственности независимо от пола, расы, национальности, языка, происхождения, имущественного положения, места жительства, отношения к религии, убеждений, членства в общественных объединениях. В отличие от законодательных принципов, принципы уголовного права претерпели длительную социальную эволюцию и принимаются в качестве основных идей, разработанных обществом. Развивая эту идею, следует сказать, что принципы права являются прямым отражением вышеуказанного условия в общественном сознании, а принципы уголовного права являются лишь его прямым отражением в уголовном законодательстве.

Автор также отмечает, что включение принципов уголовного права в определенную систему носит учебный характер и должно рассматриваться через систему норм, которые устанавливаются в законодательстве и направлены на поддержание социального контроля посредством мер уголовно - правового характера. Принцип виновности тесно связан с системой принципов, которые предусмотрены в уголовном законодательстве. Связь принципа виновности с принципами уголовного права осуществляется в различных направлениях: через прямое закрепление в законодательстве принципа виновности; рассмотрение истинности и правильности того или иного поведения личности с точки зрения оценки общественных интересов и оценки индивидом социальных ценностей общества. Особенность регулирующего действия принципа виновности выражается в том, что он, как и другие принципы, определяет содержание и характер норм уголовного права.

Ключевые слова: принцип виновности, законность, равенство граждан, справедливость, гуманность, система, уголовное законодательство, уголовное право, основная идея, взаимосвязанность, уголовная ответственность, социальный.

THE PRINCIPLE OF GUILT IN THE SYSTEM OF PRINCIPLES CRIMINAL LAW

Saburov Abduzohur Azizmurodovich – Tajik national University, Faculty of Law, Ph.D doctoral student of the Department of Criminal law and combating corruption.

Tel: (+992) 929155500

Email: lawyer290798@mail.ru.

Annotation. This article defines the question of the position of the principle of guilt in the system of principles of criminal law, examines the relationship and directions of the relationship of this principle with other principles of criminal law.

It should be noted that, like the principle of legality, the principle of guilt also essentially reflects the equality of citizens before the law: if a person is guilty, he can be held accountable regardless of gender, race, nationality, language, origin, property status, place of residence, attitude to religion, beliefs, membership in public associations. Unlike legislative principles, the principles of criminal law have undergone a long social evolution and are accepted as the main ideas developed by society. Developing this idea, it should be said that the principles of law are a direct reflection of the above condition in the public consciousness, and the principles of criminal law are only its direct reflection in criminal legislation.

The author also notes that the inclusion of the principles of criminal law in a certain system is educational in nature and should be considered through a system of norms that are established in legislation and aimed at maintaining social control through criminal law measures. The principle of guilt is closely related to the system of principles that are provided for in criminal law. The connection of the principle of guilt with the principles of criminal law is carried out in various directions: through the direct consolidation of the principle of guilt in legislation; consideration of the truth and correctness of a particular individual's behavior from the point of view of assessing public interests and evaluating the individual's social values of society. The peculiarity of the regulatory action of the principle of guilt is expressed in the fact that, like other principles, it determines the content and character of the norms of criminal law.

Keywords: the principle of guilt, legality, equality of citizens, justice, humanity, system, criminal legislation, criminal law, basic idea, interconnectedness, criminal responsibility, social.

Принсипҳои ҳуқуқ – асосҳо ва ғояҳои роҳбарикунандае, ки самти танзими ҳуқуқро муайян мекунанд. Аз нуқтаи назари назарияи умумии ҳуқуқ таҳти мафҳуми принцип моҳият ва таъиноти иҷтимоии ҳуқуқ ҳамчун дараҷаи дониши шахсият фаҳмида мешавад.

Мутобиқи луғати тафсирии забони русӣ С.И. Ожегова қайд менамояд, ки таҳти мафҳуми принцип одатан «мавқеи ибтидоии ягон

назария, таълимот, ҷаҳонбинӣ, барномаҳои назариявӣ» фаҳмида мешавад¹⁸⁶. Принципҳои ҷузъҳои аввалини дастгоҳи концептуалии як қатор категорияҳои ҳуқуқӣ мебошанд. Наумов ишора мекунад: «Дар илми ҳуқуқшиносӣ принципҳои ҳуқуқ одатан бо ғояҳои алоқаманданд, ки бо андешаи он ки чӣ гуна ҳуқуқ оид ба идеал бояд ҳамчун ҳадафи ҳуқуқ бошад»¹⁸⁷. Ҷанбаи иҷтимоии принципҳои ҳуқуқро муайян намуда, В.К. Бабаев қайд мекунад: «Принципҳои ҳуқуқ он чизи асосиро дар ҳуқуқ ифода менамоянд, ки ба ташаккули он нигаронида шудааст. Дар муқоиса бо меъёрҳои ҳуқуқии дар ин ё он соҳа мавҷудбуда, ки дар давраи таърихии муайян ба вучуд омадаанд, принципҳои ҳуқуқ бо устувории зиёд ва дар муддати дуру дароз бетағйир монданашон фарқ мекунанд»¹⁸⁸.

Ҳамзамон, чӣ тавре ки С.Г. Келина ва В.Н. Кудрявтсев боадолатона қайд мекунанд «дар нақшаи ғосеологӣ принципҳои ҳуқуқ дар худ ғоя ва мавқееро дар бар мегиранд, ки аз як тараф назари ҳукмфармоиро дар масъалаи ҳуқуқ, ки хоси давраи таърихии мазкур мебошанд, инъикос менамояд; аз тарафи дигар талаботҳои муайянеро тартиб медиҳанд, ки дар шакли умумӣ ифода ёфтаанд ва ба иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ аз қабилӣ судяҳо, адвокатҳо, даъвогар ва ҷавобгар, гунаҳгор ва ҷабрдида тааллуқ доранд»¹⁸⁹.

Инъикоси воқеии ҷараёни ҷамъияти мо дар мазмуни қонунгузориҳои ҷиноятӣ танҳо тавассути шуури ҳуқуқии ҷамъият имконпазир аст. Танҳо он имкон медиҳад, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва институтҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ оид ба масъалаҳои адолат ва беадолатӣ дида баромада шаванд. Ин пеш аз ҳама аз он сабаб имконпазир аст, ки шуури ҳуқуқии ҷамъият дар худ чунин ғояҳои умумибашарии сохти оқилонаи ҳуқуқро ба монанди адолат ва баробарӣ, инсондӯстӣ ва қонуниятро дар бар мегирад.

Чунин ғояҳои умумибашарӣ «тавассути мазмуни предмети ҳуқуқии ҷиноятӣ амалӣ мешаванд ва он чизеро ки ҳоло принципҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ номида мешаванд, ташкил медиҳад»¹⁹⁰.

Принсипи гунаҳгорӣ дар яқоягӣ бо дигар принципҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ инъикоси худро дар қонунгузорӣ танҳо барои он ёфтааст, ки дар ҳама вақт ҳамчун ғояи бунёдгузори шуури ҳуқуқӣ ҳисобида мешуд.

Бо чунин нуқтаи назар, маънии бузургеро масъала оид ба низомнокии принципҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ доро мебошад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ ақидаҳои гуногун оид ба муайян намудани низоми принципҳои пешбинӣ шудаанд. Г.А. Кригер принципҳоро ба се гурӯҳ ҷудо намудааст,

¹⁸⁶ Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.

¹⁸⁷ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под ред. В. М. Лебедева. – М.: Юрайт – Издат, 2001. – 735 с.

¹⁸⁸ Бабаев, В. К. Теория современного советского права / В. К. Бабаев. – Н. Новгород : Нижегород. ВШ МВД РСФСР, 1991. – 155 с.

¹⁸⁹ Келина, С. Г. Принципы советского уголовного права / С. Г. Келина, В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1988. 173 с.

¹⁹⁰ Мальцев, В. В. Принципы уголовного права / В. В. Мальцев. – Волгоград: Волгогр. акад. МВД России, 2001. – 266 с.

ки инҳо умумӣ, байнисоҳавӣ ва соҳавӣ мебошанд. Аз ин рӯ, муаллиф принципҳои умумиро ҳамчун «хусусияти асосии ташкили танзими ҳуқуқии ҳамаи низоми ҳуқуқии сотсиалистӣ» ва принципҳои байнисоҳавӣ ва соҳавиро бошад, ҳамчун «махсусият ва мушаххаскунандаи ташкили танзими ҳуқуқӣ дар якҷанд соҳаҳои омехтаи ҳуқуқ ва дар ҳар як соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ «муайян намуд»¹⁹¹. П.А. Фефелов дар асоси самти функционалӣ дар байни принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ принципҳои асосӣ ва танзимкунандаро ҷудо мекунад¹⁹².

Инчунин дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ тақсимоти классикии принципҳо ба умумиҳуқуқӣ ва махсус вучуд дошт.

Дар асоси ин қолаббандии принципҳо, С.Г. Келина пешниҳод кард, ки ба сифати принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ принципҳои баробарӣ дар назди қонун, ҷавобгарии фардӣ ва гунаҳгорӣ, ҷавобгарии одилона, қонуният ва дигар муқаррарот мустаҳкам карда шаванд. Аз ин рӯ, муаллиф тасдиқ менамояд, ки «ин принципҳо хусусияти предмет ва методи ҳуқуқи ҷиноятӣ яъне асолати ҳуқуқии соҳаи мазкурро ифода менамоянд»¹⁹³.

В.Д. Филимонов, принципҳоро аз ҷиҳати мазмун ва сохт ба низом дароварда, гуруҳҳои зерини принципҳоро ҷудо мекунад.

1) Принципҳо муайянкунандаи мазмун ва системаи меъёрҳои ҳуқуқии Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ, – ҳифзи шахсият, ҷомеа ва давлат ва принципи ба низом даровардани меъёрҳои ҳуқуқии объектҳои муҳофизатшаванда;

2) Принципҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ – принципҳои конституционии ҷавобгарии ҷиноятӣ (қонуният, баробарии шахрвандон дар назди қонун, ҷавобгарӣ барои ҷинояти содиршуда, ҷавобгарӣ барои кирдори барои ҷамъият хавфнок ва оқибатҳои он, гунаҳгорӣ, адолат, инсондӯстӣ) ва дигар принципҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ (ногузирии ҷавобгарӣ ва ҳавасмандгардонӣ барои пешгирии ҷиноят, оқибатҳои барои ҷамъият хавфноки он ва ислоҳи маҳкумшудагон)¹⁹⁴.

Бо назардошти равишҳои гуногуни муаллифон оиди ба низом даровардани принципҳо, чунин менамояд, ки хулосаи имконпазир, оиди хусусӣ ё интиҳобӣ будани принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ нисбат ба марҳилаҳои гуногуни татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ ғайриҳуқуқӣ мебошад, зеро қонунгузориҳои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон принципҳоеро муқаррар мекунад, ки барои ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун як соҳаи ҳуқуқ универсалӣ мебошанд.

Ба низом даровардани принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ хусусияти таълимӣ дорад ва бояд тавассути низоми меъёрҳои баррасӣ карда шавад,

¹⁹¹ Кригер, Г. А. Место принципов уголовного права в системе принципов права / Г. А. Кригер // Советское государство и право. – 1981. – № 2. – С. 102–107

¹⁹² Фефелов, П. А. Механизм уголовно-правовой охраны. Основные методологические проблемы / П. А. Фефелов. – М.: Наука, 1992. – 229 с.

¹⁹³ Келина, С. Г. Некоторые направления совершенствования уголовного законодательства / С. Г. Келина // Советское государство и право. – 1987. – № 5. – С. 65–71.

¹⁹⁴ Филимонов, В. Д. Принципы уголовного права / В. Д. Филимонов. – М.: Центр ЮрИнфоР, 2002. – 139 с.

ки дар қонунгузорӣ муқаррар карда шудаанд ва ба нигоҳ доштани назорати иҷтимоӣ тавассути чораҳои дорой хусусияти ҳуқуқӣ - ҷиноятӣ нигаронида шудаанд.

Принсипҳои ҳуқуқ аз рӯи зарурати иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ бояд дар қонунгузорӣ мустақам ва ба расмият дароварда шаванд. А. Бойко менависад, «Дар ҳуқуқшиносии ватанӣ, фаҳмиши якхелаи моҳият ва ҳадафи принсипҳо ҳамчун ғояҳои роҳбарикунанда ё ибтидо, умумиятҳои меъёрӣ, ки хусусияти асосиро дар ҳуқуқ тавсиф мекунанд, рӯй дод. Принсипҳо дастурҳои хусусиро мустақам мекунанд. Агар набудани қонунҳо дар ҷомеа, ба ақидаи ҷомеашиносон, ҳолати аномияро ба вучуд оварад, пас худӣ рад кардани дастурҳои умумӣ дар ҳуқуқ боиси «атрофияи» ҳам қонунгузорӣ ва ҳам ҳуқуқтатбиқкунӣ мегардад»¹⁹⁵.

Моҳияти масъалаи муносибати байни принсипҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ва принсипҳои қонунгузории ҷиноятӣ дар таносуби ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҳуқуқ мебошад¹⁹⁶.

Принсипҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар фарқият аз принсипҳои қонунгузорӣ таҳаввулоти дуру дарози иҷтимоиро паси сар намуда, ҳамчун ғояҳои асосии аз тарафи ҷамъият таҳияшуда қабул карда мешаванд. Ин идеяро инкишоф дода бояд гуфт, ки принсипҳои ҳуқуқ инъикоси бевоситаи шартӣ зикргардида дар шуури ҷамъият буда, принсипҳои қонунгузории ҷиноятӣ танҳо тасвири бевоситаи он дар қонунгузории ҷиноятӣ мебошанд.

Бо чунин фикр бояд розӣ шуд, ки ҳар як принсипи ҳуқуқи ҷиноятӣ аҳамияти мустақил дорад. Ҳуқуқи ҷиноятӣ наметавонад, танҳо ба як принсип ҳар қадаре ки муҳим бошад ҳам пайравӣ намояд, чунки худӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ на як, балки якчанд функцияҳоро иҷро менамояд. Бо вучуди ин, низомнок будани принсипҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ алоқаи зич ва вобастагии байниҳамдигарии онҳоро ифода мекунанд.

Сарфи назар аз он ки принсипҳои ҳуқуқ дар моддаҳои махсуси қонун пешбинӣ шудаанд ё на, онҳо вазифаҳои танзимкунанда ва муҳофизатиро пурра иҷро мекунанд. Аммо, факти пешбинӣ шудани принсипҳо дар Кодекси ҷиноятӣ, бешубҳа, аҳамияти онҳоро афзун намуда, ҳифз ва риояи арзишҳои асосии иҷтимоиро дар ҷамъият кафолат медиҳад.

Бори аввал дар қонунгузории ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита дар кодекс принсипҳои асосӣ тартиб дода шуданд, ки хусусияти ҳатмиро ба мисли дигар меъёрҳои Кодекси ҷиноятӣ доро мебошад.

Қонунгузор дар Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳафт принсипро муқаррар кардааст: қонуният, баробарӣ дар назди қонун, ногузир будани ҷавобгарӣ, ҷавобгарии фардӣ, гунаҳгорӣ, адолат, инсондустӣ ва демократизм.

Тасдиқи мазмуни моддаи 4-и Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон формулаи классикии «*nullum in aequo, nulla poena sine lege*» («Бе қонун ҷиноят

¹⁹⁵ Бойко, А. И. Принципы уголовного права и уголовная политика / А. И. Бойко // Уголовное право. Общая часть / под ред. В. Н. Петрашева. – М. : ПРИОР, 1999. – С. 40–61.

¹⁹⁶ Мицкевич, А. В. Система права и система законодательства: развитие научных представлений и законотворчества / А. В. Мицкевич // Проблемы современного гражданского права. – М. : Городец, 2000. – С. 20–45.

нест, чазо нест») ба субъекти ҳуқуқтатбиққунанда имкон медиҳад, ки меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро дуруст ва дақиқ татбиқ намояд. Дар баробари ин, мустаҳкам намудани принципи қонуният бо ишора дар бораи роҳ надодан ба татбиқи қонуни ҷиноятӣ аз рӯи қиёс робитаро бо принципи гунаҳгорӣ мустаҳкам месозад. Татбиқи қонун аз рӯи қиёс, тавре ки таърихи тараққиёти ҷамъияти мо нишон медиҳад, аксар вақт боиси гунаҳгоркунии объективӣ гардид. Албатта, дар қонуни ҷиноятӣ муқаррарот оид ба ҷавобгарӣ барои муайян намудани қасди содир намудани ҷиноят мавҷуд нест.

Принципи гунаҳгорӣ, ҳамчунин ба монанди принципи қонуният, моҳиятан баробарҳуқуқии шахрвандонро дар назди қонун инъикос мекунад: агар шахс гунаҳгор бошад, сарфи назар аз ҷинс, наҷод, миллат, забон, пайдоиш, вазъи молумулкӣ, ҷои истиқомат, муносибат ба дин, эътиқод, узвият дар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад. Принципи гунаҳгорӣ ва принципи баробарии шахрвандонро дар назди қонун муқоиса намуда Н.Г. Иванов тасдиқ мекунад: «Мутобиқи принципи гунаҳгорӣ ва тафсири онтологӣ он, шахси гунаҳгор дар содир намудани ҷиноят, новобаста аз он ки ӯ кист ва аз кадом табақае набошад, бояд ба ҷавобгарӣ кашида шавад». Аммо моддаи 5 - и Кодекси ҷиноятӣ илова мекунад, ки ҳама дар назди қонуни ҷиноятӣ баробаранд.

Адолат дар ҳуқуқи ҷиноятӣ категорияи универсалӣ буда, робитаи байни принципҳои ҳуқуқро таъмин менамояд. Бисёр муаллифон татбиқи принципи адолатро бо дараҷаи гуноҳ алоқаманд мекунанд. «Татбиқи ин принцип, — менависад Р.Р. Галиакбаров, бо таносуби кирдори содиркардаи шахс, ҷавобгарии ҷиноятӣ ва таъини ҷазо барои он вобаста аст»¹⁹⁷. Айни ҳол, мазмуни принципи адолатро бо мазмуни татбиқи он дар амалия якҷоя кардан дуруст нест, чунки масъалаи амалишавии ин принцип дар амалия нисбатан васеътар аст. Гунаҳгорӣ ва адолат ҳамчун категорияҳои фалсафӣ, ахлоқӣ, арзёбӣ аз ҳақиқат ва дурустии рафтори муайяни шахс аз нигоҳи манфиатҳои ҷамъиятӣ шаҳодат медиҳад. Моҳияти иҷтимоии принципҳои гунаҳгорӣ ва адолат дар робитаи байниҳамдигарии онҳо ифода меёбад.

Дар раванди мустаҳкам намудани принципи инсондӯстӣ дар Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ду равиш дар назар дошта мешавад: «Таъмини беҳатарии аъзоёни ҷамъият аз таҷовузҳои ҷиноятӣ ва таъмини ҳуқуқҳои шахси ҷиноят содирнамуда. Дар сурати яқум муқаррар намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ дар баъзе мавридҳо ба қадри кофӣ саҳт аст, ки бояд ба аъзои ноустувори ҷамъият таъсири боздоранда дошта бошад ва пешгирӣ кардани содир шудани ҷиноят низ муҳофизати аъзоёни ҷамъиятро таъмин менамояд. Принципи инсондӯстӣ инчунин ба таъмини ҳуқуқии шахсоне нигаронида шудааст, ки қонунро вайрон намуда ҷиноят содир кардаанд»¹⁹⁸.

Баррасии принципи гуманизм дар ду ҷиҳат бо мураккабӣ ва норавшании он алоқаманд аст. Вале дар баробари тасдиқ кардани он ки ин принцип кафолати

¹⁹⁷Галиакбаров, Р.Р. Уголовное право. Общая часть: учебник / Р.Р. Галиакбаров. – Краснодар : Кубан. гос. аграр. ун-т, 1999. – 448 с.

¹⁹⁸ Игнатов, А. Н. Уголовное право: понятие, предмет и система / А.Н. Игнатов // Уголовное право России. В 2 т. Т. 1. Общая часть / под ред. А.Н. Игнатова, Ю.А. Красикова. – М.: НОРМА, 2000. – С. 1–21.

таъмини амнияти инсоният аст ва ҳангоми ба воситаи ҷазо мустаҳкам намудани он алоқаи бевосита бо принципи гунаҳгорӣ ба амал меояд. Дар ҳолати аввал, тавассути моҳияти иҷтимоии принципи гуноҳ, яъне арзёбии муносибати шахс ба арзишҳои иҷтимоии ҷомеа ва тавассути таъсир расонидан ба «аъзоёни ноустувори ҷамъият». Дар ҳолати дуюм - бо ишора ба шахси гунаҳкор, ки ҷиноят содир кардааст, ҳангоми таъини ҷазо. «Ҷазо ё чораҳои дигари дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки нисбати шахси ҷиноят содирнамуда истифода мешавад, мақсади озори ҷисмонӣ, таҳқири шаъну эътибори инсонро надорад» (қ. 2 м. 9 КҶ ҚТ).

Ба мо таҳлили тамоми системаи принципҳои қонунгузори ҷиноятӣ лозим нест. Дар баробари ин, мо кӯшиш мекунем, ки нақш ва мавқеи принципи гунаҳгориро дар низоми принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ муайян кунем.

В.Д. Филимонов чунин мешуморад, ки муносибати байни принципҳоро ҳам дар ифодаи уфуқӣ ва амудии онҳо дидан мумкин аст. Таносуби принципҳо аз ҷиҳати уфуқӣ тавассути предмети танзими онҳо муайян карда мешавад. Дар ин асос се гуруҳи принципҳо ҷудо карда мешаванд:

- 1) принципҳое, ки шартҳои ҷавобгарии ҷиноятиро танзим мекунанд;
- 2) принципҳое, ки асос ва мазмуни ҷавобгарии ҷиноятиро танзим мекунанд;
- 3) принципҳое, ки уҳдадорӣ ҷавобгарии ҷиноятиро ба танзим мебароранд.

Таносуби принципҳо аз ҷиҳати амудӣ иерархияи муайяни онҳоро равшан месозад. Дар ин градатсия волоиятро принципи адолат ҳамчун принципи муайянкунандаи қаблии мазмуни принципҳои дигар ишғол мекунад¹⁹⁹.

В.В. Мальцев схемаи системаи принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ худро пешниҳод мекунад. Чи тавре ки муаллиф қайд мекунад, «принципи адолат – аз ҷиҳати иҷтимоӣ пурратар ва васеътар – аз ҷиҳати мувозинат ва тақсимкунии тарафҳо мазмуни принципҳои баробарӣ ва инсондӯстиро пешакӣ муайян мекунад. Принципи баробарӣ, дар навбати худ, асосҳои принципи гуноҳро муайян мекунад. Зеро гуноҳ ҳамчун асоси субъективии (дохилӣ, руҳӣ) баробарҳуқуқии шахрвандон дар ҳуқуқи ҷиноятӣ маҳсуб меёбад. Азбаски мазмуни ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ адолат наметавонад дар принципҳои баробарӣ ва инсондӯстӣ хотима ёбад, таъсири бевоситаи он ба принципи қонуният низ истисно карда намешавад. Ҳамин тавр, бевосита ё бавосита мазмуни ҳамаи принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ (адолат, баробарӣ, гунаҳгорӣ ва инсондӯстӣ) ба мазмуни қонунгузори ҷиноятӣ танҳо расман (расмӣ, функционалӣ) тавассути принципи қонуният таъсир мерасонанд»²⁰⁰.

Бо фикру мулоҳизаҳои муаллифон оиди «волоияти» принципи адолат, хусусияти фавқуллода ва аҳамияти он дар мазмуни адолати иҷтимоӣ ҳамчун яке аз категорияҳои шуури ҷамъиятӣ розӣ шуда, қайд кардан ба маврид аст, ки принципи адолат мазмуни оддии принципҳоро муайян мекунад, ки ба ин гурӯҳи принципҳои зеринро дохил намудан мумкин аст: гунаҳгорӣ, баробарӣ ва инсондӯстӣ. Мувофиқан, ин принципҳо дар навбати худ, мувозинат ва тақсимо

¹⁹⁹ Филимонов, В.Д. Принципы уголовного права / В.Д. Филимонов. – М.: Центр ЮрИнфоР, 2002. – 139 с.

²⁰⁰ Мальцев, В.В. Принципы уголовного права / В.В. Мальцев. – Волгоград: Волгогр. акад. МВД России, 2001. – 266 с.

тарафҳоро ба амал бароварда, мазмуни принципи гунаҳгориро ифода мекунад. Рафтори шахс дар вақти содир кардани кирдори барои ҷамъият хавфнок ба интихоби бошуурона, озод ва баробар, яъне бар асоси «субъективии» баробарии шахрвандон дар назди қонун асос меёбад. Бо вучуди ин, интихоби рафтор тавассути ғоя ва назар ба арзишҳои иҷтимоӣ, ки дар ҷомеа таҳия шудаанд, муайян карда мешавад.

Ба ҳеч ваҷҳ нақши фаъолонаи шуури шахсиятро, дар генезиси рафтори ӯ дар лаҳзаи содир намудани кирдори барои ҷамъият хавфнок, озодии вай дар интихоби кирдори ҷиноятӣ ва ғайриҷиноятӣ инкор накарда, бояд гуфт, ки дар содир кардани ҷиноят ҳаҷми ҷавобгарӣ ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ мавҷуд аст. Аз ин рӯ, баҳо додан ба рафтори шахс дар вақти содир намудани кирдори барои ҷамъият хавфнок бояд танҳо ба ақидаҳои инсондӯстие асос ёбад, ки ба ин ҷамъият хос аст. Дар иерархияи принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ принципи қонуният ҳамчун асоси ягонаи мустақкам намудани идеяҳои меъёрӣ, ки дар ин принципҳо ифода ёфтаанд, ба ҳисоб меравад.

Чунин мешуморем, ки сухан дар бораи тобеияти принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ хангоми ба низом даровардани онҳо яктарафа аст, зеро онҳо ба ҳам алоқаманд ва вобастаанд.

Аз гуфтаҳои боло хулосаи зерин баровардан мумкин аст. Таҳти мафҳуми принципҳои ҳуқуқ, бояд идеяҳои асосӣ ва роҳбарикунандаи шуури ҳуқуқӣ, ки ба талаботҳои инкишоф ва фаъолияти ҷомеаи муосир ва дараҷаи назорати иҷтимоӣ мувофиқ аст, фаҳмида шавад.

Қонунгузориҳои ҷиноятӣ Чумхурии Тоҷикистон принципҳои асосиро таҳия кардааст, ки ба монанди дигар меъёрҳои Кодекси ҷиноятӣ хусусияти ҳатмии амалиро доро мебошанд.

Принципи гунаҳгорӣ бо низоми принципҳои, ки дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд, зич алоқаманд аст. Муносибати принципи гунаҳгорӣ бо принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар самтҳои гуногун амалӣ карда мешавад: тавассути мустақкамкунии бевоситаи қонунгузориҳои принципи гунаҳгорӣ; бо назардошти ҳақиқат ва дурустии ин ё он рафтори шахсият аз нуқтаи назари баҳодихии манфиатҳои ҷамъиятӣ ва арзёбии шахс ба арзишҳои иҷтимоии ҷомеа. Хусусияти таъсири танзимкунандаи принципи гунаҳгорӣ дар он ифода меёбад, ки вай мисли дигар принципҳо, мазмун ва хусусияти меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро муайян мекунад.

Ба низом даровардани принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ бояд ба алоқа, вобастагӣ ва таъсири ҳамдигарии онҳо асос ёбад.

Принципи адолат фавқулудда аст, зеро вай мазмуни дигар принципҳои ҳуқуқи ҷиноятиро муайян мекунад.

Принципҳои гунаҳгорӣ, баробарӣ ва инсондӯстӣ муқаррарӣ мебошанд, зеро онҳо татбиқи принципи адолатро дар ҳуқуқи ҷиноятӣ муайян мекунад.

Принципи қонуният муқаррарӣ нест, зеро он асосан ба сифати асоси ягонаи дарҷ намудани принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ хизмат мекунад.

Адабиёт:

1. Бабаев, В.К. Теория современного советского права / В.К. Бабаев. – Н. Новгород: Нижегород. ВШ МВД РСФСР, 1991. – 155 с.
2. Бойко А.И. Принципы уголовного права и уголовная политика / А. И. Бойко // Уголовное право. Общая часть / под ред. В.Н. Петрашева. – М.: ПРИОР, 1999. – С. 40-61.
3. Галиакбаров, Р. Р. Уголовное право. Общая часть: учебник / Р.Р. Галиакбаров. – Краснодар: Кубан. гос. аграр. ун-т, 1999. – 448 с.
4. Ефремова, Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. В 2 т. Т. 1 / Т.Ф. Ефремова. – М.: Рус. яз., 2000. – 1209 с.
5. Иванов, Н.Г. Парадоксы уголовного закона / Н.Г. Иванов // Государство и право. – 1998. – № 3. – С. 50-57.
6. Игнатов, А.Н. Уголовное право: понятие, предмет и система / А. Н. Игнатов // Уголовное право России. В 2 т. Т. 1. Общая часть / под ред. А.Н. Игнатова, Ю.А. Красикова. – М.: НОРМА, 2000. – С. 1-21.
7. Келина, С.Г. Некоторые направления совершенствования уголовного законодательства / С.Г. Келина // Советское государство и право. – 1987. – № 5. – С. 65-71.
8. Келина, С.Г. Принципы советского уголовного права / С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1988. – 173 с.
9. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под ред. В.М. Лебедева. – М.: Юрайт-Издат, 2001. – 735 с.
10. Кригер, Г.А. Место принципов уголовного права в системе принципов права / Г.А. Кригер // Советское государство и право. – 1981. – № 2. – С. 102–107.
11. Мальцев, В.В. Принципы уголовного права / В.В. Мальцев. – Волгоград: Волгогр. акад. МВД России, 2001. – 266 с.
12. Мицкевич, А.В. Система права и система законодательства: развитие научных представлений и законотворчества / А. В. Мицкевич // Проблемы современного гражданского права. – М.: Городец, 2000. – С. 20-45.
13. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.
14. Фефелов, П.А. Механизм уголовно-правовой охраны. Основные методологические проблемы / П. А. Фефелов. – М. : Наука, 1992. – 229 с.
15. Филимонов, В.Д. Принципы уголовного права / В.Д. Филимонов. – М.: Центр ЮрИнфоР, 2002. – 139 с.

**ҲУҚУҚИ МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.09) –
УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ:
12.00.09)**

**ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ПЕШБУРДИ ТАҲҚИҚ ДАР
МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ**

Маҳмудов Изатулло Тешаевич,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати
прокурорӣ, н.и.х
Тел.: +992935044352
Email: 1978_mahmudov@mail.ru

Ғайратзода Раҳматулло Давлатбек,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, унвонҷӯи
кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати
прокурорӣ
Тел.: (+992) 934012626

Фишурда: Дар мақолаи мазкур таҷрибаи байналмилалии пешбурди таҳқиқ дар муурофияи чиноятӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар мақола муаллиф дар асоси омӯзиш ва таҳлили қонунгузории муурофиявии чиноятӣ як қатор кишварҳои хориҷ, инчунин таъя ба дастовардҳои муосири илмӣ тартиби пешбурди таҳқиқ ва ғайолияти мақомот таҳқиқро баррасӣ намуда, дар ин самт хулоса ва тавсияҳои дахлдор пешниҳод намудааст. Ба назари муаллиф тавсифи ҳолисонаи мафҳуми муосири таҳқиқ ва мақомоти таҳқиқро метавон танҳо дар асоси истифодаи усули таҳқиқоти муқоисавӣ пешниҳод намуд. Аз ин рӯ, дар мақола ба истиснои қонунгузории муурофиявии чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳазамон боб, фасл ва моддаҳои дахлдори қонунгузории муурофиявии чиноятӣ як қатор кишварҳои узви ИДМ аз қабилӣ Ҷумҳурии Белоруссия, Қазоқистон, Қирғизистон, Федератсияи Россия, Узбекистон, инчунин ИМА, Франция ва Олмон мавриди таҳқиқи муқоисавӣ қарор дода шудааст. Дар аксарияти кишварҳои низомӣ ҳуқуқи англосаксонӣ ва континенталӣ таҳқиқ шакли асосии тафтишот маҳсуб ёфта, дар худ на танҳо унсурҳои ғайолияти муурофиявии чиноятӣ, инчунин унсурҳои ғайолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва дар баъзе мавридҳо ғайолияти маъмуриро низ фаро мегирад. Муаллиф бар он назар аст, ки бо дарназардошти таҷрибаи пешқадами кишварҳои пешрафтаи дунё, хосатан таҷрибаи қонунгузории муурофиявии чиноятӣ кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил шаклҳои таҳқиқ ва ғайолияти мақомоти таҳқиқ такмил дода шаванд.

Калидвожаҳо: муурофияи чиноятӣ, таҷрибаи байналмилалӣ, таҳқиқ, таҳқиқ дар муурофияи чиноятӣ кишварҳои хориҷ, намудҳои таҳқиқ,

тахқиқи суръатнок ва соддагардонидашуда, мақомоти таҳқиқ, таҳқиқбаранда, низоми ҳуқуқи англисаксонӣ ва континенталӣ.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРАКТИКА ПРОВЕДЕНИЯ ДОЗНАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Махмудов Изатулло Тешаевич,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
доцент кафедры судебного права и
прокурорского надзора, кандидат
юридических наук
Тел.: +992935044352
Email: 1978_mahmudov@mail.ru

Гайратзода Рахматулло Давлатбек,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
соискатель кафедры судебного права и
прокурорского надзора
Тел.: (+992) 934012626

Аннотация: В данной статье рассматривается международная практика проведения дознания в уголовном процессе. В статье автор, основываясь на изучении и анализе уголовно-процессуального законодательства ряда зарубежных стран, а также опираясь на современные научные достижения, рассматривает порядок проведения дознания и деятельность органов дознания и предлагает соответствующие выводы и рекомендации в этом направлении. По мнению автора, объективное описание современного понятия дознания и органа дознания может быть дано только на основе использования метода сравнительного исследования. В связи с этим в статье, за исключением уголовно-процессуального законодательства Республики Таджикистан, сравниваются главы, разделы и соответствующие статьи уголовно-процессуального законодательства ряда государств-членов СНГ, таких как Республика Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Российская Федерация, Узбекистан, а также США, Франции и Германии. В большинстве стран англосаксонской и континентальной правовых систем дознание является основной формой расследования и включает в себя не только элементы уголовно-процессуальной деятельности, но и элементы оперативно-розыскной, а в некоторых случаях и административной деятельности. Автор рассматривает возможность совершенствования виды дознания и деятельность органов дознания Таджикистана с учетом передового опыта развитых стран мира, в частности практики уголовно-процессуального законодательства государств-членов Содружества Независимых Государств.

Ключевые слова: уголовный процесс; международная практика; дознание; дознание в уголовном процессе зарубежных стран; виды дознания; ускоренное и упрощенное дознание; органы дознания; дознаватель; англосаксонская и континентальная правовая система.

INTERNATIONAL PRACTICE OF CONDUCTING INQUIRIES IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Mahmudov Izatullo Teshaeovich,
Tajik National University, faculty of law,
associate Professor of the department
Judicial Law and prosecutor's, candidate
of legal science
Tel: +992935044352
Email: 1978_mahmudov@mail.ru

Gayratzoda Rahmatullo Davlatbek, Tajik
National University, Faculty of Law,
Applicant of the Department of Judicial
Law and Prosecutorial Supervision
Tel: (+992) 934012626

Annotation: This article examines the international practice of conducting an inquiry in criminal proceedings. In the article, the author, based on the study and analysis of the criminal procedure legislation of a number of foreign countries, as well as relying on modern scientific achievements, examines the procedure for conducting an inquiry and the activities of the bodies of inquiry and offers appropriate conclusions and recommendations in this direction. According to the author, an objective description of the modern concept of inquiry and the body of inquiry can be given only on the basis of using the method of comparative research. In this regard, with the exception of the criminal procedure legislation of the Republic of Tajikistan, the article compares the chapters, sections and relevant articles of the criminal procedure legislation of a number of CIS member States, such as the Republic of Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, the Russian Federation, Uzbekistan, as well as the USA, France and Germany. In most countries of the Anglo-Saxon and continental legal systems, inquiry is the main form of investigation and includes not only elements of criminal procedural activities, but also elements of operational investigative, and in some cases administrative activities. The author considers the possibility of improving the types of inquiry and the activities of the bodies of inquiry of Tajikistan, taking into account the best practices of developed countries, in particular the practice of criminal procedure legislation of the member states of the Commonwealth of Independent States.

Keywords: criminal procedure, international practice, inquiry, inquiry in the criminal process of foreign countries, types of inquiry, accelerated and

simplified inquiry, bodies of inquiry, inquirer, Anglo-Saxon and continental legal system.

Бояд зикр намуд, ки аини замон дар низомҳои ҳуқуқи мухталифи олам шаклҳои гуногуни пешбурди тосудӣ ҷой доранд. Новобаста ба он, аини замон бештар ду рӯйкард нисбати шакли ташкилии он маъмуланд: низомҳои ҳуқуқи англосаксонӣ ва континенталӣ. Дар аини замон тамоюлҳои ба ҳам наздикшавӣ ва ҳамдигарро ғанӣ гардонидани ин низомҳо ба чашм мерасанд²⁰¹.

Дар аксарияти кишварҳои хориҷӣ дар баробари тартиби муқаррарии муурофияи судии ҷиноятӣ ҳамзамон тартиби соддакардашуда ва суръатноки пешбурди муурофия низ ҷой доранд. Сода гардонидани ҷараёни муурофия аслан дар ихтисор ва ё комилан бекор кардани пешбурди расмӣ тосудӣ, ба марҳилаи муҳокимаи судӣ интиқол додани ҳалли тамоми масъалаҳои ҷойдошта ё бартараф намудани муҳокимаи судӣ ифода мегардад²⁰².

Ба андешаи олими тоҷик Негматов Б.С. ҳама намудҳои тартиби соддакардашудаи давлатҳои олам мақсади ягона – соддагардонӣ ва суръатнокии муурофияро дошта, ба камхарҷии муурофия, ихтисор намудани муҳлати баррасии парвандаҳо дар суд, инчунин кам намудани сарбории судяҳо равона гардидаанд²⁰³.

Тавсифи ҳолисонаи мафҳуми муосири таҳқиқ ва мақомоти таҳқиқро метавон танҳо дар асоси истифодаи усули таҳқиқоти муқоисавӣ пешниҳод намуд. Масъалаи фаҳмиши муосири мақомоти таҳқиқро аз назари мо, бе таҳлилу арзёбии меъёрҳои қонунгузории муурофиявии ҷиноятӣ, ки дар фазои пасошуравӣ ташаккул ёфтааст, ҳал кардан имконнопазир аст. Барои ҳалли вазифаҳои мазкур мо бояд аниқ намоем, ки бо кадом роҳ КМҶ кишварҳои собиқ ИҶШС пеш рафта истодаанд ва кадом модели мувофиқро интихоб намудаанд? Аз ин рӯ, дар мақолаи худ мо ба истисноии қонунгузории муурофиявии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамзамон боб, фасл ва моддаҳои дахлдори қонунгузории муурофиявии ҷиноятӣ як қатор кишварҳои узви ИДМ аз қабилӣ Ҷумҳурии Белоруссия, Қазоқистон, Қирғизистон, Федератсияи Россия ва Узбекистонро мавриди таҳқиқи муқоисавӣ қарор додем.

Ҳамзамон барои маълумоти бештар пайдо намудан аз таҷрибаи байналмилалӣ фаъолияти мақомоти таҳқиқ, инчунин таҷрибаи дигар кишварҳои низомҳои ҳуқуқи англосаксонӣ ва континенталӣ, ба монанди ИМА, Франция ва Олмон низ истифода шудаанд.

Дар натиҷаи истифодаи усули таҳқиқоти муқоисавию ҳуқуқӣ мо аслан мафҳум ва низомҳои мақомоти таҳқиқ, субъектоне, ки фаъолияти

²⁰¹ См.: Смирнов А. Российский уголовный процесс: необходима новая модель // Сайт «Российского агентства правовой и судебной информации» URL: http://www.rapsinews.ru/judicial_analyst (дата обращения 23.05.2015 г.).

²⁰² Шевцов В.В., Погорелова Е.Н. Проблемные стороны досудебного производства осуществляемого органами дознания // Научный портал МВД России. – 2009. – № 2. – С. 40.

²⁰³ Негматов Б.С. Тартиби соддакардашудаи пешбурди тафтиши судӣ дар муурофияи ҷиноятӣ: автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ н.и.х. Душанбе, 2023. – С.19.

тахқиқро ба амал мебароранд, доираи вазифаҳои мақомоти таҳқиқ ва намудҳои таҳқиқро мавриди таҳлил қарор додем. Истифодаи усули таҳқиқоти муқоисавӣ имкон медиҳад, ки бо истифода аз бехтарин таҷриба ва падидаҳои қонунгузори кишварҳои хориҷ барои тақмили қонунгузори мурофиавии ҷиноятии ватанӣ дар самти пешбурди таҳқиқ шароити мусоид фароҳам оварда шавад.

Дар кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар таҳрири нав 3-юми декабри соли 2009²⁰⁴ қабул гардида аз 1-уми апрели соли 2010 мавриди амал қарор дода шудааст (кодекси мазкур аз 3 қисм 12 фасл 50 боб ва 486 модда иборат аст), модда ва бобҳои дахлдор оид ба таҳқиқ пешбинӣ шудаанд. Аз ҷумла, дар моддаи 40 мақомоти таҳқиқ ва вазифаҳои он, дар боби 19 фаъолияти мақомоти таҳқиқ ва дар боби 46 бошад фаъолияти мақомоти таҳқиқ оид ба пешбурди суръатнок мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор дода шудаанд.

Боби 19 КМҶ ҚТ ду намуди таҳқиқи парвандаҳоро пешбинӣ намудааст: таҳқиқ дар мавриди парвандаҳое, ки доир ба онҳо тафтиши пешакӣ ҳатмист (м. 153 КМҶ); таҳқиқи парвандаҳои ҷиноятӣ, ки пешбурди тафтиши пешакии онҳо ҳатмӣ нест (154 КМҶ).

Мувофиқи моддаи 6 КМҶ ҚТ таҳқиқ – шакли тафтиши тосудӣ буда, таҳқиқбаранда парвандаи ҷиноятиеро, ки тафтиши пешакии он шарт нест, анҷом медиҳад²⁰⁵.

Таҳқиқ – ин шакли соддакардашудаи тафтишоти пешакӣ буда, таҳқиқбаранда парвандаи ҷиноятиеро, ки тафтиши пешакии он шарт нест, анҷом медиҳад. Дар шароити кунунӣ нақши мақомоти таҳқиқ дар самти ошкор кардани ҷиноятҳо, фош кардани шахсони гунаҳкор, таъмин кардани асоснок ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани онҳо ва муқаррар намудани ҳамаи ҳолатҳои ҷиноят барои дуруст ҳал кардани парвандаи ҷиноятӣ назаррас мебошад.

Дар асоси моддаи 40 Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти таҳқиқ инҳо ба ҳисоб мераванд: воҳидҳои мақомоти Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон; воҳидҳои мақомоти Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон; воҳидҳои мақомоти Вазорати муҳофизати Ҷумҳурии Тоҷикистон; воҳидҳои мақомоти Кумитаи ҳолатҳои фавқулодда ва муҳофизати граждани назди Ҳукумати

²⁰⁴ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №12, мод. 815, мод. 816; с. 2010, №7, мод. 551; с. 2011, №3, мод. 159, №7-8, мод. 609; с. 2012, №4, мод. 259, №7, мод. 714, №8, мод. 815, №12, қ.1, мод. 1020, мод. 1025; с. 2013, №7, мод. 510, мод. 511; с. 2014, №3, мод. 142, №11, мод. 643; с. 2015, №11, мод. 950; с. 2016, №3, мод. 128, №5, мод. 357, №7, мод. 610, мод. 611; с. 2017, №1-2, мод. 4; с. 2018, №5, мод. 267; с. 2019, №1, мод. 3; с. 2020, №7-9, мод. 602, мод. 608; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 январи соли 2021, №1755; аз 20.04.2021 [№ 1777](#), аз 23.12.2021 [№ 1810](#), аз 23.12.2021 [№ 1811](#), аз 18.03.2022 [№ 1853](#), аз 19.07.2022 [№ 1900](#).

²⁰⁵ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №12, мод. 815, мод. 816; с. 2010, №7, мод. 551; с. 2011, №3, мод. 159, №7-8, мод. 609; с. 2012, №4, мод. 259, №7, мод. 714, №8, мод. 815, №12, қ.1, мод. 1020, мод. 1025; с. 2013, №7, мод. 510, мод. 511; с. 2014, №3, мод. 142, №11, мод. 643; с. 2015, №11, мод. 950; с. 2016, №3, мод. 128, №5, мод. 357, №7, мод. 610, мод. 611; с. 2017, №1-2, мод. 4; с. 2018, №5, мод. 267; с. 2019, №1, мод. 3; с. 2020, №7-9, мод. 602, мод. 608; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 январи соли 2021, №1755; аз 20.04.2021 [№ 1777](#), аз 23.12.2021 [№ 1810](#), аз 23.12.2021 [№ 1811](#), аз 18.03.2022 [№ 1853](#), аз 19.07.2022 [№ 1900](#).

Ҷумҳурии Тоҷикистон; сардорони муассисаҳои ислӯҳӣ; воҳидҳои мақомоти назорати давлатии зидди сӯхтор; воҳидҳои Гвардияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон; воҳидҳои мақомоти гумрук; воҳидҳои мақомоти Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; воҳидҳои мақомоти махсусгардонидашудаи мубориза бо коррупсия.

Мувофиқи қисми 2 моддаи 40 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зиммаи мақомоти таҳқиқ ҳалли вазифаҳои зерин вогузошта шудаанд: қабул, ба қайд гирифтани ва баррасӣ намудани аризаҳо ва маълумот дар бораи ҷинояти содиршуда ё ҷинояти нотамои; пешбурди таҳқиқ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, ки нисбати онҳо тафтиши пешакӣ ҳатмӣ нест; иҷрои амалҳои таъхирнопазир оид ба парвандаҳо, ки барои онҳо пешбурди тафтиши пешакӣ ҳатмӣ мебошад; пешбурди тафтиши пешакӣ дар ҳолатҳои, ки Кодекси мазкур пешбинӣ намудааст.

Ҳамзамон мувофиқи қисми 3 модаи ҳамин модда оғози парвандаи ҷиноятӣ бо тартиби муқаррарнамудаи моддаи 146 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва иҷрои амалҳои тафтиши таъхирнопазир ба зиммаи инҳо вогузошта мешавад: сардорони дастаҳо ва гурӯҳҳои ҷустуҷӯи геологӣ зимистонгузаронӣ, ки аз маҳалли будубоши мақомоти таҳқиқ дар қисми 1 ҳамин модда номбаршуда дар масофаи дур ҷойгиранд - оид ба ҷиноятҳои, ки дар маҳалли будубоши дастаю гурӯҳҳои мазкури зимистонгузаронӣ содир карда шудаанд; роҳбарони намояндагиҳои дипломатӣ ва муассисаҳои консулии Ҷумҳурии Тоҷикистон - оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ дар бораи ҷиноятҳои, ки дар ҳудуди намояндагиҳо ва муассисаҳои мазкур содир карда шудаанд.

Мувофиқи банди 20 моддаи 6 КМҶ Ҷумҳурии Белоруссия²⁰⁶ мафҳуми мақомоти таҳқиқ ба таври зайл пешбинӣ шудааст: «мақомоти таҳқиқ – мақомот давлатӣ ва шахсони мансабдоре, ки мувофиқи қонунгузорӣ барои анҷом додани таҳқиқ ваколатдор шудаанд». Мувофиқи моддаи 37 КМҶ Ҷумҳурии Белоруссия мақомоти таҳқиқ инҳоянд: сохторҳои дахлдори Вазорати қорҳои дохилӣ; мақомоти бехатарии давлатӣ; комендатураи ҳарбӣ ва командирони қисмҳои ҳарбӣ; сардорони муассисаҳои иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ва тавқиғҳои тафтишотӣ; кумитаи давлатии ҳифзи сарҳад; мақомоти гумрук; мақомоти тафтишоти молиявии Кумитаи назорати давлатӣ; мақомоти давлатии назорати сӯхтор; капитанҳои киштиҳои баҳрӣ ва дарёӣ, командирони киштиҳои ҳавоӣ, ки берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Белоруссия қарор доранд; роҳбарони намояндагиҳои дипломатӣ ва муассисаҳои консулии Ҷумҳурии Белоруссия.

Ба мақомоти таҳқиқ ва шахсони мансабдори онҳо вобаста аз хусусияти ҷинояти содиршуда ҳалли вазифаҳои зерин гузошта шудааст: қабул, ба қайд гирифтани ва баррасӣ намудани аризаҳо ва маълумот дар бораи дилхоҳ ҷинояти содиршуда, содиршаванда ва таёршудаи стода; ба роҳ мондани санҷиши аризаҳо маълумот дар бораи ҷиноят ва қабули қарори дахлдор; иҷрои амалҳои таъхирнопазир тафтишӣ ва дигар

²⁰⁶ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414958 (санаи мурочиат 26.08.2024.)

амалҳои мурофиавӣ бо парвандаҳои ҷиноятӣ; иҷрои чорабиниҳои зарурии оперативӣ-чустуҷӯӣ ва анҷоми дигар чораҳо бо мақсади ошкор намудани ҷиноят ва муайян намудани шахсони онро содиркунанда, муайян кардани амволи дуздидашуда ва дигар амволе, ки онҳоро ба ҳабс гирифтани мумкин аст, инчунин огоҳонидан ва пешгирии ҷиноятҳо.

Мувофиқи моддаи 186 КМҶ Ҷумҳурии Белоруссия таҳқиқбаранда оид ба парвандаи ҷиноятӣ оғозшуда қоидаҳои Кодекси мазкурро ба роҳбарӣ гирифта, ҳаракатҳои таъхирнопазири тафтишӣ ва дигар амалҳои мурофиавиро барои муқаррар ва мустаҳкам намудани изҳои ҷиноят мегузаронад, чунончи: азназаргузаронӣ, кофтуков, ёфта гирифтани, ҳабси молу мулк, муросилоти почта, хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабакаҳои алоқаи барқӣ ва алоқаи почта интиқол мешаванд, гӯш кардан ва сабти гуфтугӯ, нишон додан барои шиноختан, шаҳодаткунонӣ, дастгиркунӣ, татбиқи чораҳои пешгирӣ ва пурсиши гумонбаршуда, пурсиши шоҳидон ва ҷабрдидаҳо, гирифтани намунаҳо барои таҳқиқоти муқоисавӣ, таъин кардани экспертиза, додани супориш ба мақомоти назоратӣ оид ба гузаронидани санҷишҳо дар доираи муқаррароти қонунгузорӣ. Дар хусуси ҷинояти ошкоршуда ва оғози парвандаи ҷиноятӣ мақомоти таҳқиқ фавран прокурорро хабардор мекунад. Пас аз анҷоми амалҳои таъхирнопазири тафтишӣ ва дигар амалҳои мурофиавӣ, вале на дертар аз 10 шабонарӯз мақомоти таҳқиқ бояд парвандро ба муфаттиш супорад.

Дар умум фаъолияти мақомоти таҳқиқ дар Ҷумҳурии Белоруссия вобаста ба амалиёташон бо парвандаҳо, ки доир ба онҳо пешбурди тафтиши пешакӣ ҳатмист ё ин ки бо парвандаҳо, ки доир ба онҳо пешбурди тафтиши пешакӣ ҳатмӣ нест, ба роҳ монда мешавад.

Мувофиқи Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Қазоқистон²⁰⁷ дар фарқият аз Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми таҳқиқ ва мақомоти таҳқиқ ба таври мушаххас пешбинӣ нашудааст. Вале дар моддаи 7-уми Кодекси мазкур мақомоти таҳқиқ ва таҳқиқбаранда ҳамчун иштирокчиёни мурофиа, мақоми пешбарандаи мурофиа ва ҳамчун мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ишора шудаанд.

Дар моддаи 61 КМҶ Ҷумҳурии Қазоқистон номгӯи мақомоти таҳқиқ ва шахсони мансабдор, ки мувофиқи моддаи мазкур мақомоти таҳқиқ ба ҳисоб мераванд, ба таври зайл оварда шудааст: 1) мақомоти қорҳои дохилӣ; 2) мақомоти амнияти миллӣ; 3) хадамоти зиддикоррупсионӣ; 4) хадамоти тафтиши иқтисодӣ; 5) мақомоти полиси ҳарбӣ; 6) мақомоти хадамоти сарҳад; 7) командирони қисмҳои ҳарбӣ ва сардорони муассисаҳои ҳарбӣ; 8) роҳбарони намоёндагиҳои дипломатӣ ва муассисаҳои консулии Ҷумҳурии Қазоқистон; 9) хадамоти ҳифзи давлатии Ҷумҳурии Қазоқистон; 10) воҳидҳои мақомоти назорати давлатии зидди сӯхтор. Ҳамзамон ҳуқуқ ва уҳдадорҳои мақомоти таҳқиқ вобаста ба пешбурди тосуди парвадаҳои ҷиноятӣ ва иҷрои амалҳои таъхирнопазир оид ба ҳамаи кирдорҳои ҷиноятӣ ба зиммаи капитанҳои киштиҳои баҳрӣ,

²⁰⁷ https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=31575852 (санаи мурочиат 26.08.2024.)

ки берун аз худуди кишвар дар масофаи дур шино доранд, сардорони дастаҳо ва гурӯҳҳои ҷустуҷӯи геологӣ, дигар ташкилотҳои давлатӣ ва сохторҳои он, ки аз маҳалли будубоши мақомоти таҳқиқ дар масофаи дур ҷойгиранд, ки дар қисми 2 моддаи мазкур пешбинӣ шудаанд, дар давраи мавҷуд набудани алоқаи нақлиётӣ вогузор шудааст.

Натиҷаи таҳлил ва омӯзиш нишон медиҳад, ки мақомоти таҳқиқи Ҷумҳурии Қазоқистон ба мақомоти таҳқиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз бисёр ҷиҳат умумият доранд. Аз ҷумла, дар ҷойи аввал ба сифати мақомоти таҳқиқ мақомоти корҳои дохилӣ гузошта шудааст, ки он аз субъектони асосии мақомоти таҳқиқ ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон қонунгузориҳои Ҷумҳурии Қазоқистон ба истисноӣ баъзе махсусияти фаъолияти мақомоти таҳқиқ, ҳамзамон омилҳои берун аз худуди кишвар дар масофаи дур қарор доштан ва муваққатан маҳрум будан аз ҳама гуна алоқаи нақлиётӣ субъектони мушаххасро дар фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ фаро мегирад. Вобаста ба маҳаки мазкур ба сифати мақомоти таҳқиқ роҳбарони намоёндагӣҳои дипломатӣ ва муассисаҳои консулии Ҷумҳурии Қазоқистон; капитанҳои киштиҳои баҳрӣ, ки берун аз худуди кишвар дар масофаи дур шино доранд, сардорони дастаҳо ва гурӯҳҳои ҷустуҷӯи геологӣ, дигар ташкилотҳои давлатӣ ва сохторҳои он, ки аз маҳалли будубоши мақомоти таҳқиқ дар масофаи дур ҷойгиранд, ки дар қисми 2 моддаи мазкур пешбинӣ шудаанд. Яке аз навоариҳои қонунгузориҳои кишвари мазкур дар он зоҳир мегардад, ки ба сифтаи мақомоти таҳқиқ дигар ташкилотҳои давлатӣ ва сохторҳои он, ки аз маҳалли будубоши мақомоти таҳқиқ дар масофаи дур ҷойгиранд, дар давраи набудани алоқаи нақлиётӣ эътироф шудааст. Чунин навоарӣ қобили тавачҷуҳ буда барои тафтиши пурра, ҳамаҷониба ва ҳолисонаи парвандаи ҷиноятӣ, фош намудан шахсони ҷинояткор мусоидат менамояд.

Мувофиқи қисми 1 моддаи 61 КМҶ Ҷумҳурии Қазоқистон ба зиммаи мақомоти таҳқиқ вобаста аз хусусияти кирдори ҷиноятӣ ҳалли вазифаҳои зерин вогузор шудааст: мувофиқи ваколатҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ андешидани ҷорабиниҳои муҳофизатӣ-ҷиноятӣ ва ҷустуҷӯӣ ба мақсади дарёфти нишонаҳои кирдорҳои ҷиноятӣ ва шахсони онҳоро содиркунанда, огоҳонидан ва пешгирии кирдорҳои ҷиноятӣ; анҷом додани ҷорабиниҳои муҳофизатӣ-ҷиноятӣ ва ҷустуҷӯӣ бо тартиби пешбининамудаи моддаи 196 КМҶ ин кишвар оид ба парвандаҳои, ки нисбати онҳо пешбурди тафтиши пешакӣ ҳатмист; анҷом додани таҳқиқ нисбат ба парвандаҳои ҷиноятӣ, ки аз рӯйи онҳо пешбурди тафтиши пешакӣ ҳатмӣ нест бо тартиби муқаррарнамудаи моддаи 191 КМҶ; ба амал баровардани тафтиши суръатнокӣ тосудӣ бо тартиби муқаррарнамудаи моддаи 190 кодекси мазкур; ба амал баровардани тафтиши тосудӣ дар шакли протоколиҳои омода сохтани мавод оид ба кирдорҳои ҷиноятӣ; амалӣ намудани тафтиши пешакӣ дар мавридҳои пешбининамудаи қисмҳои 3 ва 5 моддаи 189 кодекси мазкур.

Ба мисли қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон доираи ҳуқуқи ваколатҳои роҳбари мақомоти таҳқиқ ва таҳқиқбаранда дар моддаҳои 62 ва 63 дақиқ шудааст. Махсусияти дигари КМҶ Ҷумҳурии Қазоқистон дар

он аст, ки дар он тобеияти парвандаҳои ҷиноятӣ нисбат ба ҳар кадом мақомоти таҳқиқ мушаххас гардонида шуда (моддаҳои 61, 191), ҳамзамон доираи ҳолатҳое, ки оид ба ҳар як парвандаи ҷинояти мақомоти таҳқиқ бояд исбот намоянд (моддаи 192-1) ва инчунин амалҳои прокурор, муфаттиш ва таҳқиқбаранда ҳангоми бастании созиши муурофиавӣ дар шакли аҳд бо далели иқрори гуноҳ (моддаи 617) муайян шудааст.

Ҳамин тариқ таҳлили муқаррароти зикршуда нишон медиҳад, ки қонунгузори кишвари мазкур мақомоти таҳқиқро бо тамоми воситаҳои зарурии муборизаи беамон алайҳи ҷинояткорӣ мусаллаҳ намудааст. Ин пеш аз ҳама дар таносуб миёни фаъолияти муурофиавӣ-ҷиноятӣ ва оперативӣ-ҷустуҷӯӣ баръало ба чашм мерасад. Татбиқи чораҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ба таври қатъӣ бо қонунгузори муурофиавии ҷиноятӣ маҳдуд шудааст.

Мувофиқи моддаи 5 КМҶ Ҷумҳурии Қирғизистон²⁰⁸ мафҳуми мақомоти таҳқиқ ба таври зайл пешбинӣ шудааст: «мақомоти таҳқиқ – мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо, ки мувофиқи қонунгузорӣ барои анҷом додани таҳқиқ ваколатдор шудаанд». Мувофиқи моддаи 39 КМҶ Ҷумҳурии Қирғизистон мақомоти таҳқиқ инҳоянд: 1) мақомоти корҳои дохилӣ; 2) мақомот ва муассисаҳои низомии иҷроии ҷазои ҷиноятӣ; 3) командирони қисмҳои ҳарбӣ, соединенияҳо ва сардорони муассисаҳои ҳарбӣ; 4) командирони қисмҳои сарҳадӣ; 5) командирони киштиҳои ҳавоӣ; 6) мақомоти амнияти миллӣ; 7) мақомоти гумрук; 8) воҳидҳои мақомоти ҳолатҳои фавқулодда; 9) сардорони дастаҳо ва гурӯҳҳои ҷустуҷӯи геологие, ки аз маҳалли будубоши мақомоти таҳқиқ дар масофаи дур ҷойгиранд; 10) роҳбарони намоёндагӣҳои дипломатӣ ва муассисаҳои консулии Ҷумҳурии Қирғизистон; 11) воҳидҳои мақомоти андоз.

Мақомоти таҳқиқ мувофиқи моддаи 39 кодекси мазкур ваколатҳои зеринро анҷом медиҳад: 1) барои дар Реестри ягона ба қайд гирифтани аризаҳои маълумот дар бораи ҷинояти содиршуда ва таёршудаи стода мусоидат менамояд; 2) барои ҳифз ва нигоҳдошти пайҳои ҷиноят чораҳо меандешад; 3) чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯиеро, ки ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандонро маҳдуд намекунад, бо мақсади огоҳонидан, пешгирии ҷиноят, пайдо намудан ва ҷустуҷӯии шахси ҷиноятсодиркарда, инчунин бо супориши муфаттиш чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯиеро вобаста ба амалҳои тафтиши махсус барои ошкор намудани ҷиноят ва ҷамъовари далелҳои амалӣ менамояд; 4) ба прокурор ва муфаттиш дар доираи ваколоти онҳо маълумот ва маводи талабнамудаи онҳоро пешниҳод менамояд; 5) дастури хаттӣ ва супоришҳои прокурор, муфаттишро, аз ҷумла супоришҳои онҳоро дар хусуси андешидани чораҳо оид ба ҳимояи ҷабрдидаҳо, шохидон ва дигар шахсони иштирокчиҳои муурофиавии ҷиноятӣ иҷро менамояд; 6) иштироки шахсонро маҷбуран таъмин менамояд; 7) супоришҳои хаттӣ ва амрҳои судро мувофиқи муқаррароти кодекс иҷро менамояд; 8) риояи шарт ва тартиби чораи пешгирии интиҳобшударо назорат менамояд.

²⁰⁸ <https://cbd.minjust.gov.kg/3-37/edition/5827/ru> (санаи муруҷиат 29.08.2024.)

Аз таҳлили КМЧ Ҷумҳурии Қирғизистон бармеояд, ки дар он мафҳуми таҳқиқ пешбинӣ нашуда, ҳамзамон он ҳамчун шакли тафтишоти пешакӣ низ эътироф нашудааст. Дар кодекс асосан мазмуни таҳқиқ бо ибораи мақомоти таҳқиқ истифода шуда, таъиноти ёрирасони он дар муносибат ба муфатиш, прокурор ва суд пешбинӣ мешавад. Ба таври мустақилона анҷом додани таҳқиқ бо парвандаҳои ҷиноятӣ дар қонунгузори ин кишвар пешбинӣ нашудааст.

Дар моддаи 152 КМЧ Ҷумҳурии Қирғизистон амалҳои мақомоти таҳқиқ оид ба ҳодисаи ҷинояти содиршуда пешбинӣ шудааст. Мувофиқи он аз рӯйи ҳодисаи ҷинояти содиршуда мақомоти таҳқиқ чораҳои дахлдорро оид ба ҳифзи ҷойи ҳодиса, нигоҳдории пайҳои ҷиноят, инчунин дар асоси супориши муфаттиш ва прокурор амалҳои таъхирнопазир ва оперативӣ-ҷустуҷӯиро бо мақсади пайдо намудани шахси ҷиноятсодиркарда, кофкукови молумулки дуздашуда, ошкор намудани маълумоти воқеӣ, ки метавонанд ҳамчун далел истифода шаванд, анҷом медиҳад.

Дар моддаи 5 КМЧ Федератсияи Россия²⁰⁹ ки мафҳумҳои асосӣ оварда шудаанд, мафҳуми таҳқиқбаранда, таҳқиқ, сардори мақомоти таҳқиқ, сардори воҳиди таҳқиқ, мақомоти таҳқиқ оварда шудааст. Аз ҷумла, пешбинӣ шудааст, ки таҳқиқ ҳамчун шакли тафтишоти пешакӣ ба ҳисоб рафта аз ҷониби таҳқиқбаранда оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, ки нисбати онҳо пешбурди тафтиши пешакӣ ҳатмӣ нест, анҷом дода мешавад. Дар зер мафҳуми мақомоти таҳқиқ мақомоти давлатӣ ва шахсонӣ мансабдоре фаҳмида мешаанд, ки мувофиқи кодекси мазкур таҳқиқ ва дигар ваколатҳои мурофиавиро анҷом медиҳанд.

Дар КМЧ Федератсияи Россия доираи мақомоти таҳқиқ, вазифаҳои он, ваколатҳои сардори воҳиди таҳқиқ, сардори мақомоти таҳқиқ, ва таҳқиқбаранда дақиқ шудааст.

Мувофиқи моддаи 40 кодекси мазкур ба сифати мақомоти таҳқиқ инҳо баромад менамоянд: 1) мақомоти корҳои дохилӣ; мақомоти иҷроӣ маҷбурунии ФР, сардори мақомоти полиси ҳарбии Қувваҳои мусаллаҳи ФР, командирони қсҳои ҳарбӣ ва соединенияҳо, сардорони муассисаҳои ҳарбӣ ва гарнизонҳо; мақомоти назорати давлатии суختори хадамоти федералии зиддисуختор. Ҳамзамон ҳуқуқи оғози парвандаи ҷиноятӣ ва анҷом додани амалҳои таъхирнопазири тафтишӣ ба сифати мақомоти таҳқиқ бо тартиби муқаррарнамудаи кодекс ба зиммаи мақомоти зерин вогузор шудааст: капитанҳои киштиҳои баҳрӣ ва дарёӣ, ки берун аз ҳудуди ФР шино доранд, оид ба ҷинотяҳое, ки дар киштиҳои мазкур содир шудаанд; сардорони дастаҳо ва гурӯҳҳои ҷустуҷӯи геологии зимистонгузаронӣ, сардорони стансияҳои арктикии мансуби Россия ва пойгоҳҳои саҳроии мавсимӣ, ки аз маҳалли будубоши мақомоти таҳқиқ дар масофаи дур ҷойгиранд оид ба ҷиноятҳое, ки дар маҳалли будубоши дастаҳо, гурӯҳҳои зимистонгузаронӣ, стансияҳо, пойгоҳҳои саҳроии мавсимӣ содир карда шудаанд; роҳбарони намоёндагиҳои дипломатӣ ва

²⁰⁹ https://online/zakon/kz/Document/?doc_id=30407315 (санаи муроҷиат 28. 03. 2024.)

муассисаҳои консулии Федартсияи Россия оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ дар бораи ҷиноятҳое, ки дар ҳудуди намояндагиҳо ва муассисаҳои мазкур содир карда шудаанд.

Ба зиммаи мақомоти таҳқиқ вазифаҳои зерин гузошта шудааст: 1) пешбурди таҳқиқ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, ки нисбати онҳо пешбурди тафтиши пешакӣ ҳатмӣ нест; 2) анҷом додани амалҳои таъхирнопазири тафтишӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, ки нисбати онҳо пешбурди тафтиши пешакӣ ҳатмист; 3) анҷом додани дигар ваколатҳои бо Кодекс пешбинишуда.

Мувофиқи моддаи 150 КМҶ Федератсияи Россия тафтишоти пешакӣ дар шакли тафтиши пешакӣ ва таҳқиқ ба амал бароварда мешавад. Таҳқиқ чун қоида ё бо тартиби умумӣ ва ё бо тартиби соддакардашуда амалӣ карда мешавад. Ҳамзамон дар моддаи 151 кодекси мазкур тобеияти тафтиши мақомоти таҳқиқ муайян шудааст. Тартиби пешбурди таҳқиқ бо тартиби умумӣ дар боби 32 (моддаҳои 223-226) ва таҳқиқи суръатнок дар боби 32-1 (моддаҳои 226-1 то 226-9) пешбинӣ шудааст. Чун қоида муҳлати пешбурди таҳқиқ бо тартиби умумӣ аз рӯзи оғози парвандаи ҷиноятӣ 30 шабонарӯзро фаро мегирад. Ин муҳлат дар ҳолатҳои истисноӣ то 30 шабонарӯзи дигар дароз карда мешавад.

Таҳқиқи соддакардашуда бошад дар асоси дархости гумонбаршуда оид ба пешбурди таҳқиқи соддакардашуда ҳангоми риояи шартҳои зерин амалӣ карда мешавад: 1) парвандаи ҷиноятӣ нисбати шахси муайян аз рӯйи як ва ё якчанд ҷиноятҳои дар банди 1 моддаи 150 КМҶ ФР оғоз карда шуда бошад; 2) гумонбаршуда ба гуноҳи худ, хусусият ва андозаи зарари аз ҷиноят расонидашуда иқдор аст, баҳои ҳуқуқи кирдори худро ки дар қарор оғози парвандаи ҷиноятӣ оварда шудааст, инкор намекунад; ҳолатҳое, ки асосҳои пешбурди таҳқиқи соддакардашударо инкор мекунанд, ҷой надорад.

Гумонбаршуда ҳуқуқ дорад, ки дар хусуси гузаронидани таҳқиқи соддакардашуда дар давоми на кам аз ду шабонарӯзи аз лаҳзаи ба ӯ фаҳмонидани ҳуқуқи пешниҳоди дархост, ба таҳқиқбаранда дархост пешниҳод намояд. Дархост аз ҷониби таҳқиқбаранда дар давоми на зиёдтар аз 24 соат аз лаҳзаи ворид шунаш мавриди барарсӣ қарор дода мешавад. Дар натиҷаи баррасии дархост он ё қонӣ ва ё рад карда мешавад. Ҳангоми пешбурди таҳқиқи соддакардашуда далелҳо ба ҳама андозае ҷамъ оварда мешаванд, ки барои муқаррар кардани ҳодисаи ҷиноят, хусусият ва андозаи зарари аз ҷиноят расонидашуда, инчунин гунаҳкорӣ шахс дар содир кардани ҷиноят кофӣ бошанд.

Таҳқиқ бо тартиби соддакардашуда бояд дар давоми на зиёдтар аз 15 шабонарӯз аз рӯзи қабули қарор дар бораи пешбурди таҳқиқи соддакардашуда анҷом ёбад. Муҳлати мазкур аз лаҳзаи қабули қарор дар бораи оғози пешбурди таҳқиқи суръатнок оғоз ёфта то замони ба прокурор фиристонидани парвандаи ҷиноятӣ бо қарори айбдоркуниро дар бар мегирад. Дар ҳолатҳои бо Кодекс пешбинишуда ин муҳлат аз ҷониби прокурор то 20 шабонарӯз дароз карда мешавад. Таҳқиқи соддакардашуда бо тартиб додани қарори айбдоркунӣ хотима меёбад. Қарори мазкур аз

ҷониби таҳқиқбаранда имзо ва аз ҷониби сардори мақомоти таҳқиқ тасдиқ карда мешавад.

Мувофиқи моддаи 38 КМҚ Ҷумҳурии Узбекистон²¹⁰ таҳқиқ аз ҷониби таҳқиқбарандагони сохторҳои зерин амалӣ карда мешавад: 1) мақомоти қорҳои дохилӣ; 2) департаменти мубориза алайҳи ҷиноятҳои иқтисодии назди Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Узбекистон ва воҳидҳои сохтори он дар маҳалҳо; 3) бюрои иҷроии маҷбурии назди Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Узбекистон ва воҳидҳои сохтори он дар маҳалҳо; 4) кумиаи давлатии гумруки Ҷумҳурии Узбекистон ва воҳидҳои сохтори он дар маҳалҳо; 5) гвардияи миллии Ҷумҳурии Узбекистон ва воҳидҳои сохтори он дар маҳалҳо;.

Дар моддаҳои 38-1 ва 39 КМҚ ҚУ ваколатҳои таҳқиқбаранда ва роҳбари мақомоти таҳқиқ ва муовини ӯ мушаххас шудааст.

Тамоми қарорҳо дар бораи самтҳои пешбурди таҳқиқ аз ҷониби таҳқиқбаранда мустақилона қабул карда мешавад, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонунгузори иҷозати прокурорро талаб менамояд. Аз ҷумла, таҳқиқбаранда ҳуқуқҳои зерин дорад: парвандаи ҷиноятиро оғоз ва қатъ намояд ё ин ки оғози парвандаро рад намояд; шахсони гумонбаршударо дастгир ва онҳоро пурсиш намояд; амалҳои тафтиши бо кодекс пешбинишударо гузаронад; қарор дар хусуси ба сифтаи гумонбаршуда ба парванда ҷалб кардани гумонбаршударо барорад; қарор дар хусуси ба сифати айбдоршаванда ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахсро барорад ва нисбати ӯ ҷораҳои пешгириро ба истиснои ҷораҳои пешгирии ба ҳасб гирифтани ва ҳабси ҳонагӣ татбиқ намояд; оид ба парвандаи ҷиноятии дар истеҳсолоти ӯ қарордошта дар хусуси гузаронидани ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дастури хаттӣ диҳад; ба дигар таҳқиқбарандагон дар хусуси гузаронидани амалҳои алоҳидаи тафтишӣ супориш диҳад; ба прокурор дар хусуси ба суд ирсол намудани дархостро дар хусуси рад кардан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ ва ё қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ дар асоси санади авф пешниҳод намояд ва ғ.

Боби 46-1 Кодекси мазкур шартҳои умумии таҳқиқ ном дошта моддаҳои 381-1 то 381-17-ро фаро мегирад. Аз ҷумла дар боби мазкур тобеияти тафтиши мақомоти таҳқиқ, татбиқи меъёрҳои қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ ҳангоми пешбурди таҳқиқ, иҷроии супориши таҳқиқбаранда, супоридани парвандаи ҷиноятӣ, оғози таҳқиқ, муҳлати пешбурди таҳқиқ, пешбурди таҳқиқ ва гузаронидани амалҳои тафтишӣ аз ҷониби гуруҳи таҳқиқбарандагон, боздоштани таҳқиқ, шаклҳои анҷомёбии таҳқиқ, қатъ намудани таҳқиқ, тартиб додани санади айбдоркунӣ, таъмини ҳуқуқи шиносӣ бо маводҳои парвандаи ҷиноятӣ, тартиби пешниҳод ва баррасии дархостҳо, шиносоии такрорӣ бо маводи парвандаи ҷиноятӣ, ба прокурор фиристодани парванда, шикоят аз болои амал ва қарорҳои таҳқиқбаранда танзим шудааст.

Мувофиқи моддаи 381-6 кодекси мазкур таҳқиқ аз замони оғози парвандаи ҷиноятӣ аз ҷониби таҳқиқбаранда ва ба истиснои худ қабул кардани он оғоз мешавад. Таҳқиқ дар рӯзи ба прокурор фиристодани

²¹⁰ https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=31575852 (санаи мурочиат 26.08.2024.)

парванда барои тасдиқи санади айбдоркунӣ, қарор дар бораи ба суд фиристодани парванда чиҳати татбиқи чораҳои маҷбуркунии хусусияти тиббидошта ё созиши тарафҳо, пешниҳоди дархост ба суд дар хусуси қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ дар асоси санади амнистия анҷомёфта эътироф карда мешавад. Пешбурди таҳқиқ бояд дар муҳлати на камтар аз як моҳ аз рӯзи оғози парвандаи ҷиноятӣ тамом карда шавад.

Ҳамин тариқ дар фарқият аз қонунгузории мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар КМҶ Ҷумҳурии Узбекистон дар моддаи 381-2 ба таври дақиқ тобеияти тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ ба мақомоти таҳқиқ пешбинӣ шудааст; таҳқиқбаранда мустақилона тамоми амалҳои тафтиши мурофиавии бо кодекс пешбинишударо мегузаронад; таҳқиқ дар рӯзи ба прокурор фиристодани парванда барои тасдиқи санади айбдоркунӣ, қарор дар бораи ба суд фиристодани парванда чиҳати татбиқи чораҳои маҷбуркунии хусусияти тиббидошта ё созиши тарафҳо, пешниҳоди дархост ба суд дар хусуси қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ дар асоси санади авф анҷомёфта эътироф карда мешавад. Таҳқиқ шакли мустақили пешбурди тосудӣ эътироф карда мешавад.

Дар мурофиаи ҷиноятии типии кишварҳои англосаксонӣ таҳқиқ аз ҷониби полис амалӣ карда шуда, дар умум ҳамчун истехсолоти судӣ ва ё мурофиаи ҷиноятӣ ҳисоб намешавад. Дар рафти таҳқиқ мақомоти полис, инчунин ҳадамоти махсусе, ки айби давлатиро қувват медиҳанд, ҷиноятро ошкор намуда маводеро ҷамъоварӣ менамоянд, ки бо риояи тавсияҳои муқаррарнамудаи судӣ танҳо дар шароити санҷиши онҳо дар шароити мубоҳисавӣ ҳамчун далел эътироф карда мешаванд. Бо дарназардошти он ки дар чунин шакли истехсолоти судӣ мурофиа танҳо дар суд бо иштироки ҳатмии тарафҳо амалӣ карда мешавад, аз ин рӯ тафтишоти пешакӣ, аз ҷумла эълони айби ибтидоӣ дар шакли расмиёти судӣ (ҳозиршавии аввалин, шунидани пешакӣ) сураат мегиранд²¹¹.

Хусусиятҳои пешбурди мурофиаи судӣ дар низоми кишварҳои англосаксонӣ аз ҳама бештар возеҳу равшан дар мисоли ИМА ба назар мерасанд. Чун қоида, дар ИМА мақоми асосии пешбурди тосудӣ политсия ба ҳисоб рафта, ваколати асосии он ин таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ва тафтиши ҷиноят ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон ваколатҳои мазкурро низ метавонанд магистратура, Ҳадамоти федералии тафтишот, ҳадамоти махсуси вазорати молия ва дигарон амалӣ намоянд²¹².

Бояд ба назар гирифт, ки дар ИМА қонунгузории дусатҳа, яъне қонунгузории федералӣ ва қонунгузории штатҳо амал менамоянд. Дар ИМА қонуни ягонаи мурофиавии ҷиноятӣ ба мисли КМҶ вучуд надорад. Аз ин рӯ, тафтишоти пешакӣ дар ИМА аз ҷониби амсолияи судии судҳои федералӣ ва штатҳо, санадҳои идоравӣ ва танҳо дар баъзе мавридҳо бо қонунгузории мурофиавии баъзе штатҳо танзим карда мешавад²¹³.

²¹¹ Григорьев Д.А. Дифференциация процессуальной формы производства дознания: Дисс. ... канд.юрид.наук. Москва. 2018. С. 64-65.

²¹² Григорьев Д.А. Дифференциация процессуальной формы производства дознания: Дисс. ... канд.юрид.наук. Москва. 2018. С. 65.

²¹³ Глушков М.Р. Документирование полицейского расследования в США // Право, Журнал Высшей школы экономики. 2016. № 2. С. 213.

Дар муурофияи ҷинояти ИМА яке аз унсурҳои пешбурди тосудӣ ин ба амал баровардани таҳқиқ аз ҷониби мақомоти полис ба ҳисоб меравад. Мазмуни чунин таҳқиқро асосан аз ҷониби полис санҷиши пешакии иттилот дар бораи ҷиноят бо роҳҳои ошкоро ва ғайриошкоро ташкил медиҳад²¹⁴.

Аслан тартиби пешбурди таҳқиқ аз ҷониби қонунгузорӣ дақиқ муайян нашудааст. Аз ин рӯ, дар аксарияти маврид мақомоти полис зимни иҷрои амалҳои худ ба ягон талаботҳои ҳатмии расмӣ вобастагӣ надорад. Вазифаҳои асосии таҳқиқ аз инҳо иборатанд: ҷамъовари маълумот барои асоснокии ордер барои ба ҳабс гирифтани ва кофтуков; ҷамъовари маълумот дар бораи ҷиноят ва шахси ҷинояткор. Барои ҳалли вазифаҳои ҷойдошта, шахси мансабдори мақомоти полис ҳуқуқи амалӣ кардани амалҳои тафтишӣ ва муурофиявиро, аз қабили гирифтани баёнот, дарёфт ва гирифтани ашёву ҳуҷҷатҳо, ба амал баровардани ҷорабиниҳои ғаврии ғайриошкоро, омода кардани ҳисобот ва пешниҳоди ҳулоса дорад²¹⁵.

Баъди анҷоми амалҳои мазкур шахси мансабдори мақомоти полис ба роҳбари худ ҳисоботи ҳатмӣ пешниҳод менамояд. Роҳбари мақомоти полис маводҳои пешниҳодшударо аз нуқтаи назари одилона будани бандубасти кирдори содиршуда мавриди санҷиш қарор медиҳад. Ба ваколатҳои роҳбар дақиқ кардан ва ё тағйир додани бандубасти нахустини кирдор ва дар асоси он минбаъд қабули қарор дар хусуси ҳаракати минбаъдаи парванда, аз ҷумла ба муҳокимаи судӣ супоридан дохил мешавад. Бинобар сабаби кофи набудани далелҳои дахлдор парванда мумкин аст дар сатҳи шуъбаҳои мақомоти полис ҳал ва қатъ карда шавад²¹⁶.

Пешбурди тосудӣ дар ИМА аз ҷониби полис ва хадамоти атторнеяҳо бо роҳи ҷамъовари далелҳо ва асосноккунии айб амалӣ карда мешавад. Лаҳзаи оғози пешбурд оид ба парвандаи ҷиноятӣ расман муайян карда нашудааст. Дар назария ва амалия одатан он аз лаҳзаи ба даст овардани маълумот дар бораи ҷиноят ва ба қайд гирифтани он оғоз мешавад. Дар аксарияти маврид ба қайд гирифтани ҷиноят ба лаҳзаи дастгир кардан ва ё ба ҳабс гирифтани мувофиқ меояд. Мақсади асосии анҷом додани амалҳоро дар марҳилаи мазкур пеш аз ҳама санҷиши масъалаи ҷой доштан ва ё надоштани нишонаҳои ҳодисаи ҷиноят ва кирдорҳои ҷиноятӣ ташкил медиҳад. Қонунгузорӣ масъалаи мазкурро танзим намуда ягон сарҳади муайян баъди амалҳои муурофиявӣ ва ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ намегузорад. Дар ҷараёни пешбурди тафтиш аз ҷониби полис ба таври васеъ роҳҳои ғайримурофиявии ҷамъовари далелҳо истифода мешаванд²¹⁷.

Пас аз анҷоми тамоми амалҳо корманди полис ба роҳбари бевоситаи худ дар хусуси корҳои анҷомдода ва муайян намудани ҳолатҳои кор

²¹⁴ Ларичев В. В. Предварительное расследование преступлений в США и Германии: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2004. С. 83 - 84

²¹⁵ Григорьев Д.А. Дифференциация процессуальной формы производства дознания: Дисс. ... канд.юрид.наук. Москва. 2018. С. 66.

²¹⁶ Пастухов П.С. Особенности полицейского дознания в уголовном судопроизводстве США. // Международное уголовное право и международная юстиция. 2013. № 5. С. 24

²¹⁷ Мичурина О.В. Концепция дознания в уголовном процессе Российской Федерации и проблемы ее реализации в органах внутренних дел: дисс. ... док. юрид.наук. Москва. 2008. С. 68-69.

ҳисобот манзур менамояд, ки он минбаъд ба хадамоти атторнеяҳо пешниҳод мешавад. Аз ҷониби хадамоти мазкур маводи мазкур омӯхта шуда ё қатъ карда мешавад ва ё ба суд пешниҳод мегардад.

Расмиёти мурофиавӣ танҳо пас аз лаҳзаи ба суд пешниҳод намудани маводи парвандаи ҷиноятӣ оғоз мегардад. Ин ҳолат то андозае мавҷудияти давраи тафтишоти пешакиро дар мурофиаи ҷиноятӣ кишварҳои низоми англо-саксонӣ инкор менамояд. Худи амрикоӣҳо ва ҳуқуқшиноси англис марҳилаи мазкурро ҳамчун давраи мурофиаи ҷиноятӣ намеҳисобанд. Фаъолияти мазкур аксаран ҳусусияти маъмурӣ ва оперативӣ-чустучӯиро дорад. Дар натиҷаи пешбурди тафтиш аз ҷониби полис далелҳои судӣ ба миён намеоянд ва қарори дахлдор оид мавзӯи баҳси ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ миёни айбдоршаванда ва давлат қабул намешаванд. Дар марҳилаи мазкур аслан амалҳои муайян оид ба чустучӯ ва дарёфти маълумотҳои аҳамияти далелдошта анҷом дода шуда, онҳо минбаъд ба суд пешниҳод мешаванд. Маҳз ба ҳамин хотир афсарони полис дар ин ҳусус протокол таҳия накарда, балки ҳисобот омода менамоянд. Ин маълумотҳо танҳо дар ҷаласаи судӣ мазмуни далелро пайдо менамояд. Масалан ҳангоми пурсиши афсарони полис ва ё коршиносон ба сифати шоҳидони тарафи айбдорӣ²¹⁸

Чун қоида дар мурофиаи ҷиноятӣ низоми ҳуқуқи англосаксонӣ мавҷудияти давраи тафтишоти пешакӣ бо маънои томи он ҷой надорад²¹⁹.

Албатта, ҳамаи ин ҳолат баъзе умумияти фаъолияти шахсони мансабдори мақомии полис ва мақомоти таҳқиқ ва шахсони таҳқиқбарандаро дар ҳусуси санҷидани аризаву иттилоот дар бораи ҷиноят мувофиқи талаботи КМҶ ҚТ нишон медиҳад.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили як қатор моделҳои мавҷудаи пешбурди тосудӣ, аз он ҷумла таҳқиқ мо ба ҳулосае омадем, ки ба ҳусусиятҳои хоси тартиби пешбурди таҳқиқ дар як қатор кишварҳои низоми континенталӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад.

Франсия яке аз асосгузори мурофиаи ҷиноятӣ кишварҳои низоми континенталӣ ба ҳисоб меравад. Мувофиқи кодекси Франсия аз соли 1808 таҳқиқ аз лаҳзаи муайн кардан ҳодисаи содир шудани ҷиноят оғоз шуда, пас аз раван кардани парвандаи ҷиноятӣ ба судьяи тафтишотӣ анҷом меёбад. Унсурҳои давраи мазкур ин дар ба қайдгири шикаҷот ва ариза дар бораи ҷиноятӣ содиршуда, ҷамъоварӣ ва тафтиши далелҳо оид ба ҷиноятҳои, ки дар ҳолати аёнӣ содир шудаанд, ифода меёбад. Дар кодекси амалкунада дар фарқ аз КМҶ Франсияи аз соли 1958 ҳамзамон меъёрҳои алоҳида ҷой доранд, ки пешбурди таҳқиқро танзим менамоянд. Аз ҷумла, полиси судӣ низ дорои ваколатҳои ҷиддӣ мурофиавӣ мебошад.

Одатан олимони ду намуди таҳқиқро ҷудо менамоянд: таҳқиқи ибтидоӣ ва таҳқиқи ҷиноятҳои, ки дар ҳолати аёнӣ содир шуда, тамоми ҳолатҳои кор равшан мебошанд. Ин намудҳои таҳқиқ аз ҳамдигар вобаста ба мақсад ва воситаҳои амалӣ намудани онҳо фарқ мекунанд. Таҳқиқи ибтидоӣ ҳамчун марҳилаи қаблӣ тафтишот баромад менамояд, вале таҳқиқи ҷиноятҳои аён бошанд ҳамчун шакли таҳқиқи соддакардашуда

²¹⁸ Николайчик В.М. Уголовный процесс США. – М., 1981. – С. 29.

²¹⁹ Волынская О.В. Ускоренное производство в уголовном процессе. – М., 1994. – С. 36.

этироф карда мешавад. Баъзе аз олимони чор намуди таҳқиқро ҷудо менамоянд: ибтидоӣ, таҳқиқи ҷиноятҳои аён, тафтиши шахсият ва марғи шубҳанок.

Зимнан бояд қайд намуд, ки ваколатҳои прокурор ҳангоми амалӣ намудани таҳқиқ ба ду гуруҳ ҷудо мешаванд. Ба гуруҳи аввал ваколатҳоеро ки дар моддаи 19 КМҶ Франция мустақам шудаанд, мансуб бояд донист. Мувофиқи он шахсони мансабдори полиси судӣ уҳдадоранд фавран прокурори Ҷумҳуриро дар бораи дилхоҳ ҷиноят, кирдори ҷиноятӣ ва ҳуқуқвайронкунӣ, ки ба онҳо маълум шудааст, хабардор намоянд. Гузашта аз он баъди анҷоми таҳқиқ ба прокурор бояд тамоми ҳуҷатҳо (ҳуҷатҳои асл ва нусхаи протоколҳои тасдиқшуда), ҳамзамон ҳамаи дигар санадҳо ва ҳуҷатҳои ба кор алоқаманд, инчунин ашёҳои гирифташуда пешниҳод шаванд. Гуруҳи дуюми ваколатҳои прокурор дар моддаи 68 КМҶ Франция мустақам шудаанд. Мувофиқи он прокурори Ҷумҳури баъди ба ҷойи ҳодиса ҳозир шудан ҳуқуқ дорад мустақилона тамоми функцияҳоро оид ба муайян кардани ҳолатҳои ҷиноят анҷом диҳад ва ё ҳуқуқ дорад идомаи иҷрои амалҳои худро ба шахсони мансабдори полиси судӣ вогузор намояд²²⁰.

Меъёрҳои, ки масъалаи тафтиши шахсиятро фаро мегиранд, дар боби 3 КМҶ Франция пешбинӣ шудаанд. Тартиби тафтиши шахсият ду намуд дорад: бе истифода ва ё бо истифодаи ҷораҳои маҷбури мувофиавӣ. Ҳангоми тафтиши шахсият полиси ҳуқуқ дорад, ки аз дилхоҳ шахс пешниҳоди маълумотро дар бораи ӯ талаб намояд. Пас аз анҷоми амалҳо оид ба муайян кардани шахсият таҳқиқи ибтидоӣ ва тафтиши пешакӣ гузаронида мешавад ва ё шахси дастгиршуда озод карда мешавад.

Тартиби пешбурди таҳқиқ оид ба марғи шубҳанок дар моддаи 74 КМҶ Франция пешбинӣ шудааст. Мувофиқи муқаррароти моддаи мазкур: «Дар сурати дарёфти ҷасад, новобаста аз он ки сухан дар бораи марғи маҷбури меравад ва ё не, сабабҳои он агар номаълум ва ё шубҳанок бошанд, полиси уҳдадор мешавад, ки дар ҳусуси ҳодисаи мазкур прокурорро огоҳ созад. Прокурор чун қоида сабабҳои марғро муқаррар мекунад, ё ин ки дар ҳусуси муайн кардани сабабҳои он ба афсарони полиси ҷиноятӣ супориш медиҳад. Пас аз ба анҷом расидани ҷунин шакли таҳқиқ парванда ё қатъ карда мешавад, ё таҳқиқи ибтидоӣ, таҳқиқи ҷиноятҳои аён ва тафтиши пешакӣ гузаронида мешавад».

Бояд қайд намуд, ки пешбурди тафтиши ҷиноят вобаста ба ҳама шаклҳои таҳқиқ бо муҳлат маҳдуд нашудааст. Муҳлати тафтиш ҳусусияти кутоҳмуддат дошта аз якчанд соат то чанд рузро дар бар мегирад. Полиси низ ба мисли судяи тафтишотӣ оид ба гузаронидани тафтишоти пешакӣ ваколатҳои шабеҳ дорад. Полиси низ ҳуқуқи гузаронидани амалҳои тафтиширо дорад. Мувофиқи қоидаҳои умумӣ экспертиза дар давраи тафтиши пешакӣ гузаронида мешавад. Вале дар баъзе аз меъёрҳои КМҶ Франция имконияти гузаронидани экспертизаро ҳангоми гузаронидани таҳқиқ пешбинӣ шудааст. Дар баробари ин бояд қайд намуд,

²²⁰ Уголовный процесс европейских государств: монография /Под ред. В.И. Самарина, В.В. Луцка. - М., 2018. С. 281.

ки тартиби гузаронидани амалҳои мурофиавӣ ҳангоми гузаронидани таҳқиқ дар қонунгузорию Франция ба таври муфассал танзим нашудаанд. Расмиёти гузаронидани баъзе аз амалҳои мурофиавӣ бо амалия асос меёбанд, ягон тартиби қиддии аниқ ҷой надорад. Барои муқаррар кардани ҳақиқат бо парвандаи ҷиноятӣ шахси пешбарандаи таҳқиқ озодии бемаҳдуд дошта, шуури ҳуқуқии худро ба роҳбарӣ мегирад. Дар доираи пешбурди таҳқиқи ибтидоӣ ва таҳқиқи ҷиноятҳои аён муҳлати дастгиркунии набояд аз 24 соат зиёд бошад.

Таҳқиқ дар Франция махсусияти худро дорад. Таҳқиқ на танҳо дар доираи фаъолияти мурофиавӣ-ҷиноятӣ, ҳамзамон дар доираи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ низ амалӣ карда мешавад. Таҳқиқ бо тартиб додани гузориш аз ҷониби шахси мансабдори полиси ҷиноятӣ анҷом меёбад. Дар ҳуҷҷати мазкур бояд далелҳо ва ҳулосаҳо оид ба қор дарҷ карда шаванд. Баъдан гузориш ба прокурор супорида мешавад. Прокурор ҳуқуқ дорад таъкиботи ҷиноятиро оғоз намояд ва ё парвандаи ҷиноятиро қатъ намояд.

Тавре ки маълум аст, дар мурофиаи ҷиноятии Франция таҳқиқ ҷойгоҳи махсус дорад. Дар аксарияти маврид пешбурди тосудии парванда дар шакли таҳқиқ аз ҷониби полис амалӣ карда мешавад. Баъзе аз парвандаҳои ҷиноятӣ бо он фарқ мекунанд, ки таҳқиқ пеш аз тафтиши пешакӣ гузаронида мешавад. Ба андешаи профессор Л.В. Головкин, таҳқиқ дар Франция ба падидаи «санҷиши пеш аз тафтишот» - и қонунгузорию мурофиаи ҷиноятии Россия шабоҳат дошта, ба таҳқиқ ба мазмуни томаш дар Россия мувофиқат надорад. Зеро чунин шакли тафтишоти пешакӣ дар Франция умуман ҷой надорад²²¹. Таъиноти асосии таҳқиқ на танҳо дар муайян кардани нишонаҳои ҷиноят, балки дар ҷустуҷӯӣ шахи ҷиноятсодиркарда ифода меёбад.

Мувофиқи қонунгузорию мурофиавии ҷиноятии Германия таҳқиқ шакли ягонаи тафтишоти пешакӣ махсус меёбад. Таҳқиқ аз лаҳзаи ба даст овардани маълумот дар бораи ҷиноят аз ҷониби полис оғоз мегардад. Минбаъд, полис амалҳои таъхирнопазири тафтиширо гузаронида, пас аз анҷоми он ба прокурор тамоми маводҳои парвандаро барои пешбурди таҳқиқ месупорад. Пас аз омузиши ҳолатҳои қор прокурор дар ҳусуси оғози таъкиботи ҷиноятӣ қарор қабул менамояд.

Политсия вақолат дорад низ бо парвандаҳои мураккаб таҳқиқро амалӣ намояд ва баъдан маводҳоро ба прокурор пешниҳод намояд. Махсусияти пешбурди таҳқиқ аз ҷониби полис ва прокурор дар он ифода меёбад, ки фаъолияти онҳо оид ба исбот ба қонунгузорӣ пешбинӣ нашуда, онҳо озодона аз пайи исбот мешаванд²²². Агар мақомоти таҳқиқ ҳолатҳои кирдори ҷиноятиро муайян карда бошад, пас маълум мешавад ки он тамоми вақолатҳоро ҷиҳати гузаронидани дилхоҳ амали тафтишӣ ва амали оперативӣ-ҷустуҷӯиро соҳиб будааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳангоми пешбурди таҳқиқ эҳтимолияти иштироки судьяи тафтишотӣ ҷой дорад, ки фаъолияти он дар

²²¹ Уголовный процесс европейских государств: монография /Под ред. В.И. Самарина, В.В. Луцка. - М., 2018. С.53.

²²² См.: Филимонов Б.А. Основы уголовного процесса Германии. М., - 1994. - С. 25.

асоси супориши прокурор ба роҳ монда мешавад. Тавре ки амалия нишон медиҳад, бо дастури прокурор судя шохидони махсусан муҳим, инчунин айбдоршавандаҳоеро ки дар рафти пурсиш ба гуноҳаш иқрор мешаванд, дар мақомоти полис ва прокуратура мепурсад. Таҳқиқ дар ду шакл анҷом меёбад: оғоз намудани айбдории умумӣ ва ё қатъ кардани парванда.

Айби оммавӣ аз ҷониби прокурор тавассути санади айбдоркунӣ эълон карда мешавад. Дар он маълумотҳои дахлдор дар бораи айбдоршаванда ва маълумот дар бораи ҷиноят дарҷ карда мешаванд. Ҳамзамон дар он бояд меъёри қонун ки дар парвандаи мазкур татбиқ шудаанд, инчунин далелҳо номбар карда шаванд. Минбаъд санади айбдоркунӣ ҳамроҳ бо маводҳои парванда ба суд барои моҳиятан қарор қабул кардан ирсол карда мешавад.

Дар сурати ворид шудани дархости прокурор дар хусуси қабули қарор аз ҷониби суд дар доираи мурофияи суръатнок, баррасии парванда дар суд фавран дар муҳлати кутохтарин ба роҳ монда мешавад. Дар суд парвандаи ҷиноятӣ дар давоми шаш ҳафта баъд аз ворид шудани маводи парванда ва дархост ба суд мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Мувофиқи қонунгузори Германия прокурор метавонад санади айбдоркуниро ба суд насупорад. Дар чунин ҳолат эълони айб дар оғози муҳокимаи судӣ дар шакли шифоҳӣ амалӣ карда шуда он ба протоколи маҷлиси судӣ ҳамроҳ карда мешавад. Санксиyaи ҷазо пас аз баррасии мурофияи суръатнок то як сол аз озодӣ маҳрум карданро пешбинӣ мекунад. Дар чунин маврид зарурияти таҳқиқи ҳамаи далелҳои қор аз байн меравад, ва амалан тамоми маводҳои парванда бо розигии тарафҳо аз ҷониби суд метавонад эълон карда шавад.

Бо парвандаҳои, ки нисбати онҳо бо қонуни ҷиноятӣ эҳтимолияти таъини ҷазо дар намуди маҳрумӣ аз озодӣ ба муҳлати беш аз шаш моҳ пешбинӣ шудааст, иштироки ҳатмии ҳимоятгар пешбинӣ мешавад²²³.

Ҳамин тариқ, тавре ки В.В. Шевцов и Е.Н. Погорелова бамаврид ва одилона таъкид менамоянд, «таҷрибаи ҷаҳонӣ шаклҳои гуногуни пешбурди соддакардашудаи тосудӣ, инчунин воситаҳои зиёди мушаххаси ихтисор намудани мурофияи судии ҷиноятиро оид ба ҷиноятҳои на чандон вазнин медонад. Умумияти онҳо дар он зоҳир мегардад, ки ин воситаҳо асосан барои ҳаддалимкони ихтисор намудани фосила байни лаҳзаи содир шудани ҷиноят ва татбиқи ҷазои ҷиноятӣ бо риояи кафолатҳои зарурии мурофиявӣ пешбинӣ шудаанд. Аслан шаклҳои соддакардашудаи мурофия ҳамчун зухуроти зарурӣ ва дуруст қабул шудааст, зеро самаранокии мурофияи судиро афзун намуда, барои ба даст овардани мақсади мурофияи ҷиноятӣ бо харчи каматар, бидуни вайрон кардани ҳуқуқи ягон кас кумак менамояд»²²⁴.

Аз натиҷаи таҳқиқот чунин хулоса пешниҳод кардан мумкин аст.

1. Дар аксарияти кишварҳои низоми ҳуқуқи англосаксонӣ ва континенталӣ таҳқиқ шакли асосии тафтишот маҳсуб ёфта, дар худ на

²²³ Волеводз А.Г., Литвишко П.А. Процессуальные аспекты упрощенного (ускоренного) уголовного судопроизводства в некоторых странах Европы //Российская юстиция. - 2010. - № 10. - С. 38-41.

²²⁴ Шевцов В.В., Погорелова Е.Н. Проблемные стороны досудебного производства, осуществляемого органами дознания //Научный портал МВД России. - 2009. - № 2. - С. 18.

танҳо унсурҳои фаъолияти муурофиавии ҷиноятӣ, инчунин унсурҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва дар баъзе мавридҳо фаъолияти маъмуриро низ фаро мегирад.

2. Дар шароити муосир тамоюлҳои умумичаҳони тафриқасозии шаклҳои муурофиавии ҷиноятӣ нишон медиҳад, ки дар қонунгузори муурофиавии ҷиноятӣ аксарияти кишварҳои ҳам низоми ҳуқуқии англосаксонӣ ва ҳам континенталӣ пешбурди суръатнок дар давраҳои тосудӣ пешбинӣ шуда, он имкон медиҳад, ки дар муҳлатҳои кӯтоҳтарин муурофиаро аз рӯи аризаҳои воридшуда, аз ҷумла ҷамъ овардани мавод дар бораи ҳолатҳои содир шудани ҷиноят, ки асоси баррасии парванда дар суд ва татбиқи ҷазое, ки бо қонунгузори ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд, мегарданд.

3. Мувофиқи нуқтаи назари мутахассисон дар асоси таҳлили муқоисавии падидаи таҳқиқ дар кишварҳои хориҷ метавон асосан се шакли таҳқиқро ҷудо намуд: 1) таҳқиқ ҳамчун шакли мустақили тафтишоти пешакӣ. Ба ин кишварҳо дохил мешаванд Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон; 2) таҳқиқ ҳамчун шакли гузаронидани амалҳои таъхирнопазири тафтишӣ ва ё шакли протоколӣ. Чунин шакли таҳқиқ аслан дар Ҷумҳурии Белоруссия, Қирғизистон ва Узбекистон хос аст; 3) таҳқиқ ҳамчун қисмати таркибии падидаи таъкиботи ҷиноятӣ баромад менамояд. Ба ин кишварҳо мисол шуда метавонанд Франция²²⁵.

4. Тамоюлҳои асосии рушди таҳқиқро дар таҷрибаи байналмилалӣ асосан пешбурди таҳқиқ аз ҷониби мақомоти полис дар шаклҳои гуногуни он ташкил медиҳад. Аллақай дар қонунгузори кишварҳои ИДМ чунин як модели муайяни ҳуқуқии ташаккул ёфта истодааст, ки мувофиқи он таҳқиқ ҳамчун шакли санҷиши маълумот дар бораи ҷиноят ва ё шакли гузаронидани амалҳои таъхирнопазири тафтишӣ баромад менамояд. Дар фарқият аз тамоюлҳои умумичаҳонӣ дар Федератсияи Россия таҳқиқ ҳамчун шакли ихтисоракардашудаи тафтишоти пешакӣ махсуб меёбад²²⁶.

5. Бояд қайд намуд, ки нақши таҳқиқ ҳамчун шакли тафтишоти пешакӣ дар ҳалли вазифаҳои муурофиавии ҷиноятӣ назаррас буда, маводи таҳқиқ асос барои исботи ҳолатҳои қор ва баррасии парванда дар суд мегардад. Зарур аст, ки бо дарназардошти таҷрибаи пешқадами кишварҳои пешрафтаи дунё, хосатан таҷрибаи қонунгузори муурофиавии ҷиноятӣ кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил фаъолияти мақомоти таҳқиқ такмил дода шуда, дар як маврид ҷиҳати боло бурдани масъулият ва фарҳанги ҳуқуқии таҳқиқотчиён чораҳои дахлдор андешида шаванд. Боварии комил дорем, ки бо дарназардошти тамоюлҳои умумэътирофшудаи байналмилалӣ ва таҷрибаи чаҳонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ падидаи таҳқиқ ба таври комил ташаккул меёбад. Бо дарназардошти таҷрибаи муосири байналмилалӣ муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ниёз ба такмил ба сӯи муурофиавии соддакардашуда

²²⁵ Дутов Н.Ю. Особенности правового регулирования производства дознания в зарубежных странах // Общественная безопасность, законность и правопорядок в III тысячелетии. 2020. № 6-1. С.172-178.

²²⁶ Дутов Н.Ю. Особенности правового регулирования производства дознания в зарубежных странах // Общественная безопасность, законность и правопорядок в III тысячелетии. 2020. № 6-1. С.172-178.

ва суръатнокро оид ба парвандаҳои ҷиноятии начандон вазнинро дорад. Зарур аст, ки фосилаи байни аз лаҳзаи содир шудани ҷиноят ва қабули қарори дахлдори судӣ оид ба он бо риояи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии тамоми иштирокчиёни муурофияи ихтисор карда шаванд.

6. Дар дилхоҳ муурофияи ҷиноятӣ зарурати пешбурди таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва ҷамъовариҳои далелҳо то суд ҷой дорад, бе онҳо муҳокимаи судӣ чун қоида оғоз намешавад.

7. Дар низоми пешбурди тосудии аксарияти давлатҳо таҳқиқ мавҷуд аст, вале моделҳои милли он тарҳи гуногун дорад. Аз ҷумла, таҳқиқ ҳамчун ивазкунандаи тафтиши пешакӣ ба ҳисоб меравад ва ё марҳилаи қаблии он мебошад; ивазкунандаи тафтишоти пешакӣ мебошад; танҳо пеш аз тафтиши пешакӣ амалӣ карда мешавад.

8. Дар баъзе аз кишварҳо пурра аз таҳқиқ даст кашидаанд, ки аслан барои муурофияи судии ҷиноятӣ чандон самарабахш нест. Мавҷудияти мақомоти таҳқиқ ва ба анҷом расонидани функсияҳои ёрирасон дар муурофияи судии ҷиноятӣ чандон самарабахш нест.

9. Дар шароити муосир бо дарназардошти талаботи бештари ҷомеа нисбат ба тафтиши саривақтӣ ва босифати парвандаи ҷиноятӣ, яъне амалӣ кардани ҳуқуқ ба дастрасии адолати судии очил ва босамар аксарияти кишварҳо дар пайи ҷустуҷӯ ва дарёфти роҳҳои мақбули азнавсозии пешбурди тосудӣ аз тафтиши пешакӣ даст кашида таҳқиқро қобили қабул медонанд ё ин ки ба тафтиши пешакӣ ҳамчун шакли иловагӣ ва ёрирасони тафтишот муносибат карда таҳқиқро ҳамчун шакли асосии тафтишот меҳисобанд.

10. Таҷрибаи ба мақомоти таҳқиқ воғузур намудани ваколати пешбурди тафтиши пешакӣ ва ё ба муфаттиш додани ҳуқуқи амалӣ намудани таҳқиқ чандон ба мақсад мувофиқ набуда, ҳолати мазкур тақозо менамояд, ки ҳар як мақомоти тафтишоти пешакӣ бояд ба шакли пешбурди фаъолияти худ ин мақомотҳо созгор бошад ва ба он мувофиқат намояд.

Адабиёт:

1. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №12, мод. 815, мод. 816; с. 2010, №7, мод. 551; с. 2011, №3, мод. 159, №7-8, мод. 609; с. 2012, №4, мод. 259, №7, мод. 714, №8, мод. 815, №12, қ.1, мод. 1020, мод. 1025; с. 2013, №7, мод. 510, мод. 511; с. 2014, №3, мод. 142, №11, мод. 643; с. 2015, №11, мод. 950; с. 2016, №3, мод. 128, №5, мод. 357, №7, мод. 610, мод. 611; с. 2017, №1-2, мод. 4; с. 2018, №5, мод. 267; с. 2019, №1, мод. 3; с. 2020, №7-9, мод. 602, мод. 608; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 январӣ соли 2021, №1755; аз 20.04.2021 [№ 1777](#), аз 23.12.2021 № [1810](#), аз 23.12.2021 № [1811](#), аз 18.03.2022 [№ 1853](#), аз 19.07.2022 [№ 1900](#).

2. Волеводз А.Г., Литвишко П.А. Процессуальные аспекты упрощенного (ускоренного) уголовного судопроизводства в некоторых странах Европы //Российская юстиция. – 2010. – № 10.

3. Волынская О.В. Ускоренное производство в уголовном процессе. – М., 1994.

4. Глушков М.Р. Документирование полицейского расследования в США // Право, Журнал Высшей школы экономики. 2016. № 2.
5. Григорьев Д.А. Дифференциация процессуальной формы производства дознания: Дисс. ... канд.юрид.наук. Москва. 2018.
6. Дутов Н.Ю. Особенности правового регулирования производства дознания в зарубежных странах // Общественная безопасность, законность и правопорядок в III тысячелетии. 2020. № 6-1.
7. Ларичев В. В. Предварительное расследование преступлений в США и Германии: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2004.
8. Мичурина О.В. Концепция дознания в уголовном процессе Российской Федерации и проблемы ее реализации в органах внутренних дел: дисс. ... док. юрид.наук. Москва. 2008.
9. Негматов Б.С. Тартиби соддакардашудаи пешбурди тафтиши судӣ дар муруфиаи ҷиноятӣ: автреферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии н.и.ҳ. Душанбе, 2023.
10. Николайчик В.М. Уголовный процесс США. – М., 1981
11. Пастухов П.С. Особенности полицейского дознания в уголовном судопроизводстве США. // Международное уголовное право и международная юстиция. 2013. № 5.
12. Смирнов А. Российский уголовный процесс: необходима новая модель //Сайт «Российского агентства правовой и судебной информации» URL: http://www.rapsinews.ru/judicial_analyst (дата обращения 23.05.2015 г.).
13. Уголовный процесс европейских государств: монография /Под ред. В.И. Самарина, В.В. Луцика. – М., 2018.
14. Филимонов Б.А. Основы уголовного процесса Германии. М., – 1994.
15. Шевцов В.В., Погорелова Е.Н. Проблемные стороны досудебного производства, осуществляемого органами дознания //Научный портал МВД России. – 2009. – № 2.

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ: ТРАНСГРАНИЧНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО И ВОДНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Сафарзода Некруз Файзи,

заведующий кафедрой международного
права юридического факультета
Академии государственного
управления при Президенте Республики
Таджикистан, кандидат юридических
наук, доцент

Тел.: (+992) 939259828

Email: nekruz-0101@mail.ru

Бурхонова Азиза Исмаатовна,

ассистент кафедры международного
права юридического факультета
Академии государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан

Тел.: (+992) 501052080

Email: aziza_burhonova@mail.ru

Аннотация: За последние два десятилетия население мира значительно выросло, что вызвало различные проблемы. В частности, нехватка чистой питьевой воды остаётся проблемой, требующей решения и по сей день. Использование, распределение и охрана воды в различных регионах требует международного сотрудничества. То есть, сегодня государства должны решать существующие проблемы с учетом принципов международного права. Такая проблема существует в Центрально Азиатском регионе, и на основе анализа авторы представили свои научные выводы, которые могут способствовать решению обозначенной проблемы.

Ключевые слова: Республика Таджикистан; Центральная Азия; независимость; суверенитет; водная политика; международное водное право; принципы взаимодействия; водные ресурсы; Амударья; Сырдарья; регион; Аральское море.

ОСИЁИ МАРКАЗИ: ҲАМКОРИИ ФАРОМАРЗӢ ВА АМНИЯТИ ОБӢ

Сафарзода Некрӯз Файзӣ,

мудири кафедраи ҳуқуқи
байналмилалӣ факултети
ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон, номзади илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Тел.: (+992) 939259828

Email: nekruz-0101@mail.ru

Бурҳонова Азиза Исмаатовна,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи
байналмилалии факултети ҳуқуқшиносии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 501052080
Email: aziza_burhonova@mail.ru

Физиурда: Дар ду даҳсолаи сипаришуда шумораи аҳоли дар ҷаҳон ба таври назаррас афзоиш ёфта, мушкилотҳои гуногунро ба вуҷуд овард. Маҳсусан, норасоии оби тозаи ошомидани ба сифати масъалаи ҳалталаб то имрӯз боқӣ мондааст. Аз ҷумла, истифода, тақсим ва ҳифзи об дар минтақаҳои гуногун, ҳамкориҳои байналмилалиро тақозо менамояд. Яъне, имрӯз давлатҳо бояд бо назардошти ба инобат гирифтани принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мушкилоти мавҷударо ҳал намоянд. Чунин мушкилот дар минтақаи Осиёи Марказӣ чой дошта, муаллифон дар асоси таҳлили суратгирифта хулосаҳои илмии худро матраҳ намудаанд, ки баҳри ҳалли масъалаи ишорашуда метавонад саҳмгузор бошад.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон; Осиёи Марказӣ; истиқлолият; соҳибхитиёрӣ; сиёсати обӣ; ҳуқуқи байналмилалии обӣ; принсипҳои ҳамкорӣ; захираҳои обӣ; Амударё; Сирдарё; минтақа; Баҳри Арал.

CENTRAL ASIA: TRANSBOUNDARY COOPERATION AND WATER SECURITY

Safarzoda Nekruz Fayzi,
Head of the Department of International
Law, Faculty of Law, Academy of Public
Administration under the President of the
Republic of Tajikistan, PhD in Law,
Associate Professor
Tel: (+992) 939259828
Email: nekruz-0101@mail.ru

Burkhonova Aziza Ismatovna,
Assistant of the Department of International
Law, Faculty of Law, Academy of Public
Administration under the President of the
Republic of Tajikistan
Tel: (+992) 501052080
Email: aziza_burhonova@mail.ru

Annotation: Over the past two decades, the world's population has grown significantly, which has caused various problems. In particular, the lack of clean drinking water remains a problem that needs to be addressed to this day. In

particular, the use, distribution and protection of water in different regions requires international cooperation. That is, today states must solve existing problems taking into account the principles of international law. Such a problem exists in the Central Asian region, and based on the analysis, the authors presented their scientific findings that can contribute to solving the problem.

Keywords: Republic of Tajikistan; Central Asia; independence; sovereignty; water policy; international water law; principles of cooperation; water resources; Amu Darya; Syr Darya; region; Aral Sea.

Центральная Азия, располагаясь в самом центре Евразии, занимает седьмое место в мире по площади территории, свыше 4 млн км², и граничит на северо-западе с Россией, на юге – с Ираном и Афганистаном, на востоке – с Россией и Китаем. В качестве основных водных артерии региона выступают два крупнейших трансграничных рек Амударья и Сырдарья, которые охватывают весь регион и впадают в бассейн Аральского моря.

Несмотря на высокий уровень водоопесоченности, в силу природных особенностей и географического положения для стран Центральной Азии, более остра стоит вопрос распределение водных ресурсов, чем ее дефицит. Основные источники воды в регионе находятся в пределах двух государств – Киргизии и Таджикистана, что порождает трудности во взаимоотношениях этих стран с другими соседними странами. Ситуация осложняется не только различными подходами стран к водопользованию, но и столкновение их национальных интересов.

Водные проблемы стали факторами региональной безопасности еще в начале 1990-х годов. Независимость для государств ЦА открыла понятие суверенитета, которое означает проведение собственной, независимой политики или управление законными границами. Независимость дала возможность каждому из государств ЦА определять не только собственную стратегию по потреблению воды, но и собственный метод управления инфраструктурой в рамках своей территории.

Поэтому как полагают большинство ученых, именно с обретением независимости в регионе вспыхнули конфликты по водным и территориальным притязаниям. Например, профессор Эрика Уайнтхол, отмечает что страны ЦА «ревниво защищают свой новообретенный суверенитет» в том числе, по отношению к природным ресурсам. Этот факт объясняет сложности в принятии совместных решений водной проблематики²²⁷.

Но следует подчеркнуть, что после приобретение независимости страны региона, первым начали предпринят взаимовыгодные меры, начиная с подписание многосторонних договоров до создания специальных комиссий в рамках межгосударственной политика распределения водных ресурсов.

²²⁷ Weinthal E. State Making and Environmental cooperation: Linking domestic and international politics in Central Asia. – MIT Press, 2002. – 45 p.

В международном водном праве сотрудничество между государствами рассматривается через общую обязанность сотрудничать²²⁸, предварительное уведомление других государств²²⁹, принцип взаимности в сотрудничестве между государствами²³⁰, а также многочисленные примеры тематических исследований, включая двусторонние и многосторонние водные соглашения, и совместные органы, такие как международные водные комиссии²³¹.

Поэтому, признавая общность гидроресурсов бассейна, равные права на их эксплуатацию, ответственность за соответствующее обеспечение и рациональное использование, также правил эксплуатации и охраны водных ресурсов еще в 1992 году, страны региона подписали соглашение «О сотрудничестве в сфере совместного управления, использования, охраны водных ресурсов межгосударственных источников»²³².

Кроме того, по инициативе стран региона было создана Межгосударственная координационная водохозяйственная комиссия (МКВК), в которую на правах исполнительных органов этой структуры вошли два бассейновых водохозяйственных объединения: БВО «Амударья» и БВО «Сырдарья».

Идея о приверженности к равноправию и межгосударственного сотрудничества по водным проблемам, было провозглашено и в ходе международной конференции в Нукусе 20 сентября 1995 г., где главы пяти государств региона подписали Нукусскую Декларацию, подтверждая свои «обязательства по полному сотрудничеству на региональном уровне на основе взаимного уважения, добрососедства и решимости»²³³ по водно-энергетической проблемам Центральной Азии.

С привлечением международных организаций и иностранных партнеров, странам региона удалось еще в течение 2003-2008 годов осуществлять 11 проектов на общую сумму в 6,62 млн. долларов США по регулированию водных ресурсов региона. Эти проекты затрагивали стабильное управление водными ресурсами в бассейне Аральского моря, внедрение интегрируемого управления водными ресурсами и другие вопросы²³⁴.

Если учитывать мнение некоторых экспертов, ряд вопросов в отношении справедливого раздела водных ресурсов трансграничных рек

²²⁸ Leb C (2019) Chapter 6: Implementation of the general duty to cooperate. In McCaffrey SC, Leb C and Denoon RT (eds), *Research Handbook on International Water Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, pp. 95–108.

²²⁹ Cafilisch L (2019) Chapter 7: Prior notice and related issues. In McCaffrey SC, Leb C and Denoon RT (eds), *Research Handbook on International Water Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, pp. 109–125.

²³⁰ Devlaeminck DJ (2019). The legal principle of reciprocity in the peaceful management of transboundary watercourses: The duty to cooperate, rules of procedure and self-help measures. *Natural Resources Journal* 59, pp. 301–320.

²³¹ McCaffrey SC (2019) Chapter 5: Intertwined general principles. In McCaffrey SC, Leb C and Denoon RT (eds), *Research Handbook on International Water Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, pp. 83–94.

²³² Agreement on cooperation in the field of joint management of the use and protection of water resources of interstate sources. [Online], Available at: http://www.icwc-aral.uz/statute1_ru.htm (Accessed 25. 04. 2024)

²³³ Nukus Declaration [Online], Available at, https://www.internationalwaterlaw.org/documents/regionaldocs/nukus_declaration_rus.pdf

²³⁴ Материалы ИК МФСА. Action report of the International Fund for saving the Aral Sea for the period of 2002-2008. – Dushanbe, 2008. – P. 25

ЦА уже решены в двустороннем порядке, а решение других в недалеком будущем будет достигнуто в рамках ЕврАзЭС²³⁵. Несмотря на это по сей день, для правительства государств, чьи экономики в большой степени «водозависимы», данные вопросы остаются нерешенными.

Наиболее остро проблема распределения и использования трансграничных водных ресурсов обозначилась в бассейне Аральского моря. В нем расположены 5 республик Центральной Азии, их территория составляет 1550 тысяч кв. км, орошаемые площади составляют 7,95 млн. гектаров²³⁶. 55,4 процента общих водных ресурсов, впадающих в Аральское море, формируется на территории Таджикистана, 25,3 процентов – Кыргызстана, 7,6 процентов – Узбекистана, 3,9 процента – Казахстана, 2,4 процента – Туркменистана, остальные 5,4 процента – на территории Афганистана и частью Китая и Пакистана²³⁷.

Поэтому, в последние годы в региональную архитектуру водного сотрудничества региона предпринимаются шаги по включению и Афганистана. Афганистан – единственная страна за пределами бывшего Советского Союза, разделившая часть бассейна Аральского моря, где формируется около 14.5 % – речного стока Амударьи.

Для принятия решений на уровне трансграничного водного сотрудничества, важно предусмотреть участие всех заинтересованных сторон в этом процессе. Важную роль в этом процессе играет, правовая база, которое охватывает весь регион Центральной Азии, включая и Афганистан.

Необходимость водного сотрудничества в регионе, объясняется тем, что от нее зависят не только водная безопасность, но и вопросы пищевой и энергетической безопасности в целом. Даже, вопрос включение Афганистан в водные архитектуры региона, сопровождаются рисками того что, может быть в будущем, значительно увеличиться объем сельское хозяйство на севере Афганистана, в силу которой будет поступать меньше воды, в Узбекистан и Туркменистан.

Обычно международные и региональные юридические дискуссии по водная безопасность больше склоняется к воде в вооруженных конфликтах²³⁸, в то время как национальные и субнациональные дискуссии (уделяя больше внимания местным сообществам и отдельные лица) больше вращались вокруг вопросов обеспечения достаточный уровень количества и качества воды и защита сообществ от наводнений и засух²³⁹. Такие

²³⁵ Технические решения политических проблем». Редакционная статья «Эксперт Казахстан». № 14(116) - 09.04- 16-04. 07 // [Сетевой ресурс], Режим доступа: URL: http://www.expert.ru/printissues/kazakhstan/2007/14/vodnye_resursy_editorial (дата обращения: 25.05. 2024).

²³⁶ Рахимов Ш. Х., Хамраев Ш. Р. Водные ресурсы в бассейне Арала. // Экология и статистика. Сб. статей. // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: www.ireco.ru. (дата обращения: 25.05. 2024).

²³⁷ Водные ресурсы бассейна Аральского моря. 06.06.2009. // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://ec-ifas.org/index.php/ru/2010-05-17>. (дата обращения: 24.05. 2024).

²³⁸ Pertile M and Faccio S (2020) Access to water in Donbass and Crimea: Attacks against water infrastructures and the blockade of the North Crimea canal. Review of European, Comparative and International Environmental Law 29, pp. 56-59.

²³⁹ Cullet P, Bhullar L and Koonan S (2021) Water security and international law. Annual Review of Law and Social Science 17, pp. 261-276.

перспективы все чаще связаны с уязвимостью общины и люди, сталкивающиеся с бедствиями, связанными с водой²⁴⁰.

По мнению Л. Сидоровой, проблема водопользования в Центральной Азии несет в себе значительный конфликтный потенциал, представляющий угрозу региональной безопасности. Поэтому в сфере использования водных ресурсов, нередко страны воспринимают даже инициативы одной из сторон, как попытку оказать давление или закрепить преимущественное положение по отношению к конкретным гидроресурсам²⁴¹.

В мире около 16% электроэнергии производится именно на гидроэлектростанциях. По данным Института политики Земли, в 2011 году с помощью ГЭС вырабатывали более 3,5 трлн кВт/ч электроэнергии²⁴². Многие государства используют воды трансграничных рек в этой сфере, при этом государства, по-разному расположенные относительно бассейна реки, оказываются в разном положении: во многих случаях государства верховьев по течению реки из-за горного ландшафта имеют ограниченное количество равнинных земель для орошения, однако имеют огромный гидроэнергетический потенциал, что повышает заинтересованность государства в производстве гидроэлектроэнергии. Напротив, ландшафт государства нижнего течения реки, который является более ровным, позволяет этому государству развивать сектор орошения на своей территории.

Именно такая ситуация сложилась в регионе ЦА. Водный кризис уже привёл к сильной конкуренции между странами за поливную воду, а также к обострению конфликта между ирригацией и гидроэнергетикой²⁴³. Таджикистан и Кыргызстан как государства верховьев заинтересованы в использовании водных ресурсов ЦА в области энергетики, а Узбекистан и Казахстан как государства низовьев - в области ирригации.

Ирригация является основным фактором развития экономики в странах с жарким климатом²⁴⁴. Комплексная оценка управления водой в сельском хозяйстве, подготовленная Международным институтом управления водными ресурсами, показывает, что более 70% водных ресурсов трансграничных водотоков мира (включая поверхностные и подземные) используется в сфере ирригации²⁴⁵. Этот показатель имеет большое значение для региона ЦА, поскольку именно ирригация является решающим фактором эффективного земледелия на поливных землях.

²⁴⁰ Vink K and Takeuchi K (2013) International comparison of measures taken for vulnerable people in disaster risk management laws. *International Journal of Disaster Risk Reduction* 4, 63-70.

²⁴¹ Сидорова Л. Государства Центральной Азии: проблемы совместного использования трансграничных водных ресурсов. // *Центральная Азия и Кавказ*. – 2008. – №1 (55). – С. 92-104.

²⁴² Закон «О Межгосударственном использовании водных объектов, водных ресурсов и водохозяйственных сооружений Кыргызской Республики [Электронный ресурс]: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=78 (дата обращения: 25.05. 2024).

²⁴³ Basin Water and Salt Balances ..., 2002; Petrov, 2010; Petrov and Akhmedov, 2019.

²⁴⁴ Alistair Rieu-Clarke, Andrew Allan, Sarah Hendry (eds.). *Routledge Handbook of Water Law and Policy*. – 2017. – P. 28.

²⁴⁵ Комплексная оценка управления водой в сельском хозяйстве. Вода для продовольствия. Вода для жизни // *Comprehensive Assessment of Water Management in Agriculture*. 2007. *Water for food, Water for life: A. Comprehensive Assessment of Water Management in Agriculture*. - London: Earth scan, and International Water Management Institute. – P. 9.

Именно в второй половине XX века с целью выращивания хлопчатника и других культур, начались постоянные расширение площади орошаемых земель без учета экологических факторов, что привело к постоянному увеличению потребности государств в воде. Весьма вероятно, что именно бурное развитие орошаемого земледелия стало причиной гибели Аральского моря²⁴⁶.

Еще в начале XX века, ООН поделилась прогнозом, согласно которой, к 2025 г. население Киргизии, Таджикистана, Узбекистана, Туркменистана и Казахстана должно вырасти до 85 млн человек²⁴⁷. Рост численности населения предполагает такую же тенденцию роста его потребностей в сельскохозяйственной и промышленной продукции. При этом развитие сельского хозяйства в Центральной Азии в связи с климатическими условиями возможно только на основе орошаемого земледелия, которое является наиболее водоемкой отраслью хозяйства. И именно в этой сфере теряется наибольшее количество воды. Сейчас более половины забираемой на орошение воды испаряется и просачивается в мелиоративных системах, не доходя до полей. Надо отметить, что среди климатических факторов испарение во обще занимает ведущее место в формировании водных проблем региона.

Из-за роста температуры усилится процесс сокращения ледников и их снежного покрова, из-за чего в долгосрочной перспективе воды в реках может стать меньше, а пик водостока может сместиться с летнего на весенний период. В Таджикистане эта проблема будет стоять более остро, ведь вклад талых вод снега и ледников в сток всегда служит смягчающим фактором гидрологической засухи. Прогнозы предполагают значительное увеличение метеорологической засухи в Таджикистане, по разным прогнозам, с 3% до 25% к 2050 году²⁴⁸.

С таким же прогнозом, мы можем ознакомиться в рамках Профиля климатических рисков АМР США, для Центральной Азии²⁴⁹ и Анализ изменения климата в Центральной Азии, которое анализирует возможные негативные воздействия изменения климата на гидрологические режимы рек, водообеспечение и сельское хозяйство.

В решение этих проблем региона, важную роль играет, государственная политика и единый подход стран региона в области устойчивого использования водных ресурсов, которая требует усовершенствования. Не только по международным оценкам, «Вода имеет свою экономическую стоимость при всех ее конкурирующих видах использования и должна являться экономическим товаром», поскольку

²⁴⁶ Ибатуллин С. Проблемы Бассейна Аральского моря и значение регионального сотрудничества [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/SPECA/documents/ecf/2010/AralSea.pdf> (дата обращения: 24.11.2023).

²⁴⁷ Ибатуллин С. Проблемы Бассейна Аральского моря и значение регионального сотрудничества [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/SPECA/documents/ecf/2010/AralSea.pdf> (дата обращения: 24.11.2023).

²⁴⁸ Alex Chapman, William Davies, and Ciaran Downey. «Climate Risk Country Profile – Tajikistan» World Bank Group, September 30, 2021, URL: <https://reliefweb.int/report/tajikistan/climate-risk-country-profile-tajikistan> (Accessed 25. 04. 2024)

²⁴⁹ Профиль климатических рисков АМР США для Центральной Азии. [Электронный ресурс]. - URL: <https://cesdrr.org/uploads/regforum/dushanbe/005%20.pdf> (дата обращения: 25.05. 2024).

именно «бесплатность» водных ресурсов приводит к их нещадной эксплуатации, истощению и экологическим катастрофам...»²⁵⁰, такой позиции уже придерживается и Кыргызская Республика. Конституция страны, особенно закон «О Межгосударственном использовании водных объектов, водных ресурсов и водохозяйственных сооружений Кыргызской Республики»²⁵¹, (2001) и закон «Об основах внешней политики Кыргызской Республики в области использования водных ресурсов рек, формирующихся в Кыргызстане и вытекающих на территории сопредельных государств»²⁵² (1997), устанавливают положения государственной политики в области использования водных ресурсов рек, формирующихся в Кыргызстане и вытекающих за его пределы.

Согласно этим законам вода определяется - как ресурс, имеющий свою стоимость, что вызвало негативное восприятие со стороны стран региона, которые традиционно расценивают поступающую воду как бесплатный ресурс.

Установление многостороннего сотрудничества между странами региона, особенно в случае управления водными ресурсами, где включено решение вопросов по взаимному снабжению электроэнергией, топливно-энергетических ресурсов, даже строительства новых гидроэлектростанций и плотин, очень сложная задача, с учетом того что одни страны являются странами верховья, а другие низовья.

Несмотря на это для достижения консенсуса по вопросам межгосударственного водораспределения в бассейнах трансграничных рек, от всех государств в первую очередь требуется политическая воля и что решения в полнее возможно если будут учитывать, как и социально-экономических, экологических изменений, так и политической ситуации стран региона.

Если будут учтены модели развития экономики каждой страны, основа которой также, выступает сотрудничество (экономическое), водная политика может стать главным действующим фактором экономической интеграции, что способствует решению проблемы совместного использования трансграничных водных ресурсов в целом.

Литература:

1. Agreement on cooperation in the field of joint management of the use and protection of water resources of interstate sources. [Online], Available at: http://www.icwc-aral.uz/statute1_ru.htm (Accessed 25. 04. 2024)

²⁵⁰ Маматканов Д.М. и Бажанова Л.В. Трансграничные водные ресурсы Центральной Азии и проблемы эффективного использования / <http://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2019/07/CA.D.236-Transgranichnyevodnyeresursy-Centralnoj-Azii-i-problemy-jeffektivnogo-ispolzovanija.pdf>

²⁵¹ Закон «О Межгосударственном использовании водных объектов, водных ресурсов и водохозяйственных сооружений Кыргызской Республики [Электронный ресурс]: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=78 (дата обращения: 25.05. 2024).

²⁵² Закон «Об основах внешней политики Кыргызской Республики в области использования водных ресурсов рек, формирующихся в Кыргызстане и вытекающих на территории сопредельных государств» [Электронный ресурс]: <https://continent-online.com/?m=f&sort=7&buhBase=&page=16505> (дата обращения: 25.05. 2024).

2. Alex Chapman, William Davies, and Ciaran Downey. «Climate Risk Country Profile – Tajikistan» World Bank Group, September 30, 2021, URL: <https://reliefweb.int/report/tajikistan/climate-risk-country-profile-tajikistan> (Accessed 25. 04. 2024)
3. Alistair Rieu-Clarke, Andrew Allan, Sarah Hendry (eds.). Routledge Handbook of Water Law and Policy. – 2017. – P. 28.
4. Basin Water and Salt Balances ..., 2002; Petrov, 2010; Petrov and Akhmedov, 2019.
5. Caflisch L (2019) Chapter 7: Prior notice and related issues. In McCaffrey SC, Leb C and Denoon RT (eds), Research Handbook on International Water Law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, pp. 109-125.
6. Cullet P, Bhullar L and Koonan S (2021) Water security and international law. Annual Review of Law and Social Science 17, pp. 261-276
7. Devlaeminck DJ (2019). The legal principle of reciprocity in the peaceful management of transboundary watercourses: The duty to cooperate, rules of procedure and self-help measures. Natural Resources Journal 59, pp. 301-320.
8. Kamil, I. (2021). Afghanistan, the Amu Darya Basin and Regional Treaties. Chinese Journal of Environmental Law, 5 (1), pp. 37-62. [Online], Available at, <https://doi.org/10.1163/24686042-12340063> (Accessed 20. 04. 2024)
9. Leb C (2019) Chapter 6: Implementation of the general duty to cooperate. In McCaffrey SC, Leb C and Denoon RT (eds), Research Handbook on International Water Law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, pp. 95–108.
10. McCaffrey SC (2019) Chapter 5: Intertwined general principles. In McCaffrey SC, Leb C and Denoon RT (eds), Research Handbook on International Water Law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, pp. 83-94.
11. Nukus Declaration, Available at, https://www.internationalwaterlaw.org/documents/regionaldocs/nukus_declarati on_rus.pdf
12. Pertile M and Faccio S (2020) Access to water in Donbass and Crimea: Attacks against water infrastructures and the blockade of the North Crimea canal. Review of European, Comparative and International Environmental Law 29, pp. 56-66.
13. Vink K and Takeuchi K (2013) International comparison of measures taken for vulnerable people in disaster risk management laws. International Journal of Disaster Risk Reduction 4, 63-70.
14. Weinthal E. State Making and Environmental cooperation: Linking domestic and international politics in Central Asia. – MIT Press, 2002. – 45 p.
15. Водные ресурсы бассейна Аральского моря. 06.06.2009. // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://ec-ifas.org/index.php/ru/2010-05-17>. (дата обращения: 24.05. 2024).
16. Гидроэнергетика демонстрирует устойчивый рост [Электронный ресурс]- URL: www.energysafe.ru/alternative_energy (дата обращения: 20.11.2023).
17. Закон «О Межгосударственном использовании водных объектов, водных ресурсов и водохозяйственных сооружений Кыргызской

Республики [Электронный ресурс]:
https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=78 (дата обращения: 25.05. 2024).

18. Закон «Об основах внешней политики Кыргызской Республики в области использования водных ресурсов рек, формирующихся в Кыргызстане и вытекающих на территории сопредельных государств» [Электронный ресурс]: <https://continent-online.com/?m=f&sort=7&buhBase=&page=16505> (дата обращения: 25.05. 2024).

19. Ибатуллин С. Проблемы Бассейна Аральского моря и значение регионального сотрудничества [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.unesco.org/fileadmin/DAM/SPECA/documents/ecf/2010/AralSea.pdf> (дата обращения: 24.11.2023).

20. Комплексная оценка управления водой в сельском хозяйстве. Вода для продовольствия. Вода для жизни // Comprehensive Assessment of Water Management in Agriculture. 2007. Water for food, Water for life: A. Comprehensive Assessment of Water Management in Agriculture. - London: Earth scan, and International Water Management Institute. – P. 9.

21. Маматканов Д.М. и Бажанова Л.В. Трансграничные водные ресурсы Центральной Азии и проблемы эффективного использования /[http://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2019/07/CA.D.236 Transgranichnye-vodnye-resursy-Centralnoj-Azii-i-problemy-jeffektivnogo-ispolzovanija.pdf](http://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2019/07/CA.D.236_Transgranichnye-vodnye-resursy-Centralnoj-Azii-i-problemy-jeffektivnogo-ispolzovanija.pdf)

22. Материалы ИК МФСА. Action report of the International Fund for saving the Aral Sea for the period of 2002-2008. Dushanbe, 2008. P. 25

23. Профиль климатических рисков АМР США для Центральной Азии. [Электронный ресурс]. - URL: <https://cesdrr.org/uploads/regforum/dushanbe/005%20.pdf> (дата обращения: 25.05. 2024).

24. Рахимов Ш.Х., Хамраев Ш.Р. Водные ресурсы в бассейне Арала. // Экология и статистика. Сб. статей. // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: www.ireco.ru. (дата обращения: 25.05. 2024).

25. Сидорова Л. Государства Центральной Азии: проблемы совместного использования трансграничных водных ресурсов. // Центральная Азия и Кавказ. 2008. № 1 (55). – С. 92-104.

26. Технические решения политических проблем». Редакционная статья «Эксперт Казахстан». № 14(116) -09.04- 16-04. 07 // [Сетевой ресурс], Режим доступа: URL: http://www.expert.ru/printissues/kazakhstan/2007/14/vodnye_resursy_editorial (дата обращения: 25.05. 2024).

27. Томилин А. 2000. Демографический потенциал стран Закавказья, Центральной Азии и общий рынок труда СНГ. Центральная Азия и Кавказ. URL: <http://www.ca-c.org/journal/cac-09-2000/20.Topilin.shtml> (дата обращения: 22.05. 2024).

Талабот ба мақолаҳое, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон» пешниҳод мешаванд

Ҳаҷми камтарини маводи пешниҳодшаванда – чор саҳифа матн, дар намуди файли MS Word.

Андозаи чоп: 14, Times New Roman, Times New Roman Tj, фосилаи байнисатрии 1,5 (якуним) ҳуруфчинӣ шуда, майдон: боло ва поён – 2,5 см, чап – 1,5 см ва рост – 3,5 см бошад.

Дар мақола ҳатман ҳамроҳ карда мешаванд:

- 1) номи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 2) насаб, ном ва номи падари муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 3) маълумот барои тамос (телефони мобилӣ ва суроғаи электронии муаллиф);
- 4) ихтисоси илмӣ (рамз) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 5) насаб, ном ва номи падари роҳбари илмии муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 6) тақриз;
- 7) насаб, ном ва номи падари муқарризи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 8) фишурда бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (то 500 аломат ҳар яке, бо назардошти фосила, нукта ва вергул);
- 9) калидвожаҳо (дах-дувоздаҳ калимаҳои асосии мақола бидуни тавзеҳи онҳо бо чудосозии онҳо тавассути аломати вергул) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 10) рақамгузори иқтибосҳо ба адабиёт бо рақамҳои арабӣ дар қисми болоии матн оварда мешаванд, масалан: Ҳамчуноне ки аз ҷониби Ф.М. Шоев ишора гардидааст, «чунин самара хангоме зоҳир мегардад, ки...»¹.

Рӯйхати адабиёт бо тартиби алифбо оварда шуда, бо назардошти қоидаҳои байнидавлатӣ (ГОСТ) оро дода шуда, дар охири мақола оварда мешавад. Мақолаҳо дар шакли чопӣ ва электронӣ пешниҳод карда мешавад (бо имзои муаллиф).

Ба ҳар як мақола ба таври ҳатмӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла ва ё олимону мутахассисони аз ҷониби идораи маҷалла аз рӯи ихтисос ҷалбгардида тақриз дода мешавад. Тақризи манфӣ асос барои рад намудани чопи мавод мебошад (ба муаллиф дар ин бора ба таври ҳатмӣ ё электронӣ хабар дода мешавад). Ҳаққи қалам барои чопи мақола пардохт намешавад. Аспирантон барои чопи ройғони мақола ҳуқуқ доранд. Муаллифон ба идораи нашрия ҳуқуқи истисноӣ барои истифодаи асарро бо тарзҳои зерин медиҳанд:

- таҷдид, нашр ва бознашри мақола (ҳуқуқ ба таҷдид ва нашр);
- паҳн намудани мақола бо ҳар роҳ (ҳуқуқ ба паҳн намудан).

Пешниҳоди мавод ба идораи маҷалла амали ҳуқуқиест, ки ба пайдоиши ҳуқуқи уҳдадорихоӣ дахлдор равона шудааст. Розигии муаллиф ба нашри мавод бо шартҳои зикршуда ҳамчун розигии ӯ оид ба чой додани мақола дар шакли электронии маҷалла фаҳмида мешавад. Идораи маҷалла ҳуқуқ дорад мавод ва мақолаҳои маҷалларо дар маҳзанҳои электронии ҳуқуқӣ ва дигар маҳзани маълумоти электронӣ ҷойгир созад. Муаллиф метавонад хангоми пешниҳоди мақола идораи маҷалларо оид ба норозигии худ дар хусуси шартҳои истифодаи мақолааш огоҳ созад. Дар сурати вайрон кардани талаботи таҳияи мақолаҳо мавод барои коркард ба муаллиф баргардонида мешавад. Муаллиф вазифадор аст, ки дар бораи тағйиротҳои вориднамудааш идораи маҷалларо огоҳ созад (мактуб дар шакли электронӣ). Ҳангоми риояи нашудани талаботи таҳияи мақола аз ҷониби муаллиф, идораи маҷалла ҳуқуқ дорад бо нишон додани далел ва сабабҳо аз нашри маводи пешниҳодшуда даст кашад ва чопи онро рад созад.

Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствоведение и права человека»

Минимальный объем подачи материала – четыре страницы текста, набранного в формате Word.

Параметры набора: 14-й размер кегля, Times New Roman, полуторный интервал, поля: верхнее и нижнее – по 2, 5 см, левое – по 1, 5 см и правое – по 3, 5 см.

К статье обязательно прилагаются:

- 1) название статьи на таджикском, русском и английском языках;
- 2) фамилия, имя, отчество автора статьи на таджикском, русском и английском языках;
- 3) контактные данные (мобильный телефон и электронный адрес автора);
- 4) научная специальность (шрифт) на таджикском, русском и английском языках;
- 5) фамилия, имя, отчество научного руководителя автора статьи на таджикском, русском и английском языках;
- 6) рецензия;
- 7) фамилия, имя, отчество рецензента статьи на таджикском, русском и английском языках;
- 8) аннотации на таджикском, русском и английском языках (каждая до 500 знаков, включая пробелы, точки и запятые);
- 9) ключевые слова (десять-двенадцать основных слов статьи без расшифровки понятий через запятую) на таджикском, русском и английском языках;
- 10) Нумерация ссылок на литературу осуществляется арабскими цифрами в верхнем уголке текста, например: Как указано Ф.М. Шоевым, «данный эффект проявляется при ...»¹.

Список литературы указывается в алфавитном порядке. Страницы должны быть пронумерованы. Статьи принимаются в печатном и электронном экземплярах (подписываются автором).

Статьи в обязательном порядке рецензируются членами Редакционно-экспертного совета журнала в соответствии с профилем представленной работы и (или) привлеченными редакцией учеными и специалистами согласно порядку рецензирования рукописей. Отрицательная рецензия является основанием для отказа в публикации работы (автору сообщается об этом в письменном виде). Гонорар за публикацию статей не выплачивается. Аспиранты имеют право на бесплатную публикацию статей. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами:

- воспроизведение статьи (право на воспроизведение);
- распространение экземпляров статьи любым способом (право на распространение).

Представление материала, поступившего в адрес редакции, является конклюдентным действием, направленным на возникновение соответствующих прав и обязанностей. Согласие автора на опубликование материала на указанных условиях, а также на размещение его в электронной версии журнала предполагается. Редакция оставляет за собой право размещать материалы и статьи журнала в электронных правовых системах и иных электронных базах данных. Автор может известить редакцию о своем несогласии с подобным использованием его материала при представлении статьи. В случае нарушения перечисленных редакционных требований материал может быть возвращен автору на доработку. О внесенных изменениях автор обязан сообщить редакции (письмо в электронном виде). При несоблюдении автором предъявляемых требований редакция имеет право отказаться публиковать представленный материал с мотивированным объяснением причин отказа.

Ба матбаа 27.09.2024 супорида шуд.
Ба чопаш 02.10.2024 имзо шуд.
Қоғаз офсет. Андозаи 60x84 1/8. Қузъи чопӣ 39.
Супориши №99. Адади нашр 40 нусха.
Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ш. Душанбе, Буни Ҳисорак бинои 14.